
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01453203 0

SZABÓ DEZSŐ

AZ ELSODORT FALU

[illegible]

GENIUS KIADÁS

SZABÓ DEZSŐ

AZ ELSODORT FALU

REGÉNY HÁROM KÖTETBEN

ELSŐ KÖTET

GENIUS KIADÁS

O voi, che avete gl'intelletti sani,
Mirate la dottrina che s'asconde
Sotto il velame degli versi strani.

Dante Inferno IX. 61—63.

ELŐSZÓ
A MÁSODIK KIADÁSHOZ*

Ezt az előszót nem panasz és nem szemrehányás diktálta. Semmi okom a panaszra, semmi jogom a szemrehányásra. Ez a regény akkor jelent meg, mikor kegyetlen napok hozzám: megszenvedett legbensőbb mondanivalómhoz ostorozták fajomat. Én voltam a hátba döfött faj ajakáról kitört jaj s a magyarság megismerte saját megsebzett életét e regényben. A sötét napok egyetlen világossága volt az, mikor láttam, hogy a társadalom legkülönbözőbb rétegéből: egyszerű székely katonák, művészgyerekek, papok, tudós professzorok, forradalmárok és konzervativek, hivők és tagadók a megtalált evangélium ujjongásával vitték szét e könyvet. Az egész forradalomnak hazudott sziriai uralom alatt ez volt az egyetlen igazi forradalom: ez volt a magyar forradalom, merész, győzedelmes és többé meg nem állítható.

De igen sok kifogás is tétetett regényem ellen, még pedig egészen jóhiszemű emberek

* A regénynek ez a harmadik kiadása.

részéről is. Kritikai életünk teljes hiánya magával hozta, hogy legjobb indulatú irodalmi embereinknek sem fejlődhetett ki elég széles horizontja a művészet új, merészebb megnyilatkozásai számára s az irodalmi megszokottságok s rég betanult szabályok valóságos gépies uralomra jutnak az esztétikai értékelésnél. Azonkívül tanár sem lehet egészen büntetlenül az ember, nálunk pedig az a kritika is, ami voltaképen nincs, a tanárok kezében van. Az esztétikai értékelés első és elmaradhatatlan alapja a mű teljes átélése. Hagyni elsodortatni magunkat a szépség élő zuhatagától, hogy a mű forró vérünk, gondolkozó agyunk, jó kedvünk és felpattant stigmáink legyen és mi ne legyünk többé, hanem legyünk a mű megtágított, hemzsegő, rohanó élete. Ehhez az odaadáshoz, énünknek e diadalmas metamorfózisához szükséges, hogy megmaradjon bennünk valami a szépségre éhes örök gyermekből. A tanárság rendszerint éppen ezt a gyermeket öli meg az emberben. A katedra méltósága egy minden percben ható terheltség lesz lelkében s tudatában mindig ott van a félelem, hogy el ne felejtse a kétharmadot vagy háromnegyedet odajegyezni a mű egyes mozzanatainál. Ebben látja esztétikai élete elhivatását, saját jelentőségét. Természetes, hogy ez a lelki sajátosság éppen az esztétikai értékelés egyetlen igazi alapját teszi lehetetlenné, az átélést, hogy a mű vérünk-

nek, husunknak, idegeinknek, sejtjeink mély világának veleáradó élete legyen. Mindez nem kifogás, csak megállapítás, a tanárok azért igen derék emberek, a világ lényegesen csonka lenne nélkülük.

A főbb és szóra egyáltalán érdemes kifogások a következők: 1. Szép, de nem regény. 2. Rossz a szerkezete és nincs főhőse. 3. Ismert közéleti alakok szerepelnek benne. 4. Bőjthe János valószinütlen Jókai-féle alak. 5. Túlozza az élet sötét színeit. 6. Morált sértő jelenetek vannak benne. 7. Nyelve túlmesterkélt, fárasztó, vagy: túlspontán, rendezetlen, zsúfolt. 8. Irányregény.

Mikor első kis regényem, a Nincs menekvés megjelent, az első vád, mely itt is, ott is fölhangzott ellene, ez volt: — Nem regény, igen rövid, csak hosszabb elbeszélés.

Hány oldallal kellett volna hosszabbnak lennie, hogy regény legyen? Ezt kérdeztem akkor kritikusaimtól s most, hogy erre az igen hosszú regényemre is azt mondják, hogy nem regény, magától kijön a helyes felelet rá: hogy a regény nem az oldalak számától függ, hogy a Nincs menekvés rövidsége miatt lehetett teljesen regény, viszont egy több kötetre elnyújtott valami is lehet csak elbeszélés, vagy elbeszélések sorozata. Ez áll fenn az Elsodort falunál.

Mi a lényegszerinti különbség a regény és

elbeszélés között, ha ez a különbség nem a terjedelemben van?

Elbeszélés és regény: mindkettő egy életrészt ad az elfutó időből. Csak egy kivágott részt, mert külön egész nincs az emberi események folytonos záporában, ahol nem a születésünkkel kezdődünk s a halál nem befejezésünk, ahol énünk nem csak egymagunk, hanem ezer volt, élő és leendő más valaki, ahol tettünk nem csak a magunk tette, hanem millió idegen tett eredője is, ahol a párizsi gamin ugrálása végeredményben összefüg a pekingi polgármester esti sétáival: mert nincs kezdet, nincs vég, nincs külön egyén, külön sors, egyetlenegy van örökös levésben: a történő ember, mely mint egy örök zápor hull a formátlan időben s esése minden pillanatában mult is, jelen is, jövő is, minden pillanatában egyetlenegy és számtalan sok millió.

Mármost az elbeszélés úgy adja ezt az életrészt, hogy látni lehet, hogy ez csak egy kitépett rész, mely megtörtént, vagy megtörténhetett. A regény egy egyetemes szintézissé alakítja át, helyesebben: az iró az egymásnak rohanó eseményekben, az összekuszáltan elfolyó emberi mozzanatokban meglát egy nagy egységet s ennek az egységnek kivetítése a regény. Az elbeszélés egy eset, mely lehet tipikus vagy különös, a regény egy roppant indukció, mely a maga külön összetételében egy egyetemes konkluziót épít egybe. Nem kell

félreérteni, ez a konkluzió nem csak a regény végén áll s legtöbbször nem foglalható egy mondatba. Sokszor világos szavakban ki sem tudjuk formálni, de érezzük, hogy az emberi sorsnak egy szabályosan megismétlődő, örök hulláma csapott át rajtunk. Az elbeszélés egy parcellája a végtelen útnak, a regényben a művész egy sajátos értelmű külön egészet erőszakol ki az alaktalan, kezdet és végnélküli életből.

Ezt a külön értelmű szintézist két különböző úton érheti el az író s ez adja a regény szerkezetének két különböző típusát. Ennek a két típusnak lelki alapja az, hogy az író figyelme, — és ezalatt nem a tudatos, már kész akaratomtól függő figyelmet értem, hanem azt a figyelmet, melyet életem legmélyére kényszerit a történő élet s mely életem legmélyebb, tőlem nem függő akarata s minden művészi termés indítója, — tehát hogy ez a figyelem mire fordul. Vajjon ezt a figyelmet az egybetáncoló események különös egysége teremti meg, melyből aztán kiárad az emberi sorsnak egy nagy szintézise, vagy pedig ez a nagy szintétikus értelem tölti be az írót, mint szorongás, döbbenet, ujjongás, mint vérbe s idegekbe beágyazott szavatlan élettanulság. Az első esetben megszületik egy erős külső szerkezet: főhős, szorosan egy pont körül csoportosított események, mindenki szemébe bedudorodó kezdet és befejezés, a figyelem gon-

dos fokozása az egymásra következő eseményekkel. A második eset belső szerkezetet ad. Az író énje mélyén ott vonaglik megszenvedett élettanulsága, az emberi sorsnak egy nagy felkiáltása s ő azokat az embereket és eseményeket vizionálja egybe, melyek szavakba, másokba átvivő szintézisbe szabadítják az életnek ezt a végzetes szuggeszcióját. Itt nincs szükség egy mesterkélt egység stilizálására, főhősre s a harmadik oldalon már holtbizonyosra vett befejezésre. Az élet részei az élet természetes elömlésével következnek egymás után, a kezdet már mintegy folytatása és nincs külső, hókusz-pókusz befejezés, az egymásra következő részek közt néha alig van külső kapocs, mintahogy az életben sorsok mennek el egymás mellett s lesznek egymás végzetévé, anélkül, hogy ez kiordítana a külső eseményekből. És mégis ezek a részek egy hatalmas, egy szemnyitásban meglátott boltozatot adnak össze, ahol minden szó véres, ideggel átfutott része az egyetlen nagy szintézisnek. Ez az egység erősebb minden más egységnél s a legművészibb, mert az élet titokzatos, céltalannak látszó mély eszközeivel lükteti a tudatba a kiolvasott végzetet. Az első primitívebb, mesterkéltebb, stilizált szerkezet. A másik a művészet legmagasabb fejlődését jelenti s a modern irodalom leghatalmasabb arányú szintéziseit adta. Ilyen szerkezete van a háború és békének és ilyen van az Elsodort falu-

nak is. Aki ezeket nem látja regénynek, aki ezekben nem látja meg a mindent egybefoglaló roppant boltozatot, azt vissza kell küldeni Dugonics apánk Etelkájához. Éppen a szerkezet, ez a nálunk páratlan arányú architektúra az, amivel különálló orom ez a regény a magyar irodalomban, akárcsak a Katona Bánk Bánja.

A másik felrőkönyödés — és itt különösen az elefántcsont-torony nyomorodottjai homlokráncolódtak, hogy ismert alakok és aktuális események mennek át regényemen. Illik-é egy Adyt, egy Tiszát, egy Ikszypszilont, illik-é a mai pesti élet egy kávéházi délutánját belehurcolni a művészetbe, nem kegyetlenség, nem piaci fogás ez?

Iskolai szabály s ezek a botránkozók tudják legjobban könyv nélkül, hogy a művész az életből veszi alakjait, onnan kell vennie és onnan veszi az eseményeket is. De hát akkor ezek szerint a sóhajtozók szerint ezt a szabályt oda kell módositani, hogy igen, vegye onnan: de azokat a személyeket, melyek legmélyebb kifejezői az életnek, s azokat az eseményeket, melyek legtisztábban mondják össze a sokféleség egyetlen értelmét, ezeket nem szabad érintenie. Fő ok erre, — szerintünk — mert az esztétikai élvezetet zavarja, ha ismert személy vagy esemény van a regényben. Tehát ha regényt akarsz írni, hirdesd meg előbb az utca sarkokon, hogy akik azt majd el akarják ol-

vasni, jelentkezzenek nálad. Akkor aztán végigkérdezed őket, hogy kiket és milyen eseményeket ismernek s gondosan fellistázod ezeket, nehogy művedbe tévedjenek. Mert a művész vérezhetik a paphlagóniai trónörökös elvágott köldökzsinórjától, sántíthat a mohácsi vész egy eltévedt golyójától, de saját kortársai, de a felette zúduló fekete napok nem jajgathatnak ki belőle. Ezt a dicsőséges esztétikai szabályt nem respektálta Mózestől kezdve Dantén át egyetlen igazi művész sem és tiszteletére én is aligha fogok ráérni. Azt még a gyengébbek kedvéért sem tartom szükségesnek megemlíteni, hogy én nem Adyt, nem Tiszát, nem X-et akartam megrajzolni. Szükségem volt a magyar tragédia különböző arcára s szuverén művészi jogon ott vettem őket, ahol találtam.

A Böjthe János-kérdés a legmélyebben érint, mert itt a művészet legnagyszerűbb elhivatását akarják tagadni apró modern esztétikai elfogultságok kosztosai. Ezek szerint a) Böjthe János valószínűtlen alak, b) a Jókai teremtményeinek világából való.

Mi nem valószínű Böjthe Jánosban? Hogy egészséges? Hogy erős? Hogy okos és praktikus? Hogy megváltó akarata van faja iránt? Hogy paraszt lányt vesz feleségül? Hogy épít és akar? Mikor sorra kérdeztem a kifogásolókat, egyik sem tudott határozott választ adni. Mert a vád oka itt nem az alakban, hanem a látó szemekben van. Hitvány

pesti irodalmunk oda rothasztotta a közvéleményt, hogy a tisztaságot, az erőt, a megújhodás heroikus vágyát rögtön a képtelenség képtelen vádja illeti, mintha ezek nem volnának legalább is olyan természetes megnyilatkozásai az életnek, mint a bomlasztás, a hazugság, a perverzitás.

Miért Jókai-féle alak? Van benne valami Jókai túlromantikus rajongásából, mely a szerelmet az abnormitásig hangsúlyozza az élet erőtényezői közt? Van benne valami Jókai talaj-elrugó ideális tökéletességéből? Bizony ebben az egészséges, praktikus, sokszor tökéletlen emberben semmi efféle nincs. És ezt a vádat mégis elfogadom egy bizonyos fokig.

Nincs szegényebb s művészetellenesebb valami, mint az a modern esztétikai babona, mely a művészembert teremtőképességénél az úgynevezett „valódiságot“, létezhetőséget teszi egyetlen kritériummá. Jókai alakjai „nem jók“, mert vagy egészen angyalok, vagy egészen ördögök, már pedig az életben angyalok és ördögök nincsenek, csak „emberek“. Ezt énekli az irodalmi skolasztika évtizedek óta Jókai nagyszerű mitológiája felé. És mi történt? Mikor a világháború felrázta az országot s a nagy megpróbáltatás felszínre hozta az emberek igazi énjét, a megfigyelő álmélkodva látta, hogy igenis, ez a különös faj Adorján Manassékat és Vajdár Benjáminokat,

Berend Ivánokat és Straffokat terem. Az elhatározó percek könyörtelen megmutatásában a valódi valóság Jókai „valószínűtlen“ világát igazolta. De ha nem is lett volna így, ha Manassék és Vajdár Benjáminok sohasem élnének, baj volna-e ez művészileg? Nem nagyszerű-e a költő, aki mint az ős népképzelet, Ormuzd és Arimán örök küzdelmének époszává látja a világot s minden szívdobogásból e nagy párbaj tántorgásait véli kihallani. S nem megtiport, meggyalázott emberiségünk, ős igazságszomjunk, minden visszazsúfolt hősiességünk, minden megvert illuziónk ragyogó valósága Manassé vagy Berend Iván? Nem a jóság, a tisztaság, az erő ős emberi vágya mozdítja a művészt, mikor tündöklő szuggesztiókat teremt, hogy elhitesse a mindennapok fáradt botorkálóival, hogy mégis méltóság ember lenni s nem hiábavaló a küzdelem? És nem a művészet örök feladatát végezi, mikor nagysuhanású szárnyára véve a két collstokos valóságokon át az emberi vágyak valótlanságainak örök valóságába visz? Nem itt lesz-e a művészet az élet vízévé, mely új lépésre frissíti a szörnyű valóságok vándorát? A tömegek egészséges érzéke meghallja ezekben az alakokban az egyetlen cél hívó kürtjeit s a szoba ösztövér esztétikusai hiába karicsálnak.

Túlozom az élet sötét színeit, mondja a következő vád és Zola-tendenciákat suttognak

köröttem. Mennyire igaztalan vád s menynyire nem látják az illetők nagy egészségem győzhetetlenségét. Regényem a világtörténelem legőrültebb táncában kavarog, mikor minden szemét és tragédia felszínre ütközött és nem veszik-e észre, hogy minden szörnyű valóságon át hogy hallom az egészséges élet hívását, hogy az elfolyó emberi nyomoruság minden pórusán hogy átzuhog a dolgok világának ős szépsége? Nem veszik észre, hogy minden elvágódott szív, letört szándék mögött hogy felhangzik az életigazolás, a termékenység, a holnap hitének himnusza s hogy az egész regény az akarat, a kötelesség, az építés hatalmas riadója. Vagy azt várják tőlem, hogy egy Innocent-képbe porcellánozzam bele a borzalmas élet vizióját?

A regény egyes — különösen erotikus jeleneteivel — sértem a morált. Erre a vádra csak úgy bágyadtan válaszolok, mert ez egy rég elintézett kérdés s a vádaskodókat meggyőzni természetileg lehetetlenség. Természetileg, mert itt a szexuális élet elfejlődésének egy típusával van dolgunk. Ezek a szerelem proletárjai, akik ebben a vádban éppen nemiségük élik ki, mint ahogy azt kiélik az ölelésben a csók boldog erősei. A cerebrális onániának egy faja ez, mely abban a megbotránkozásban talál kielégítést, melyet a szerelmi élet szükségszerű jelenetei keltenek benne. Meg kell figyelni őket: rendesen szerelmi életet

nem élő, visszazsúfolt szexualitású emberek vagy pedig éppen már minden szerelmi szabadságon átdőzsölt tapasztaltak, akiknek hisztériáját bántó sajgásba hozza egy olyan jelenet, mely az egészséges ember előtt az élet olyan természetes ténye, mint egy krumplibokor vagy az anyakönyvvezető télikabátja. Igen sokan vallásosságuk jogán tiltakoznak, de hát felülbírálhatja-e, megvádolhatja-e az író Istent azzal, hogy mint egy rossz stílusgyakorlatot, kijavítsa a teremtést s kihazudja a művészetben visszaadott világból azt, amit az Isten a való világ legfőbb mozdítójává tett? Az erotikáért való erotikát, a szexuális életnek egyetlen irodalmi témává való betegedését én vetem meg legjobban, de nincs komikusabb, mikor odasikoltják az arcomba: — De hát hogy adjam én ezt a regényt a tizenhatéves lányom kezébe!!! — Hát sehogysem, kérem, mert ma azt már mindenki tudhatná, hogy a művészet robusztus árama, mely visszaadja az élet minden mélységeit, sokkal komolyabb, sokkal bonyolultabb és életbevágóbb valami, minthogy bakfisok szellemi csiklandozása legyen. Viszont, amelyik felnőtt férfi vagy nő megbokrosodik ezektől a jelenetektől, az perverz, a perverzitásnak azzal az igen egészségtelen formájával, mely beteges szemérmetességgel maszturbálja magát.

Amit nyelvezetemről, vagy, hogy egy tiszteletreméltó és tekintetes kifejezést hasz-

náljak: stílusomról mondották, igyekszem ellentétességük szerint párosítva sorolni elő. Az ítéletek a következők:

1. Erőltetett, mesterkélt. 2. Spontán előzuhogása egy olyan nyelv-termő erőnek, amilyen még irodalmunkban nem volt. 3. Elvont, túlgondolati. 4. Véresen valóságos és tapinthatóan plasztikus. 5. Fárasztó, egy pár oldal után le kell tenni a kézből. 6. Magával sodró, az ember egy rohanásban száguld át az egész regényen. 7. Nagy művészi gonddal kidolgozott nyelv. 8. Egy féktelen temperamentum egymásra hajigált mondatgulái.

Csodálatos, hogy míg más téren én sem vagyok teljesen érzéketlen a kritika iránt, itt még annyira sem érint, hogy érdeklődjem, melyik ítéletnek mennyiben van alapja. Valahogy úgy hallgatom őket, mint ahogy az erdő hallgatja azokat az esztétikai ítéleteket, melyeket egy kiránduló társaság feléje dobál. Hiszen szabálytalan valami ám az erdő, talán burján is van benne és bozótjai túlzsúfoltak. De gazdag előömlése az életnek és millió mély titoknak a hangja. Az én lelkem nagyon testembe van mártva és „stílusom“ folyó szövete az érzékeimen átrohanó világnak. Jól van ez így, baj-e ez? Nem tudom. Én termek és a kritikus kritizál.

Igen sokszor meglúdbőrözik azt is, hogy regényemben tendencia van. (Egy analfabéta még azt is mondta, hogy „kulcsregény“.)

Sokkal jobban szeretem embertestvéreim, hogy ne engedjem, hogy igazuk legyen. Jól van, hibáztam. De ebben a hibában osztozik velem Homérosz, Vergilius, Dante, Cervantes, Rabelais, Dickens, Hugo, Tolsztoj, Dosztojevszky, Petőfi, Arany és még egy csomó nem nagyon elriasztó példa.

Ezt a bevezetést azoknak írtam, akik szeretik az esztétikai vitákat s az emberi logika kisded játékait. De akik elég diadalmasan gyermekek tudtak maradni, hogy ujjongó testtel hallgassák a világ meséit, a nagy nevetések és nagy zokogások erősei lapozzák át ezeket a sorokat s adják át magukat rögtön a regénynek. Mert érdekes olvasni az életről írt szabályokat, de érdekesebb élni az életet.

Gellérthegy, 1919 okt. 29.

Szabó Dezső.

I. AZ ÖRÖK FALU

1.

Az öregasszony az asztalhoz ült. Nem evett. Maga elé bámult. Nem látott. Alsó ajka meg-megremegett. Nem beszélt.

Az öreg úrban már három napja készült a vihar. Tegnapelőtt már kivörösödött a halántéka. Tegnap már egy kortyra itta ki roppant poharát s olyan ajtókat nyitott, hogy látszott, hogy a lelkét szellőzteti vele. Ma már kidobbant meglódult szive nekisúlyosodott lépteiből s fel-felhorkant, mint egy bántott vadkan.

Miért volt dühös az öreg úr? Dühös volt a maga dühéért is, huszonnyolc év lebunkózott reménységéért, a szorongásért, hogy talán fajának végső csődje előtt áll. De dühös volt a fájdalomért: szenvedni látni ezt az öregasszonyt, ezt a minden mindennapon átszeretett vén csontot, szótlanul, panasz nélkül, mint egy beteg háziállatot. És mert egész testével-lelkével sajnálta, nagy dühös szavak jöttek ki belőle:

— Az Istenedet, hát már megint el akarsz kergetni hazulról? Három napja olyan képet

vágsz, mint a fancsali feszület. Hát mitől félsz? Tudod, hogy nem eszem meg a drágalátos fiadat. Te nevelted, most teljék benne a kedved.

— Csak hadd legalább, hogy lélekzetet vegyen. És ne bántsd az önérzetét. Tudod, hogy ő is Böjthe, egyszer már elkergetted a szavaiddal.

— Hát majd rimánkodni fogok a nagyságos úrfinak. Elkergettem! Én kergettem el! Mert a makacs disznó egyszer egy évig elkóborolt, mert az apja megrótta, hát elkergettem. Majd komplimenteket vágok a kedves fiadnak azért, hogy huszonnyolc évig sárba dobtam a ráköltött pénzt, hogy öreg fejjel szégyenlenem kell, hogy reményeim voltak.

— Valaminek történnie kellett. Mi nem értjük őt, sohasem értettük egészen.

— Hát itt a baj, a fene egye meg a megértését és azt is, aki a modernséget kitalálta. Engem értett mindig az apám, én is az apámat s az apámat is értette az apja. Mert józanok voltunk, becsületesek s nem ficamodott ki a lelkünk. Értettük egymást, mint ahogy egyik egészséges ember érti a másik egészséges embert. De az úrfi már diákkorában tele volt mindenféle nehézséggel. Persze, neked ez tetszett, neked ez poézis volt, mintha efféle modern nyavalyatörés lett volna Petőfiben, pedig az a poézis. Most megeheted a poézisedet. Akit én nem értek, az vagy beteg, vagy nem becsü-

letes ember, vagy mindakettő. Hogy álljak jót azért, akibe nem tudok belelátni.

— Jancsi mindig szerette a földet. Hiszen te is csak gazda vagy tizenöt év óta. Csak az apját követi, ha gazdálkodni fog.

— De én előbb főszolgabíró voltam és húsz évig szolgáltam a megyét! Én előbb dolgoztam, akartam s csak azután pihentem, mert egy Böjthének a gazdálkodás csak pihenés. És te véded őt, mikor a te repülő álmaidat puffantja le olyan embertelenül. Ezért gyömöszöltük belé életünk minden reménységét, tojtattuk, szórtuk a pénzt a tanítására, hagytuk éveken át külföldön kóricálni, hogy az utolsó Böjthe most ráírja a parancsot vén szüleire: haza megyek, paraszt leszek, nincs ambícióm, a földnek fogok élni. Az egész megye röhögni fog s én még rimánkodjam neki, hogy ne fájtassa a kedves kis bábikáját, mellyel megrúgott.

Az öregasszony nem felelt. Nem akart gyújtókat dobálni ebbe a felizzó lélekbe s az ő öreg lelkének fájt legjobban a kérdés: mi lelte ezt a szelíd, mesehallgatószemű nagy gyermeket, hogy a hosszú éveken át teleírt táblát egyszerre egy felrázott mozdulattal tisztára törölte? Micsoda fájdalom vagy ijedtség rántotta vissza a megtárt kapunál ezt a gigásznak szabott hatalmas fiút, aki arra lászott teremni, hogy mindent elbírjon és semmitől se rettenjen vissza? A két öreg fájó szorongással tipegte körül ezt az olvashatatlan lelket.

Ez a kínzó érzés nem most kezdődött. Böjthéék már Atilla korában nőttek a Székelyföldből, de miszticizmus, metafizika s túltengő lélek sohsem kezdte ki ezt az acélfajt. Protestánsok voltak a protestántizmus előtt s Kálvin csak tudatossá tette előttük azt, ami nekik olyan természetes volt, mint a lélekzetük. Józan, erős faj volt, letörhetetlen a küzdelemben, nyitottszemű a tanácsban. A munka életük természetes kibontakozása volt. Valaha egész Csík-, Udvarhely- és Háromszékmegye tele volt a családdal, most már csak az öreg Böjthe Mihály egyetlen fia János jelentette a jövőt. A familia ősidőktől megyei embereket, papokat és katonákat termett s a Böjthe-pár az utolsó csillag hatalmas felragyogását remélte. A gyermek földerős, gazdagétvágyú test és mohóétű lélek, eszével tótágasra állította tanárait, kikben a felriasztott jós legalább is miniszterséget kukorékolt a fiúnak. A gyerek éppen olyan könnyen hajította magába a tudományt, mint amilyen könnyen mázolta a földhöz iskolatársait. De mikor hazajött, vakációkon, az újból csecshez kapó gyermek húsos mohóságával vetette magát az anyaföldnek, cselédre káromkodott, marhára kurjantott, szántott, vetett, kaszált, aratott, mint két paraszt béres. Egyszer aztán, tizenhatéves korában, a kamasz évek nagy testi forradalma után, hirtelen és különös változás állott be. Ez a nagy zengő, napos ifjúság egyszerre elkomo-

rodott, a bőven kirügyező szavak befelé hervadtak, a beszélő szem elnémult, visszafelé mélyült s az eddig kitárt élet sötét, csukott ház lett, mely mellett hűvös nyilallott az emberekbe. Egy nagy árnyék állt az öregek s a gyermek közé s ennek az árnyéknak a hidege mindjobban átdidergett az öregek életén. Ekkor történt, hogy valami különös szó miatt az öreg nyaklevest igért a fiának s az akkor egy évig nem jött haza, még a vakációkat is akkor még élő nagynénjénél töltötte. Mikor visszajött, egy teljesen átalakult, komoly, szelíd, engedelmes, nagyon jó férfi-gyermek jött vissza, aki most már mindent tudott tűrni és semmiért sem mutatott bántódást. De a kimondott akarata kilőtt nyíl volt, mely minden akadályon átfúrt s amelyet irányától eltéríteni nem lehetett.

Oh, mennyi jövőt rajongott bele az elhomályosuló fiúba a két öreg! Ők, akik napról napra látták feltelni ésszel a két nagy olvasó szemet, akik látták felzsendülni csodálatos hajtásait a szavakba bomló léleknek: minden reményre jogot, minden lehetőséget valóságnak éreztek s főispán, miniszter s más nagy szavak harangoztak a feltóduló álmokon keresztül. És milyen királyian szűzies, munkás volt e komoly gyermek fiatalsága. Hogy bomlott remekbe teste, diadalmas felszökése az erős emberhúsnak, mely évezredes szakadásban ontotta a földerős, derűs, akaró emberi életet.

És azután egyszerre ez a nagy homályosság szállt rá erre a gazdagon zuhogó életre. A gyermekkacagás, az arc és izmok játékos finomsága, a bőr örvendő felcsillogásai lehalaványultak róla. A fejlődő lélek szavakban dús kiözönlése megszűnt. A tegnapi gyermekre egyszerre egy komoly férfi merevedett. Valami komoly megilletődés és mély elálmélkodás látszott ezen a mély arcon, mint aki elé valamelyik damaszkuszi úton elébetoppant a kinyilatkoztatás. De ez a beárnyékoltság nem a fiatal vér beteges melonkóliája volt. Az akarat és a tett érintetlen maradt. Az erős munka és a cél úgy kellett ennek az izmos életnek, mint a felgyűlt jókedvnek a kurjongatás.

Most aztán erős egyetemi tudományok után s hogy keresztül-kasul kóborolta Európát, az öregek megkapták a villámütéses levelet. Hogy most már hazajön, eleget tanult, hogy jó paraszt lehessen, nincs semmi ambíciója, nem fog semmi pályára menni, a városnak feléje sem néz, paraszt lesz az ősi faluban, az ősi földön, a míg ő is visszatér rögnek a rögök közé.

Az öreg Böjthében a keserű szavak sodrán újból felközelgetett a zivatar. Bántotta az is, hogy vigasztalás helyett csak marcangolni tudja ezt a remegő öregasszonyt. Érezte, hogy ki kell mennie, hogy ki kell szöktetnie magát a városzoba szorongásából.

— Ki kell mennem a malom rétjére. Küldd a sárga kocsit a nagyságos úrfiért. Aztán cirókáld ki rajta a szivedet, amíg én odavagyok. Mondd meg neki, hogy rendeltem névjegyet a számára: Bessenyői Böjthe János, paraszt. Mondd meg neki, különben...

Akkor már künn volt. Az öregasszony tovább ült a leürített asztalnál. Fiatalon maradt nagy melegítő fekete szemei — mint egy imádságos könyvbe — előre meredtek. Szép széles ajakán megdermedt sírás volt. Nagyon öreg és nagyon gyermeki volt a szája.

Nem is a meghiusult álmok fájtak neki, a görögtüzes elvesztett jövő. Hanem az a végtelen szorongás, hogy ez a belőle szakadt egyetlen élet egyszerre idegenné, olvashatatlanná veszett. Hiszen ez is halál volt, mindennap új frisseséggel kínzó halál. Hogy várta mindennap, hogy ebből a távoli, fölényesen jó és királyian engedelmes fiúból egyszerre előbukkan a régi gyermek, vérének, húsának, álmainak diadalmas folytatása. És mindennap új siratással kellett siratnia a régi holtat.

Mi történt ezzel a fiatal élettel? Milyen bánat vagy csalódás árnyékolta el ezt a szép fiatal homlokot? Miért nem lehet ez az ő bánata és csalódása is, hogy győzelmesen anya lehessen minden vereségen keresztül? Öreg, szelíd, rendezett lelkében széttapogatott, mint egy tiszta vén almáriumban, de nem lelt, nem lelt feleletet.

Maga tipegett ki az istállóhoz, hogy kiadja a parancsot. De tíz perc mulva már elfelejtette, hogy künn járt s kiküldte a belső cselédet, hogy indítsa el a kocsist. A nagy fogadószoba egyik ablakához ült, honnan el lehetett látni a szélesen kanyargó útra. Nézett hosszan, csak egy dolgot, egy ott nem levő dolgot látó látással.

A legközelebbi vasúti állomás egy jó órai kocsiútra van. Megvolt három óra, mikor az öregasszony szivébe beledobbant a közeledő kocsi. Oh, ha az ő régi gyermekét hozná vissza!

A fiú belépett. Jegenyetermetét lehajtotta anyja keze felé. Mikor a hosszú csók után ismét felegyenesedett, nagy, anyja-féle mély szemeiben valami nedves elfényesedés volt s mögötte széles folyással jóság, emberi jóság folyt.

— Nem fáztál meg, lelkem?

— A szél csípős, de legalább kiverte fejemből a hosszú vasúti utazást. Hol van az édesapám?

— Mindjárt jön, csak a malom rétjére nézett ki. Falsz valamit?

— De mennyire! Nem akartam a vonaton enni, tartogattam haza az éhségem. A régi jó éhségem hoztam vissza.

Felszolgáltak. Az öregasszony hallgatagon nézte enni ezt a nagy fiút. Milyen egyszerű minden mozdulata. Sem egy Kárpáthy Zoltán, sem Kossuth, sem Damjanich, még csak egy

Ugron Gábor sem bukkan ki az egyszerű, nyugodt mozdulatok közül. Szótlanul, mohón eszik, csak az ételnek élve, mint egy elfáradt paraszt. Pedig milyen hőskölteményre szabott alak, milyen győzelemre termett homlok.

Szeretett volna valamit kérdezni tőle. Kérdést, melyben átlophatná magába fia megbujt lelkét, hogy jó meleg anyai vérével rokonná melegítse. De valami különös félelmet érzett ez előtt a hatalmas fiú előtt s ügyefogyottnak talált minden feljövő szót.

János bevégezte ebédjét. Szép széles szája zsírosan vöröslött s szemeiből új, vidám fénynyel jött ki a megelégített élet. Egyáltalában a régi melankólia eltünt erről az erejét tudó arcról. Egy hatalmas pohár vizet küldött az étel után, ujjaival megbabrálta fogait, felállott s megrázta magát, mint egy napon hevert szelindek:

— Milyen jó itthon!

Ez a mondat széles meleg áramban hozta vissza az öregasszonyba régi, bátor, napsugaras anyaságát. Odament a nagy fiúhoz, szép barna arcát megveregette és a régi meleg szavakat előbabrálta: — Te csacsi, te nagy csacsi.

És mert künn egyszerre feldöngtek az öreg úr földrengető léptei, sietve, ijedtkérőn tette hozzá: Vigyázz, mert haragszik az öreg. Csak ne ingereld, tudod, hogy nem sokáig tart nála.

Az ajtó egy rántással teljes szélességre nyilt. Az öreg úr megállott a küszöbön. Nagyon hetyke igyekezett lenni, de nagy eres kék szemeiben csak szomorúság volt. Sötét arca a márciusi széltől s a felmozdult indulattól izzott, mint egy öreg bronz istenség.

János hozzá ment, átölelte, kezet csókolt, megcsókolta. Az öreg nem szólt, nem mozdult, mintha félt volna, hogy a legkisebb mozdulata apává zökkenti s minden keserves szeretetével átölelte ezt a szép, erős fiút.

— Hazajöttem örökre, édesapám. Most csak adjon elég tennivalót, s én leszek a legjobb bérese.

Mély fiatal hangja átjárta az öreget, mint egy tavaszi harangzúgás. Az öreg kétségbeesetten kapott lehulló haragja után, de csak szomorúság s valami nagy melegség akadt a lelke ügyébe. Odament az asztalhoz, leült egy hatalmas karszékbe, odatapadó tágas szemmel nézte a fiút és szólt:

— Ülj le!

János leült vele szemben. Az öregasszony az asztalfőre ült, mintha elnökölte volna a két férfi beálló beszédét. Most már — nem tudta miért — nem félt. A szobában nagy nyugodtság terjedt szét. Az öreg szólt:

— Hát — és itt azt akarta mondani: nagyságos úrfi, de a póz befelé csuklott e megnyilatkozó percben — hát téged mi lelt fiam?

— Miért kérdi édesapám?

— Miért kérdem? Még te csodálkozol! Hát egészen természetesnek találod a bolondériádat? Huszonnyolc évig remegtünk érted, tervezgetünk szegény vén anyáddal, megtöltjük bolond vén fejünket képviselőséggel, miniszterséggel s mi a franccal és te egyszerre csak odabököd a szegény öreg bolondoknak: fütyülök az álmotokra, nincs ambícióm, paraszt leszek. És még ő csodálkozik, ha kérdést tesz az ember.

A fiú lecsitító jó türelemmel felelt s hangja olyan volt, mintha kényeztetett gyermek felé hajolt volna a szavaiban:

— Nem csodálkozom, édesapám, és értem az apámék megütődését. De nem tehetek másképp. Különben is, a föld volt mindig a mi értelmünk. Politika, katonaság, tudomány csak kirándulás volt nekünk. Innen indultunk ki és ide jöttünk vissza.

— Legalább nyolc-tíz évet töltenél közszolgálatban. Mit mondanak majd. Az utolsó Böjthe már letört huszonnyolcéves korában. Mit feleljek, ha kérdik, hogy mi lappang az őrültséged mögött? Mikor én sem értem, mikor én is és szegény öreg anyád idegenek vagyunk neked.

— Csak egy kis türelmet kérek, édesapám. Én értem az édesapámék csalódását s nekem is fáj a fájdalmuk. De majd a közös munkában hozzá fog szokni apám a paraszt fiához.

— Ő érti a mi fájdalmunkat! Megértem! Megértem! Ez az ő modern frázisuk. A fész-

kes fityfene egye meg a megértéseteket! Nekünk öklünk volt, vagy ölelésünk, ők megértenek. Megértés! Ez a modern eunuk-úrfik műfallosza. Mi a nyavalyát érünk mi a te szép megértéseddel, mikor mi nem értünk téged? Mi lelt, mi bántott meg? Épeszű úri fiatalember nagy ok nélkül nem bolondul meg máról holnapra. Éveken át zabálja a betűt s a világot és aztán feldagadt beggyel hazajön elbutulni. Ki fogja ezt megérteni? Ki fogja elhinni, hogy nem valami gyanus vereség lappang a dolog mögött?

— Semmi lappangó oka nincs édesapám és éppen most jött meg a jobbik eszem. Szeretem a földet és szeretem a falut: ennyi az egész. Ez olyan egyszerű, hogy minden paraszt belülről megérti. És talán a sok tanulásom sem volt hiában. Talán jobb fogok tudni lenni tőle és messzebb látok ezekben a szegény emberekben. A magyar falunak pedig nagyon sok jóságra van szüksége.

Nyugodt, tágas szavai úgy hullottak alá, mint az őszi diófa levelei, hogy széles melegségükkel befedjék a földet. Az öregasszony a szemeivel is hallgatta, a füleivel is nézte ezt a hódító vállú, erős, barna fiút, amint egyszerű, nagy szerelmi vallomását teszi a földnek. És öreg, tipegő lelkét valami nagy nyugodtság párnázta körül. Talán mégis az van jól, amit ez az erős, nyugodt fiú akar. Az ő nyilt szemei

látják az utat. Mintha katedráról, templomban hulltak volna ezek a komoly, hitvalló szavak lelkébe. Valami nagyon mély, multból izmosodó biztos jövő volt a hangban és a szavakban.

Az öreg úr elnémult. Hiába nyuldosott szét magában, nem találta a dühét. Az ős faji emlékezés feltolult még izmos, falusi gerincén s mintha minden rög és minden gyökér énekét hallotta volna. Nagy igéret s a folytatódás győzelme áradt ki ebből a herkulesi fiúból s visszakapcsolódva az ő vén teste diadalát érezte e fiatal testben. Megilletődött s valami győzelmes fájdalmat érzett, mint az új napnak feltépett barna földtáblák előtt. Hallgatott.

Messziről, az udvar mélyéről, egy bágyadt kukorékolás, mint egy hervadt pipacs nyilt fel a levegőbe. Azután még egyszer, azután harmadszor. Valami emlékeztetés, valamire hívás volt elnyúló rezgésében. János vette a kalapját s tréfásan odatartotta arcát az öreg úr elé: — Most meg, édesapám, pofozza ki rajtam a haragját. Ne kiméljen, sokat elbirok. Megyek egy kicsit szétnézni a faluban. De ha visszajövök, azzal ne büntessenek, hogy nem kapok vacsorát, mert nagyon éhes tudok lenni.

Kiment. A két öreg hallgatott. Mégis: nagyon nagyon fiuk volt nekik ez a fiú.

2.

Gyermekes ugráló léptekkel ment, mint egy gyermek-óriás, ki sziklákat dobálni siet. Kiparancsolta a látást szemeiből, hogy majd a templomdombon egy ölelésben lássa meg a falut. Nem kivülről fog az bemenni a szemeibe. Élete mélyéről fog felmerülni s kivetődni a téres világba vére szerinti, álma szerinti egyetlen valósággá.

Azután egyszerre fenn volt a templom mellett, mely úgy állott a cinterem apró fejfás sírhalmai között, mint egy szőrehullatott, öreg, kopott elefánt. Előtte, elfolyva a völgyi folyó hosszában, kiloccsanva a síkság szélére volt a falu. Az örök falu.

Mögötte hegyek hegyekre torlottak egészen a határszélig, melyeknek ez a templomdomb utolsó elgyengült kiáltása. Rajtuk a tölgy és fenyves haragos epikája, végtelent lélekzeltető végtelen erdő. Erdő, mely nem mozdulatlan, álló valami. Hanem nyüzsög, rohan, megostromolja a felhasadó sziklákat s egy-egy felrohant fenyőszála, mint kiszaladt győzedelmi hajrá szökik az égnek. Innen szakadnak a nagy árnyékok, melyek ráfeküsznek a falura és sápadttá teszik a földért aggó embereket s földből növő életet. És innen jönnek a széles-tenyerű vad szelek, melyek hideg szegeket vernek a kifeszített, elitélt emberekbe.

Micsoda nyomorult falu, micsoda végzetesen örök falu-falu ez! Rög, kő, vályog, burján, az elmúlás futó darabjai, itt összeadnak egy örökkévalóságot, mely mindig ugyanaz s mit az idő nem tud tovaharapni. És ugyanazok az emberek is: meg-megújúló buborékai a szomorú földnek, mely robotolja az örök folytatást.

A hegyekből hitvány, sárgás patak-féle folyócska omlik, mely átkényszergi a falut s piszkos vizében megringatja a beléje hajló nyomorúságot. Mentében sűrűbben, jobbra-balra, felcsimpaszkodva a hegyek oldalaira, vagy elszórva a síkság szélén, nyomorult zsindelyes, vályogos fa-viskók. Mintha a rühes föld felhólyagosodott pörsenései volnának, melyekből fáradt emberbogarak ténferegnek ki: új és új nedvet marcangolni ki a kipumpolt földből. A viskók között, távol egymástól, öt úri lak nyugodt bizakodása. Az egyik az övék, a legpompásabb a képviselőé. A többi három: a jegyző és a pap lakása; a harmadikban már a zsidó lakik.

A falu körül, fel-felgyámoltalankodva a beteg, sárgás dombok oldalaira, aszott, kétségbeesett, erőltetett szántóföldek nyúlnak. Lenn a síkságon mégis igérőbb a föld és lélekzetesebb a horizont. A folyó partján, a faluban gyéren, de ott, hol a folyócska eltehénkedik a síkra, egymásbakapó sűrű fűzek vad mitológiája bomlik. Hogy benne volt az ő tömött lel-

kében ez a füzes s milyen emberien valaki volt minden fája. Az egyik különálló, komor, zömök, hallgatag. Szélnek azért sem rándul, viharnak azért sem jajgat, gőgös, dacos és mozdulatlan. Ez az öreg Toldi, ki az örök balek magyar meglopott aratását duzzogja. A másik nagyszakállú, tántorgó, ezerkarú. Minden kölyök szélre hadonázik, visít, átkozódik. Ez az öreg Lear, ki a megcsúfolt emberi jóságot toporzékolja szavakká. Egy másik fiatal, finom, mint egy kibontott lányhaj árnyéka, sárga, hátraeresztett hajjal, meztelen fehér térdekkel. A nap nem tud megválni tőle s a lehullott estében odaragadt sugarak melegsége reszketi körül. Ez Laura, ez Júlia, ez Ophélia, az örök vágyódás, az örök folytatás tragikus, finom mulandóságai. És mindenik fa mély kútja az életnek, csordultig tele emberrel, dermedt szimbólumai a sokféle embercsodának.

És egymással szemben magasodva, a szomorú élet két továbbléptető erőforrása: a templom és a zsidó korcsmává züllött úri ház. Az örök alázkodás: Isten és az örök dac: a pálinka. A két ős emberi egység, a két egyféle doping a kétségbeesett futtatásban.

És itt van a másik falu is. Mikor fia kezébe hull át az ekeszarva, a zsoltár letörik ajakáról, a pálinkásüveg kihull fagyott kezéből: az örök Nagy János idejön az ősi templom mellé, kitoldani testével a kenyérbe koptatott földet. A halmok felszaporodnak a templom

körül s a holt falu hallgatag mélységében hulla alatt hulla van, mint hab alatt hab s minden élő parasztnak ezer mása fekszi a földet. Ha egyszer ez a holt tenger dagályba jönne, dermedt lakosai kimozdulnának mélyült odvaikból s a halott falu feléje tólulna az élő falunak. Mindenik élő látná ezeréves önmagát s egy szemtágulásban látná az örök hiábavalóságot. Talán itt, ez a falu a fontosabb: ez a gondolat s a mozdító akarat. És ott lenn, az élő faluban szerelem, vágy, düh, éhség, az életfrenézis minden vitustánca csak e hideg, nyugodt fekvők torz rángásai. Talán az élő verkli e holt lemez örökös nótáját forogja.

János sokáig állott a hegyen. Hatalmas teste oszlopmereven magasodott fel. És mégis végtelen mozdulat volt ez az acélember-oszlop: az életakarat szilaj felrohanása. A csípős márciusi szélben hasító élesek voltak a dolgok körvonalai. Égető kihajlással látszott minden, mintha az egész kétségbeesett falu, mint egymásba torlott vert hadsereg, ijedt futással be akart volna menekülni ebbe az erős emberbe, hogy életet akarjon, mégis életet, diadalmasan lebírhatatlanul.

Egyszer aztán köhécselést hallott. Az este már felvörösödött s az egyházfi mászott fel a dombon, hogy elrángassa az esti harangszót. Meglátta Jánost:

— Isten hozta, János úrfi, már két hete várja az egész falu. Hogy van instálom?

— Én pompásan vagyok, hát maga öreg?

— Mint a lécfalvi hidegrázás. Az ilyen vén legénynek legjobb volna már megdögleni.

— Otthon van a tiszteletes úr?

— Otthon lenni otthon van, instálom, de neki nincsenek otthon. Most még jobban szereti a tütüt, mint régen. Kár pedig érte, mert igen jó szava van. Ebéd után holt részegen hozták haza Barátosról.

János kedvetlen lett:

— Pedig be kellene néznem hozzájuk. Szegény, szegény ember!

— Azért ugyan benézhet az úrfi. Én is onnan jövök. A tiszteletes asszony zongorázik. Judit kisasszony énekel. Ott volt a zsidóék úrfia is. A gyermekek ozsonnáért siránkoztak s a cseléd a konyhán egy nagy ibrik kávét zabált.

Mikor János a papi lak elé ért, megállott. Benn éles női kacagások szálltak fel. Egy fiatal, telt hang szólt:

— Tudja, Sarkady, hogy maga halad. Még velem is elfelejteti, hogy Schönberger volt.

A nők újra felkacagtak s egy fiatal férfi velük kacagott. Azután valaki öklözni kezdte a zongorát.

János hazafelé sietett.

3.

Farcády Jenő tiszteletes úr felébredt. A feje zúgott és súlyos volt, mint egy lezuhanó harang. Torkából bömbölő hangok szakadtak elő, bentört darabjai a tegnapi tósztoknak. Kinyujtózott. Megnézte az éjjeliszekrényre dobott vas zsebórát. Tizenegy óra volt.

Körötte mindenütt felbontott ágyak gőzölögtek s a romlott levegő reszketett a beáramló napban. A nyitott ajtókon át a harmadik szobából zongora-hang és nevetés szökött hozzá. Mély, érdes zúgó hangon háromszor nagyot kiáltott:

— Feleség, feleség, feleség!

Kiáltásán érzett, hogy gyermekesen jól esik neki, hogy ez a hatalmas hang kidörzsölődött a torka falain. A zongora elhallgatott s egy még fiatal éneklő hang kiáltotta: — Megyek!

Az asszony megállott a küszöbön, lányos pukkedlit csinált s gúnyos hangon — a hangban még mindig benne volt egy meghalhatatlan lány fiatalsága — mondta: — Jó reggelt, tiszteletes úr! Maga szép legény megint.

Az asszony alig látszott harmincnak, pedig már túl volt a negyvenen. Szemei fiatalon világítók, szép barna arca érintetlenül vidám volt s csak megtelt termete mutatta az érett nőt. A gyermekek, egy ötéves szőke, halvány fiú, halk felkórózása a fáradt fajnak s két szőke kis leány, egy nyolc és egy tizenkétéves, oda-

rohantak az ágyhoz s ingerkedni kezdtek apjukkal. Az asszony bágyadt mozdulattal egy székre ült s újból felénekelt: — Hol voltunk, tiszteletes úr!

— Tudod, feleség, a Lázár Gazsi klasszikus ember! Kovásznáról bevitt minket magával Barátosra. Ott volt nála a brassói ügyész, a sepsiszentgyörgyi árvaház igazgatója s az Apor báró. Micsoda vacsora volt! Két ízben is felkértek szavalni, alig teltek be vele. Ha láttad volna őket, mikor odadörögtem nekik Madáchból:

— Oh hallom, hallom a jövő dalát,
Megleltem a szót, azt a nagy talizmánt,
Mely a vén földet ifjúvá teszi!

Olyan tapsorkán volt, hogy reszkettek az ablakok bele. Az Apor báró hozzám ugrott, megölelt és azt mondta: — Na, tiszteletes úr, a cingár szentedet, hogy nem vet szét ez a hatalmas hang? — Klasszikus este volt!

Minden szót óriási erővel mondott ki, külön hangsúlyozva minden szótagot. Szőke, sovány, tragikus majomarca utána játszott minden szónak s valami fogyhatatlan extázis lobbant ki mindegyre arcára. Gesztusai a régi tragikus iskola színészéi voltak. Ennek a sovány, nyavalyás, beteg szőke embernek a legközönségesebb beszéde is egy beteges, fülledt erő folytonos frenézise volt. Olyan volt a beszéd neki, mint az éhes tigrisnek a harapott

nyers hús. Minden epikai vágyódása, szétrugott álma, minden kárpótlása a megcsúfolt, csődbe züllött életért, a beszéd volt neki.

A gyermekek csendbe halkulva bámulták apjukat s érzékeny, terhelt-gyermek bőrükön átborsózott a fenséges szele. Az asszony lágy szavakat hullatott alá:

— A Lázár, az jó ember, de a felesége utálatos, felfuvalkodott maskara. Azt hiszi, hogy szép, mert sok ruhát tud csináltatni a férje pénzével. Azért az Aporék István napján engem ültettek az asztalfőre s ő majd megpukkadott bele. Mit csináljak ebédre?

— Jókor kérded, lelkem, hogy mit csinálj ebédre? Negyed tizenkettő.

— Hát mit csináljak? Vártam, hogy a tiszteletes úr felébred. Tudod, hogy nincs semmi a háznál. Azt a pár csirkét nem ölhetem le, mit csinálunk, ha hirtelen vendég jön? Neked könnyű, neked van miből lumpolni. Az aztán mindegy, hogy mi van velem s ezekkel a szegény gyermekekkel.

Az elkényeztetett gyermek megszokott siránkozásával mondotta ezeket, mint aki már nem is tudja nagyon, hogy mit mond. A férfit egyszerre elfutotta a düh:

— Az istenedet, már megint kezded. Hát azért jövök haza, hogy ne legyen egy nyugodt percem se. Én piszkos, foltos atillában járok, amit a gyerekek ott piseltek le, ahol nekik tetszett s őneki selyemruhái vannak. Nem a ti

mártirotok vagyok? Megtagadtam értetek lelkem istenségét, széttapostam a karrierem s ő zongorázik, nagyságos asszony és mégis mindennek én vagyok az oka!

Dühe valóságos, bár régi és ismerős düh volt. De azért a pátosz, mellyel kiszavalta magából, mégis jólesett neki.

Az asszony lanyhán félrefordulva, valami sírásfélébe bágyadt. A gyermekek új rémülettel meredtek a megszokott jelenetre. De a kis fiú, a gyermekek bátor bíróságával, az apja felé fenyegetett: — Büdös apa, részeg apa, ne bántsd a mamát!

A férfi vad kacagásba tört ki:

— Klasszikus! Ni, mit tud a kis bitang! Gyere ide Palkó!

Felvette a gyermeket s a levegőben hintázgatta, mire az nagyokat kacagott. És dühe már messze eltünt s hirtelen elérzékenyülésben élvezte, hogy ő milyen jó apa s milyen nagy melegség a család. A hangja esése bocsánatkérés volt, mikor a feleségének mondta:

— Küldd el a Katit a Salihoz, adjon még hitelbe egy kiló húst. Mondja, hogy elsején nagyobb öszeget fogok fizetni. — Azután szavalni kezdett:

— Lelkembe lágyan, lábujjhegyen lépve. Bevonult a béke a harcok után.

Az asszony kiment. Pár perc mulva egy új zongorafutam közül hajolt ki a hangja:

— Jenő, ne csináljak fatányérost?

A pap mint egy gyermek ugrott ki az ágyból: — Pompás, feleség! Majd én kerítek a Schönbergeréktől sózott ugorkát hozzá. Felséges sózott ugorkájuk van. Judit hol van?

— Bement a városba az öreg Schönbergernével. Hallottad, hogy a Böjthe Jancsi megérkezett?

— Klasszikus! Meg fogjuk hívni ma estére vacsorára. A Kati hozzon egy pár liter bort a Schönbergeréktől. Mit adsz majd vacsorára?

— Leölök egy pár csirkét tokánynak. Igy kiadósabb lesz.

— Klasszikus! Feleség, a legelső stólából felhangoltatom a zongorát. Gyermekek, pusztuljatok játszani! Apuka öltözni fog.

A gyermekek az esti lakoma örömében nagy zajjal táncoltak kifelé. A férfi ledobta ingét s a mosdó felé hajolva, meztelen felső testére telt marokkal dobálta a vizet. Közben zúgó mondatokat dübörgött elő:

Tán nem is úgy hozták, hanem eljött maga
Bujdosó szabadság eltévedt csillaga!

Azután, az ingbebujáskor, kikiáltott:

— Hanem feleség, micsoda klasszikus szép az a Szabolcska Demeter Rózsikája! A Lázár Böske elszavalta tegnap. Zokogott az egész társaság.

Az asszony már nem hallotta. Kiment a konyhára s mert a cselédnél a szomszéd meszelő

Anna volt látogatóban, elfelejtette a sietős ebédet s végéremehetetlen részletezéssel beszélte meg egy beteg parasztasszony ügyét. A meszelő Annához hajló demokráciája igen hasznos volt a tiszteletes asszonynak. Ha minden forrás csődöt mondott, tőle vett apró kölcsönöket. A vén katonás szűz boldog jósággal segített lelkipásztora családján.

A tiszteletes úr régi erdélyi nemesi családból szakadt, ami zengő demokráciája közül is gyakori és jóleső emlegetésben jött ki belőle. Apja vármegyei irnok volt Kolozsváron, aki évente egy gyermeket nemzett s naponta három liter bort ivott. A kamarában az üres palackok, a két nyomorult kis szobában az éhes gyermekek egyre szaporodtak. Ez a vadképzeletű apát, ki végigcsinálta Kossuth, később Olaszországban Garibaldi epikáját, mind szertelenebb életbe riasztotta. Hivatalát csodálatos pontossággal és hiszterikus munkaerővel végezte, de azután bodegáról bodegára, korcsmáról korcsmára ténfergett s családjához csak esténként aludni vagy rémregényeket olvasni ment haza. Az egész város ismerte ezt a szikár Don Quijotte-szabású embert, akinek szép sasorrát rettentő gótikus szörnyeteggé marta az alkohol, aki hivatala termeit s a korcsmákat teleszavalta a magyar függetlenséggel és szörnyű szidalmaival a kamarilla és minden kormány ellen. Erre a gyűlöletre szüksége volt, ez volt a tovább folytatott harc,

a magabámulás kétségbeesett, makacs, utolsó illuziója. Később ez a szilaj, alkoholba kergetett képzelet mindjobban felburjánzott. Mikor este, torkig tele alkohollal, hazament, olvasott és játszott drámában kellett kitombolnia a benne felzsúfolódott képtelenségeket. A rossz petróleumlámpa mellett be az éjszakába olvasta a leghajmeresztőbb ponyvaregényeket s a kis lámpa beteg lehellete és fájdalmas fénye mint súlyos lidérc ülte meg a sorban alvó gyermekek álmát.

De a játszott dráma még rettenetesebb volt. Mikor hazajött dacos, kihívó járásával, melyben minden lépés külön mozdítóerővel volt hangsúlyozva — soha italtól nem tántorgott —, kicsapta a jajgató deszkaajtót s a meglapult gyermekek és hallgatag asszony előtt elővonaglotta össze-visszatorzított, megszállott élete rémes drámáját.

Ilyenkor gyűlölte ezt az asszonyt, akinek abszolut tisztasága, elmarcangolt szépsége, bámulatos hősi odaadása, hallgatag szenvedése mint egy rádöbbentő emlékeztetés kiáltotta bele telehazudott lelkébe saját eltorzult, önző, hitvány képét. A politika és a család összeolvadt ebben a félregurult lélekben s a kettős düh véres, tajtékos szavakban lávázott a remegő hallgatóság elé. Felesége volt az aljas Bécs, a gyűlölt Zsófia, a megátkozott Albrecht, Haynau, Bach és minden kormány, ki gyermekeivel aljas kamarillát szervez az ő

élete lassú meggyilkolására. És a rémregényekből, vezércikkekből, régi népmozdító szónoklatokból kilobogó mondatok most új alkalmazásban törtek ki belőle. Ő volt a viharverte tölgy, a zúgó tengeren hánykódó csolnak, családja az őrlő szú, Judás, Görgei és más efféle. Pedig ő egész életét családjának áldozta, így görbüljön meg, ha valaha egy kanál bort iszik, minden krajcárját családjának adja s ha családja nem volna, már ki tudja, hol lenne. De ezt már sokáig tűrni nem lehet, eljön az ítélet napja, „hisz a megtaposott féreg is visszafordul“ és egy éjjel le fogja gyilkolni az egész családot. Igy ordítozott, míg a lányok anyjukkal ágyba menekültek a belső szobába s a külső szobában a fiúk remegve bújtak takaróik alá, hogy álmukban megint eléjük álljon a szörnyű orrú, vérestajtékos fenyegető alak s kifent szavakkal és kifent késsel gyötörje nyomorult gyermekségüket.

Micsoda végtelen, abszolut valótlanságra volt szüksége ennek az asszonynak, hogy elmeneküljön ebből a sötét valóságból! A mélyszépségű gyermekleány tizenhatéves korában abszolut imádattal ment az akkor szép, már harmincéves, lobogószavú, élénk arcjátékú férfihoz. Átvette tőle politikai rajongásának puffogó mitológiáját s a forradalom története egy soha ki nem veszhető fényes éposz, vallásos passzió volt lelkében, szoros kapcsolatban

a megfeszített üdvözítő történetével. Aztán, hogy jöttek az első nagy csalódások, a magányos, szörnyű váró éjszakák, az első ordítások s a lélekbelátás nagy vereségei, belevetette magát az olvasásba, mint egy tovasodró, végtelen pihentetésű nagy folyóba. Victor Hugo és Jókai voltak az élethez visszakötő evangélium, a megtartó valótlanság ennek az abszolut szeretetre született léleknek. Jókai és Hugo nem olvasott olvasmány, órákra felvett képzelés voltak neki. Hanem életet kiformáló kinyilatkoztatás, az énje mélyén elrejtett ideálhoz vezető ős hívó hang, mely sohasem pusztulhat ki a fülből. Egész élete, erkölcse, gondolata, látása, minden mozdulata s fájdalmas, kétségbeesett anyasága e két íróból teljesedett meg. Egész életén át alvajárója volt a romantikus mitológiának és ebből a házi élet legborzasztóbb jelenetei sem tudták felordítani.

És ezt a nagy éltető, vígasztaló valótlanságot szoptatta át gyermekeibe is. A legidősebb fiú — legfájdalmasabb veresége — már tizenkétéves korában apja lejtőjére hullott, pénzt lopott és olcsó pálinkával holtraitta magát. De Jenő, a második fiú — és ezt ujjongó reménységgel érezte meg anyai teste — az a szövet volt, melyből a Jean Valjeanok, a Berend Ivánok, az Adorján Manassék, a Petőfik teremnek. A kis diákkal végtelen vallásos összebújásban falták Petőfit, Hugót,

Jókait és a kis fiú, ki már akkor gyönyörűen tudott szavalni, újból meg újból elébeolvasta anyjának a lelkét termő ragyogó mitoszokat. Az anya pedig felforrósodott hálával bontotta ki örök szűznek maradt lelke fényes képtelenségeit fia elé. Amíg így egymás lázától részegedtek, a nyomorúság, a szörnyű apa s a végzetes család minden borzalma csak ingerlő háttér, szükséges tragédia voltak, melyek még jobban elhitették velük mártirálmaik végtelen arányait.

Mikor aztán Jenő a nagyenyedi teológiára került, a durva, kártyás, iszákos, vad adomákban és üres lumpolásokban széthulló ifjúságban egyszerre kifejlődhettek beteg fajának minden csirái. Az ivás a Schillertől Petőfiig halhatatlanított isteni mámor volt neki, kártyában és vad züllésekben végzetes zseninek, züllő Shakespearenak és kiátkozott Petőfinek érezte magát. Hazafias versek végtelen sorát termelte, melyeknek első versszakaiban a magyar nemzet rendszerint Golgotára feszített Messiás volt, de az utolsó versszakban holtbizonyosra feldübörgött a feltámadás. Ódákat írt Bethlenről, Rákócziról, Kossuthról és minden lehető hazafias alkalomról, melyeket maga szavalt el a teológia s a kis város nyilvános ünnepélyein. Tragikus, tömeget döbbentő arcával s hatalmas zúgó hangjával hihetetlen lelkesedéseket vert fel. Ez a hatalmas zúgó hang egész jelleme gerincévé, egész élete

végzetes kialakítójává lett. Lassanként mintegy a torkában érezte magává a világot: az olyan jeleneteket, mondatokat, olvasmányt, életrészeket szerette magává, melyek mintegy önkéntes szökéssel hatalmas, torokhorzsoló, zúgó szavakba voltak fordíthatók. És minden külső vagy belső problémát elintézettnek vett, ha egyszer az idegeire feszülő terheltséget ilyen szavakban pattanthatta ki. Életét is ódai képtelenségekbe képzelte. Mulató társai elé végtelen szavalatokat zuhogott kedvenc költőiből, vagy a saját szerzeményeiből. Drámákat is próbált írni, amelyek elején Vazul, Kun László, Boris, Dózsa György, Rákóczi fenséges rémségeket dörögtek. De ezek a drámák sohasem jutottak tovább az első felvonás négy-öt jeleneténél. Kedvenc költője volt Hugo és Petőfi, de még inkább Tompa, Kunos, Váradi Antal, Bartók, Ábrányi és Pósa. Az érettségi nála is, mint teológustársainál, a művelődés búcsúfejfája volt. Mert a hasonló tanulók, hasonló tanáraiknál csak zengő mondatokat, ízléstelen pózokat és hasonló lelki receptet találtak. Igen gyakran tanár és tanítvány közös korcsmában, közös asztalnál meztelen adomák után együtt dübörögték a közös frázisokat.

És mert e költői receptnek elengedhetetlen kenőcse a szerelem is, szerelmes lett — beteg faja veszett sodródásával — az özvegy luteránus kántorné öt leánya közül a közép-

sőbe, egy csinosarcú, bágyadtlelkű varróleányba, kivel körülbelül egykorú volt. Petőfi megtalálta Juliáját, Marius Cosettejét, Jókai Rózáját, Manassé Blankáját, Baradlay Richard Editjét s az anyához rajongó levelek mentek, melyek új melegségre keltették a beolvasott régi mondatokat. A helybeli lapban pedig felsűrűsödtek a szerelmes versek, melyekben az új termés illuziójával rángatta el a hagyományos romantikus szerelem minden pózát. Azét a szerelmét, mely édes karöltésben jár a „Szabadsággal“ s mely szerint a költő lemond a világ minden kincséről kedveséért, de a szabadságért otthagyta kedvesét s ujjongva lép a vérpadra, mint Szilveszter, az apostol.

Alig volt huszonötéves, mikor a kis székelyföldi faluban megválasztották papnak. Legelső dolga volt, hogy elvette feleségül Millát, „lelke imádott kis szentjét“, özvegy anyjának minden adósságával. És ez a fiatalember, aki eddig minden gyökerét Jókaiban, Hugoban, hangzatos versekben, szónoklatokban, kártyában vagy hajszolt mulatásokban etette irreális szükségletekkel, egyszerre a föld és a nép elé került. A föld idegen, gyanús és rosszakaratú volt előtte. Teljesen különbözött attól az „anyaföldtől“, melyen Pósa és Ábrányi bölcsőnket ringatták s melynek szépségeit ő csak a torkából kidübörgő mondatokban érezte. És a nép! A Petőfi, a Hugo, a

P. Szathmári Károly népe, melynek kunyhója mint az ős tisztaság vádja állott a romlott palotával szemben. Milyen egészen más volt ez a kepét elorzó, stólát meglopó, ravasz, csavarosmondatú és messzicélú nép. És így a fiatal pap, minden tényleges jósága és patétikus jóakarata dacára, lelki dagályának két fényes istensége helyett két meg nem értő és meg nem értett ellenséget talált, melyek vad csizmával tiporták szét minden elképzelt képtelenségeit.

Az első években nyilt házat tartottak. Kellett a társaság ennek a rajongó életnek, hogy emberekhez dörzsölődjék, hogy nagy szavakban izzítsa át másokba a benne máglyákba rakott égő mondatokat. A környékbeli papság, kisbirtokosok, jegyzők, jóhangú kántorok szívesen vették útjukat ehhez a házhoz, ahol mindig megtárt karú vendégszeretet várt s ahol a bő eszem-iszomért csak a házigazda verseit és szavalatait kellett meghallgatni. Egész telt szekér családok jöttek s néha napokig eltartott a dinom-dánom. Ezeken a nagy zabálásokon az úgynevezett fenséges szavalatok és idézetek sűrűn váltakoztak trágár adomákkal, melyek a tiszteletes és egyéb asszonyokból épp olyan röhögés-zuhatagokat zúdítottak elő, mint a férfiakból. Azzal ritkán lehetett vádolni a vendégeket, hogy elviszik a sok jót a háztól, mert a marasztás rendesen addig tartott, míg a széttántorgó

vendégek visszaöklendezték a nagy barátságot a papilak udvarára. És mert eleinte szónoklatáért, verseiért, adomáiért igen ünnepelték: volt hitel. Az adósságok mint guruló sziklák áramlottak a ház felé, anélkül, hogy a magát szavakba élő gazdának fogalma lett volna, hogy a saját és családja életét gyilkolja meg. Mikor aztán egyéniségének első meglepetése megszünt, mészáros, zsidó, fűszeres, szabó türelme elfogyott: lassanként a barátokhoz fordult harminc-ötven forintokért, vagy egy-egy váltócskával s a sugárzó arcok egymásután savanyodtak el. Hogy a nyomor mind kiáltóbb lett, a ház útjait kezdte felverni a gyep, a vendégek másfelé vették útjukat s a pap neve mellett refrén lett a legkegyetlenebb ítélet: kár érte. A tiszteletes úr most már mind többet járt el a háztól, néha egy hétre is elkódorgott, hogy adomáiért, verseiért, szavalataiért feledtető mámort s önistenségének elengedhetetlen tükreit: hallgatókat, mégis, mégis hallgatókat kapjon.

Ha még az asszony lett volna olyan megtartó tisztaság, lelki vasárnap, mint amilyen az ő édesanyja volt. De a varróleányból lett tiszteletes asszony, ez a bágyadt, ingő lélek jognak érezte, hogy ezutáni élete lágy pihenés legyen nyomorult gyermeksége s izzadó fiatalsága után. Addig ültették az asztalfőre, addig bántak vele mutatott tisztelettel s mondtak róla zengő tósztokat, mint a költő-pap

megnemesítő szelleméről, hogy valami csendes, gyáva, de makacs gőg terjedt el benne, mely szép ruhákat, örökös pihenést és dédelgetést követelt. Félig sem művelt lelke átvette férje ízlését, a szavakból álló romantikus rajongásokat, de nála ez lanyha elernyedésben, könnyes szétterjedésekben lett életévé. Férjét, kit tapsok s katédrai nagy zúgások közt ismert meg, eleinte a halhatatlanság Istentől neki küldött darabjának tartotta. De azután, hogy az ingó ház minden repedésén csurgott be a nyomorúság, hogy jöttek az apró megvetések, a borzasztó hazatérések, mikor a félisten gyászosan hasonlított egy egész disznóhoz, a fárasztó, fenséges szavalatok s önversek végtelen sora: valami lassú, sunyi megvetés s egy jogos bosszú érzete nőtt benne apró karmokba a szerencsétlen férfi ellen. Az egymás után felnövő gyermekek előtt a gyáva kegyetlenek részletezésével balházta elő férje minden gyengéjét. Cseléddel, bábával, parasztasszonyokkal végtelen pletykában sírta elő minden sérelmét a rozoga ember ellen, bár vele rendesen csak bágyadt sírás és lagymatagos duzzogás formájában szállt szembe. Azért néha mégis — egy-egy visszaemlékeztető fellobbanásra — nagyon csodálta férjét, néha pedig nagy szánalomban hullott feléje, e falnak futó nagy gyermek felé, mert mégsem volt rossz asszony. Ilyenkor gyermekekkel, bábával, cseléddel

éppen olyan részletesen sírånkozott férje, a nagy tehetség tragédiáján, mint amilyen részletesen megcsúfolta azelőtt. Gazdasághoz, konyhához nem értett, nem is akart érteni. Nem azért hagyta el a varrógépet s lett tiszteletes asszony, hogy tovább rontsa magát. Zongorát, selyemruhákat vétetett, tudott kellemesen énekelni s mindvégig imádta a táncot. A hoppokat épp úgy szerette, a koppokat épp úgy előidézte, mint férje. De azért csak férjét vádolta.

Öt gyermek szakadt ebből a szomorú párból, csak öt, mert a végzetesen született, magát vad lumpolásokba tékozló férj negyvenkétéves korától már csak névszerint volt férfi. Négy lány és egy kis fiú. A legnagyobbik, Mariska, aki már húszéves mult, tanult úgy, ahogy akart és addig, ameddig akart, de nem nagyon és nem sokáig. A csinos barna leányt két éve egy jómódú özvegy papné vette magához Lécfalvára s csak ritkán látogatott haza. A következő lány, Judit, alig tizennyolcéves, csodásan szép, finom felnyúlása a beteg, fáradt fajnak, ahogy a négy polgárin átcsodálkozott Sepsiszentgyörgyön, hazajött, hogy itt várja a királyfit, kit szépsége megígért neki. A másik két kislány és a szegény kis fehérvérű fiúcska otthon ténferegték gyermekségüket az apa túlzó gyöngédségei és szörnyű ordításai közt.

Mert a tiszteletes úr, szegény züllött Petőfi, faluba fulladt Desmoulin már ordított, régóta ordított. Amint a gondok körülburjánozták, a nyomorúság felrugdalta lelkiismeretét s szívét mind többször ütötte meg a zárt ajtókon és zárt sziveken: erről az eleinte anyja fiáról mindjobban kezdett lehullani a rászeretett tiszta lovagiasság és irreális jóság. A megsoványodott, átéjszakázott arcú emberből mind élesebb vonalakkal ütött ki a borzasztó apa, mint egy hazajáró lélek a magányos ház ablakából. Mintha a szétdobált lélek után kiürült emberbe feljött volna a régi halott, hogy újra elrángja elzüllött vad képzelete robotját. A régi sötét folyóba hiába szakadt bele az anya, e valótlanul tiszta forrás, tisztaság és lekönyörgő ima beleveszett a végzetes ár időtlen idős folyamába. Lassanként önmagát lepte meg azon, hogy ugyanazokkal a mozdulatokkal, ugyanazokkal a mondatokkal üvölt, mint az apja. És elsötétült képzelete valami heroikus, mitószi nagyságot kölcsönzött apjának, kit sötét Titánnak látott végtelen birkózásban az élettel. Csak azért, hogy még mindig rang és önáltatás lehessen e végzetes visszahasonlítás.

Papi hivatalát, mert szép megváltó mondatai mindjárt az első napokban orron ütődtek, tisztán csak mint szép prédikálást fogta fel. De ezt eleinte nagyon buzgón teljesítette. S tényleg, a régi virágos és megkönnyeztető

stílusban egészen kiváló s valami zorderejű prédikációkat írt. Neve egész Erdély papsága előtt ismeretes lett. Messzi földre hívták ünnepélyekre szónokolni, szavalni, vagy temetésre és esküvőre. Később, hogy halvány, vézna akarata teljesen elmerült a felzajló végzetes vérben, még az ünnepi alkalmakra sem készült. Jól bevált szóvirágokkal, mindenáron előjelenetezett lelkesedéssel s hatalmas hangjának túlzott szétcsóválásával próbálta magával ragadni hallgatóit. Igy az ünneplések, a meghívások lassanként elmaradtak. Ez volt nagy hatásokra éhes magabecsülésének legnagyobb veresége. Csak félvigasztalást adott az, hogy mint félrelökött zsenin elérzékenyülhetett önmagán. Utóbbi időben a sok ferbli és alkohol annyira elgyengítette, hogy az alig negyvenhatéves ember már két éve nem volt katédrán, szédülő feje nem birta ki ezt a magasságot sem. Csak úgy a padok előtt mondta el azt, ami a régi nagy zúgásokból előványszorgott fáradt agyából.

Az ebédet valahogy mégis útba indították. A tiszteletes úr átment Schönbergerékhez a bejelentett ugorkáért s az elhallgatott pálinkáért. Az asszony és a cseléd közös csevegésben főzdögéltek, a gyermekek körül lábatlankodtak. Az egymásnak kitárt nagy szobákat átlehelte a hálószoba romlott, sűrű, savanykás levegőjével, mely behívta a konyha egy-két áttelelt legyét a szobákba. A nagy szalon, mely

a legkevésbé esett a gyermekek lábaügyébe, még emlékezett a hajdani rendre. Még megbújt téli frisseség volt benne s a bútorok vendégies elfogultsággal őrizték kopott pózuk tisztességét. Az ovális asztalon a nagy képes Madách, a nagy képes Petőfi, Tompa imakönyve, Ábrányi-, Bartók-, Pósa- és Szabolcska-kötetek hevertek. A szekrények tetején egy csomó poros, üres befőttes üveg tátongott, mint megannyi kis szemrehányás. A dívány felett Kossuth óriási aranyrámás, aggkori képe, kezében keztyűvel. Kép, melynek részleteiről már régi évek óta lemondott a Könyves Kálmán-cég. A kép alján, odacsíptetve az üveg alá, két babérlevél az öreg úr ravataláról. A többi falakon minden elképzelhető fénykép, köztük igen sok a családról, vagy egyes tagjáról. Egyik szegletben, egy kis asztalon a lányok emlékkönyvei, tele az örökölt mondatokkal. És mindenikben az apa zengő lelki testamentuma. Az egyikben: — Édes kis szentem, az élet bősz viharában mindig csengjenek füledbe a halhatatlan költő szavai: Kis kacsóid összetéve szépen Imádkozzál, édes gyermekem! Higyj, remélj és szeress! — A másikban: Judit leányomnak: Magyar hölgynek születtél, áldd érte sorsodat! Lelked függetlenségét sem aranyért, sem szép szóért, sem a világ minden ragyogásáért el ne add. Emlékezzél mindig sok vihart látott, szerencsétlen apádra stb., stb. Egy másik szegletben a Búsuló Juhász mély por alatt búsul, rajta

lóg egy odavetett női alsószoknya. A dívány alá begurítva egy csomó alma, melynek illata mégis vígasztalást, termő kertek friss tágasságát hozza a szobába.

A következő szobában már mindenből árad a család, mint a test melege a most elhagyott ágyból. Ez az ebédlő. Közepén a megfáradt asztal körül gyermek-térdtől kopott összevissza lyuggatott nádú székek. A két ablak között van a vén zongora, a család lelke, az egyetlen kinyujtózás a mindennapból, a nyomorúságból, a legyőzhetetlen ritmus, a győző nevetés. Ez a nagy érzékenyülések, fenséges borzongások, tánc és gyermek-öröm, ez a dac és a vígasztalás szeglete. A belső fal mellett két kilógó ajtós, óriási szekrény, melyekben mindenféle nagyságú, jól-rosszul bedobott ruhák a legkülönbözőbb mozdulattal kapnak egymásba. Mintha ezek a ruhák magukba részegedték volna viselőik életét és itt ők is egy külön életet ropnának, mely épp oly furcsa, éppen olyan rángatott, mint lelkes formálóiké. A székeken, bútorokon szanaszét: hol egy gyermeksapka, hol egy írott prédikáció, megkezdett vers, használt harisnya. Széthulló darabjai a magától hulló életnek.

A külső kis kertre nyíló szoba az iroda, másként: a tiszteletes úr dolgozószobája. Ez a cím teljesen tiszteletbeli volt s a tiszteletes úr kerülte ezt a szobát, mint a lelkiismeretét. Az íróasztal felett, a falon, az édesanyja tragikus

jósága világlott. A kép alá írva: — Én mártírom az élet Golgotháján! — Az íróasztalon többéves felhalmozódásban prédikációk, megkezdett vagy bevégzett versek, drámatöredékek, kapott levelek, számlák, számlák, számlák s egy biblia. Egy üvegesszekrényben a szent kehely, Krisztus vérének kannája, az úr asztalának terítője. Kívül, a szekrény egyik sarkáról lóg le a földre a palást, melyen mindenik gyermek otthagyta biológiai fejlődésének egy-két fázisát. Egy nagy karszékben, melynek jóllakott vénhasából kilóg a beevett lószőr, van — laposra ülve — a papi süveg. A falon Petőfi képe, aláírva: — a világ legnagyobb lírikusa. — A könyvespolcon egy-két imakönyv, prédikációs gyüjtemény, hiányos Sue, Hugo, Jókai, Jósika és más kötetek mellett egy óriási szélesszájú üveg félig töpörtővel. Itt hűvös van s a gyermekek sem szeretik ezt a szobát.

Van még egy szoba, a hátsó, mely a nagy kertre nyílik. Ez a Judit szobája. Hogyan jutott Judit ehhez a szobához? Ezt sem ő, sem a többi nem tudta volna megmondani. Valami önkéntes meghajlás szépségének királysága előtt, mely mint egy legfelsőbb természeti jog, lenémította a kis irigységeket. A szoba, melybe más nem igen léphetett be, különböző elemeivel mégis egy egységes lelket adott. A nagy fehér ágy felett Pietro della Francesca Madonnája, a végtelen horizontú teljes tisztaság.

Az éjjeli szekrényen egymásba kavarodva: Szász Károly imakönyve, Karenin Anna, a Virágregék, a Kreutzer-szonáta, egy kötet Herczeg Ferenc s a Vér és arany. A falon Rodin Baiser-jének fényképes másolata. Mellette egy érzékeny kép a hatvanas évekből: az esti ima. Kis kunyhóban az asztalon párolgó étel, az asztal két oldalán fiatal pár kifordított szemmel imádkozik. A ház felett fehér galamb s körül béke és jóakarat. Egy másik falon Pálmai Ilka hajdani szépsége egy hajdani képen. Egy kis, tenyérnyi íróasztalkán szétszórt levelek, képes-levelezőlapok, fényképek. Felette Wilde Oszkár dandy-képe. Sok szőnyeg, himzés: idementett drágaságai az elsodródó háznak.

Egy óra már elmúlt s az ebéd is — köményleves és fatányéros — készen volt, mikor a tiszteletes úr hazajött Schönbergeréktől a megigért ugorkával. Az öt pohár szilvórium, amit ott magába barátkozott, meleg, könnyes jósággal töltötte meg. Elérzékenyült, hogy ő milyen jó apa, mártírja a családjának, most is nekik fáradozott egy jó falatért. A feleségén, hogy milyen áldott jó kis feleség, mennyit izzad az övéiért. (Az ebéd magától készült, alig kellett kibicelni neki.) És gyermekein, a sorsüldözött költő tragikus folytatásain. Palkót felemelte, össze-vissza csókolta. A gyermek rögtön megállapította: — Apa megint büdös, pálinkát ivott. — Az ebéd, mint egy nagy közös lélek, közös, egyhúsú családdá melegítette őket.

Az asszony lányos éneklő hangján apró pletykákat mesélt s híreket kérdezgetett Böjthe János megérkezése felől. A gyermekek veszett étvággyal ettek s közben veszekedtek és vihogtak. A pap keményre dagasztott szavakban dicsérte Böjthe Jánost.

— Micsoda klasszikus férfi ez, feleség! Egy antik kolosszus és micsoda ereje van! A hangja néha olyan, mint egy közeledő fergeteg. Mindig Adorján Manassé jut eszembe, ha látom.

A konyha felől beszökött egy hang:

— Mama, a vén Schönbergerné selyemruhát szabatott magának. Ezután abban fogja mérni a pálinkát.

Judit rontott be. Kezében apró pakkok voltak. Arca kedvetlen volt, csodálatos nagy kék szemei fakóra borultak.

— Nézd, milyen csipkét vettem, megint drágább métere ötven fillérrel.

A pap jobbágyi, alázatos szeretettel szólt lányához:

— Hagyd most a csipkét, kis szentem, meghül a fatányéros. Nézd, milyen pompás falat vár. Estére meghívjuk Böjthe Jánost vacsorára.

Juditnak egy percre egész tizennyolc éve felviláglott az arcára. Azután gyors elborulással, haragosan rázta meg fejét:

— Nem eszem.

És berepült a szobájába.

4.

Böjthe János természetszerűen és minden hívást megelőzve, már délután háromkor beállított Farcádyékhoz. A tiszteletes úr még ebédutáni álma mélyen sülyedezett, Milla is szunyókált, a gyermekek elkódorogtak: az érkezőt Judit egyedül fogadta. Mert a szalon hűvös volt, az ebédlő nagy asztala mellé ültek le és lassan beszélgettek. Jó, szelíd, megszokott mondatokkal kezdték.

— Hogy van, Jancsi?

— Pompásan. Nézzen rám, azt hiszem elég hiteles egészségi bizonyítvány vagyok.

— Meddig lesz itthon?

— A századok összeomlásáig. Amíg az öreg Bartha bácsi fazekat készít a poraimból. És maga hogy van?

Judit tragikus mozdulattal legyintett:

— Én! Hát hogy lehetek én itt? Ahogy a mult évben voltam, ahogy mindig vagyok. Lehet tőlem azt kérdezni, hogy hogy vagyok?

János mosolygóra fogta a dolgot:

— Ugyan, miért van így elkeseredve? Talán kólikája van a Mucinak?

A lányból felzökkent a csendes mondatok alá dugott forradalom:

— Édes Jancsi, minek hazudik? Mert magától hazugság így beszélni. Magától, aki éppen olyan jól tudja a mi borzasztó vergődéseinket, mint mi. Különben a Muci megdög-

lött. Valami forrót ehetett. Három napig úgy nyávogott, hogy nem tudtunk aludni tőle. Azután felfordult szegény. Talán legjobb volna, ha én is így járnék. Igaz, hol a megigért Milka-csokoládé?

— A pakkomban van, holnap megérkezik. Igaz, hogy majdnem menyasszony lett?

— Igaz. Az Ilyés tiszteletes megkért. Negyvenötödik születési napját velem akarta megajándékozni. Olyan bibircsós a borvirágtól, mint egy stilizált dísztök. Gondolta, hogy a sok bibircsó között nem fogja megérezni a szarvakat, amiket én raknék rája. Apa azt mondta, hogy tegyek a szivem szerint. De a mama szemei szikráztak az öreg birtokától s a vén kujon tud hasznos ajándékokat küldeni. Nem láttam elég részeg embert a bölcsőmtől kezdve, hanem még kössek egyet a nyakamhoz a koporsómig. Mama sokat síránkozott és a jövőmről beszélt. Hát nézzen rám: nem vagyok én elég jövő énmagam?

Az utolsó mondatban úgy kiegyenesedett, mint egy bevonuló királynő. Ahogy felvetette gyönyörű fejét, szőke hajáról fénylapok villantak szerte, gőgösre duzzadt hosszú nyaka felfehérlett arcára és visszaviláglott onnan. Nagy kék szemei megmélyültek: valami messziről jövő igéret, kibontott, győző lázadás volt a szemeiben.

Tovább beszéltek. Beszéltek a szomszédokról, a faluról, a kis élet nagy eseményeiről. És

amint beszéltek, János nézte a lányt s a semleges szavak és kis értelmeken túl hatalmas áramban torlott feléje a fiatalsága. Ez a lány volt a piros lobogó, mely elébe csillant minden út messzeségén, a hívó dallam a folytatás szent küzdelme felé. Kitépni őt a tragikus család végzetéből s az ő roppant férfi-ölelésében új, egészséges, termő életté ölelni. Egészen tréfásan kérdezte:

— Hát, ha én is utánoznám a bibircsós tiszteletes példáját, nekem mit felelne?

A lány szemei egy pillanatra megtágultak, azután valami alig érzékelhető fájdalmas rángás villant át arcán. Gyorsan, egy lélekzettel mondta:

— Maga is megkapná a magáét. De azután megtoldta egy jó gyermek-kacagással:

— Magának a Hargitát vagy a Lomnici csúcsot kell elvennie. Az ilyen Herkulest meg sem merné csalni az ember.

Milla felébredt s felcibálta a tiszteletes urat, aki — most már teljes józanná tisztulva — őszinte, majdnem lányos örömmel fogadta Jánost. A gyermekek is hazakerültek s a pap nagy himnusszal tolta őket János elé: — Megismered-e? — Különösen a Palkóról mondott végére mehetetlen adomákat. A gyermekek hamar visszamelegedtek Jánoshoz s hangos bakalódás keletkezett. Az asztalra bor került, a gyermekek kávét kaptak. János nagyon szívesen fogadta az ottmarasztást. Ő keveset be-

szélt, de úgy tudott másokat hallgatni, mintha nagyon jó, megnyugtató feleleteket adott volna.

Közben egy keresztelőt hoztak s a pap gyermekes örömmel szökött fel: — Feleség, pénz áll a házhoz! — Az anyát, egy fiatal, baka-képű parasztasszonyt, dermedtre illendőségesedett férjét, egy vasorrú vén keresztanyát s a bábát a gyermekkel betuszkolták az irodába, hol megkezdődtek az írásbeli formaságok. A társaság az ebédlőben halkabbra fogta beszédét. Judit beszélt, ki egyszerre igen eleven lett:

— Meglátja, Jancsi, mama hiába beszél nekem, én színésznő leszek. Minden májusban van Pesten egy általános színészi vizsga, megszököm, leteszem és soha többet erre nem jövök. Nekem világváros kell, sok ember, sok pénz, sok taps.

A szomszéd szobából behallatszott a megindult kenet.

— Irgalomnak kiapadhatatlan forrása, kegyelmes Isten! Ime új csírára áldottad meg a te egyszerű szolgálód méhét, új igéretet küldtél a meghasított barázdának, új lámpást gyujtottál fel az anyaszentegyháznak s a viharvert hazának új védőkart teremtettél.

Judit e megszokott mondatokat nem is hallotta, megrészegedett a saját szavaitól:

— Én nem megyek soha férjhez, vagy ha igen, csakis egy buta milliomoshoz. Nekem

palota kell, téli kert, autó, vagy áttérek a katolikus vallásra és apáca leszek.

Milla örök bágyadtságából kitréfálkozott:

— Leszel kutyagumi. Jőjjön csak még vissza a bibircsós tiszteletes, olyan bibircsósné leszel, mint a pinty. Jancsi, nem hozott valami új nótát?

A papa a szomszéd szobában rövidre fogta a dolgot:

— Ime megindult, ó uram, a kis hajó a borzasztó tengeren, ahol kétségbeejtő sötét hullámok csapnak fel az égre, ahol orkán dühöng és a halálnak fekete sátra borul mindenre. Vedd ó kegyelmedbe, örök világosság, a hánykodó lelket! Add beléje lobogó vezérszövétnekként a te hitednek fáklyáját, hogy el ne tántorodjék az igazak ösvényétől, hogy a családnak öröme, a hazának munkás jó polgára, a Szentegyháznak majdan derék oszlopa legyen, szent fiad, az Ur Jézus nevében kérünk téged, ámen!

Judit visszalobbant az anyjának: — Mama, te mindig úgy beszélsz, mintha én is csak te volnék. Neked jó volt egy pap és egy kis falu. Neked ez uraság volt. Nekem a világ kell, a nagy világ!

Benn az utolsó akkordok játszódtak:

— Most pediglen, Bartos István, ki immáron anyaszentegyházunk tagja vagy, megkeresztellek téged az atyának, fiúnak, szentléleknek nevében, ámen.

Sári, a kisebb lány kunyorálva dörzsölődött Judithoz: Juci lelkem, édes Juci, úgy-e engem is magaddal viszel?

Az ajtón mosolyogva, bakkecske-ugrálásokkal jött be a tiszteletes úr:

— Ez már döfi! Ha minden paraszt ilyen becsületes volna! Ma klasszikus estét rendezünk gyerekek. — És fellabdázott egy nagy ezüstötkoronást.

Az asszony elbiggyesztette az ajkát:

— Öt korona . . .

A papnak rosszul esett a megzavart öröm:

— Te neked sohasem elég semmi. Öt korona egy lötty vízért! Mikor a Schönberger hatvan krajcárért ad egy liter celnait. Hallottad, Jancsi, a legújabb keresztelési adomát?

Jancsi természetesen nem hallotta s a pap elmondott — élénk gesztusokkal s kitörő bevégzéssel — egy jó disznóadomát. A lánygyermekek nem zavarták s azok már úgy hozzá voltak szokva a dologhoz, hogy nem is jutott eszükbe szégyenkezést rendezni. A kacagás megindította a beszédet, kergette a vért és szálltak a szavak. Milla a zongorához ült, ő, Judit, a pap és János énekeltek, még a két kislány is bele-bele nyikorgott, amíg le nem intették őket. A Milla lágy hangja lanyhán terjedt, mint egy kellemes illatú fáradt füst. De a Judit tiszta, csengő szopránja úgy szökött fel a két férfi zúgó basszusa mellett, mint egy ezüst szökőkút két sötét fenyő között. Újabb

és régibb dalok, vidéki sírás és nagyvárosi szentimentálizmus felváltva öblögette a szétgyengült sziveket: a Lekaszálták már a rétet, a Hulló falevél, Ne menj rózsám a tarlóra és a Zerkovitz-nóták. A pap egy nóta végén jóleső nyeléssel kiáltott fel: — klasszikus! — Milla halkan nyögdécselte: — gyönyörű!

A szegletekben lassanként gyűlni kezdett az este s künn a megtért tehenek loholtak el. Judit nem engedte, hogy még lámpát gyújtsanak, hanem kinyitotta a kályha külső ajtaját, hogy a parázs átderítse a szobát. Most már csak Milla énekelt a zongorája mellé. A pap is csak nagy néha dalolt közbe egy zúgó futamot. Judit és János hallgattak. A gyermekek Judit lába köré lapultak és nézték a tüzet. A sötétség mint egy megnyugtatás pihent a szobán. János Juditra nézett. Megtágult szemei valami fájdalmas, messzenéző ijedtséggel meredtek a tűzre. Arca nagyon szomorú volt s mintha egy lenyelt sírás csuklott volna fel az ajkaira. Egyik kezével — tudatlanul — a Sári fejét cirógatta.

Milla hirtelen felszökött s szokott gyermekes hanglejtésével mondta: — Gyermekek, most már gyújtsatok lámpát, én kinézek a vacsorához.

Kilebegett a konyhára. Palkó s a legkisebbik lány utána futottak. Judit meggyújtotta a nagy függőlámpát. Amint a nagy körégőt felfelé csavarta, a fény mindjobban

elöntötte felemelt arcát. — Milyen szép, milyen szép! — mondta magában az új felfedezés csodálkozásával János.

Most már a pap beszélt. A gép a megszokott mozgásba hullott, a mániákus apa kivonaglott a szegény vén gyermekre. Beszélt a mult választásról, melyben mint ellenzéki kortes nagy hatásokat ért el. Hogy hogyan zúgott a népnek, milyen frenetikus hatásokat vert fel, hogy igyekezett az önkény — ez a helybeli körjegyző volt — nyomást gyakorolni igéretekkel és fenyegetéssel. De ő odadörögte az önkénynek, hogy amíg él és a papi palást vállain van, lelke istenségétől nem tántorodik el soha. Bőven citált beszédeiből, egészen a Judit felkacagásáig:

— Apa, te megint nagyon unalmas vagy.

Erre a szó beléje tört, mint egy megriasztott gyermek nézett szét, azután Juditra nézett s szemeiben nagy alázkodás és szeretet volt. János odakoccintotta poharát az övéhez, hogy tovasegítse ezt a kínos percet. Talán szegény apa egy percre — a lánya kacagásán keresztül — meglátta szomorú önmagát, az ősökben felhúzott veszett gépezetet. Judit újból felkiáltott, most már az ajtó felé és hangjában sok nyers kihívás volt: — Tudtam, hogy maga nélkül nem fog eltelni az este.

Sarkadi Géza jött be, az öreg Schönbergerék úri fia. A pap népszinműves, hangos kedélyességgel fogadta:

— Hozta Isten nálunk, Géza, nagyon okosan tette, hogy belógott. Ma a Jancsi hazatérését ünnepeljük.

— Ugy-e, nem fog mellém ülni? — kérdezte — most már egész szemtelenül — Judit.

A fiatalember arcán az a entoutcas-mosolygás volt, mely minden megalázkodáson, kapott ütésen keresztül, mégis sérthetetlenség, kitartás és győzelem. Elegáns, magas, karcsú alakját könnyedén hajtotta meg a társaság előtt, a férfiakkal lekezelt, a kis Sárit tréfás erőszakkal megcsókolta s azután, azért is, Judit mellé ült.

— Bizonyára így kell tettre fordítanom a szavait. Én már ismerem magát.

— Mi van a Farkas Miklóssal? — kérdezte János.

— Hétfőn még Pesten láttam. Egész éjjelt együtt töltöttünk a Szénatéren a Csokonay-kávéházban. Most ez a kis koszos kávéház a mániája. Ott ír, ha ír, ott iszik, alszik s az ottani főpincér finanszírozza. Hívtam, hogy jöjjön velem, de azt mondta, hogy csak a jövő hét elején jöhet haza, mert valami fontos eseménye lesz. Ezt olyan titokzatosan mondta, hogy valószínűleg nincs semmi mögötte. Azt mondta, azért jön haza, mert itt felejtette a Krisztust. Mostanában Krisztus a kedvenc témája. Akkor már két napja nem mozdult ki a kávéházból, úgy mosdatta meg reggelenként szódavízzel a kasszírnő. Úgy trónol ott, mint egy keleti ki-

rály s a pincérek vak buzgósággal szolgálják, pedig borzasztó zsarnokul bánik velük. Egy elbeszélését felolvasta, hatalmas dolog. Valami lipótvárosi kisasszony hatszor könyörgött hozzá a telefonon s ő olyanokat kiabált bele a kagylóba, hogy belepirulhatott az egész központ. Nekem valamiért pofont igért, nem tudom miért.

Judit élesen felkacagott: — Vallja meg, hogy büszke volt erre az igéretre. S milyen pozició lenne magának, ha meg is kapná. Rányomtathatná a névjegyére: — Sarkadi Géza, akit a legnagyobb magyar zseni pofonütött. Mindjárt valaki lenne magából.

Sarkadi simán fogta fel a vágást: — Ami a pofont illeti, azt hiszem, kaptam már egyet, amire még büszkébb lehetek.

A leány arca egy pillanatra vad gyűlöletre rángott. Azután ijedten Jánosra nézett, felugrott, a zongorához sasírozott s verni kezdte:

— Selyemhaja leért fejtől bokáig.

A tiszteletes úr apásan, az érett író bölcs méltóságával beszélt.

— Kár a Miklósért, mennyi rengeteg erő volt benne. Az ő tehetségével talán egy új Jókai lehetett volna. Azután beleesett ebbe a fene modernségbe, megkergült Páris maszlagától s érthetetlen bizarrságokba pazarolta el a beléje helyezett isteni szikrát. Eleinte próbáltam irányítani, de nem lehetett vele beszélni. Az

újabb novelláit már lehetetlen olvasni s az új regényéért bezáratnám az őrültek házába. Ha egyszer a magyar humusz kicsúszik az író lába alól, az meghalt író.

Judit visszafordult a zongorától s meztelen megvetéssel mondta:

— Apa, megint ostoba vagy.

A tiszteletes úr úgy vette ezt a mondást, mintha egy virággal csiklandozták volna meg:

— Itt van la, ezek a kis békák már mind érte lelkesednek. Ennek a kis Tündér Ilonának sem szakadt ki a könyve a kezéből, míg egyszerre magába nem nyelte. Valami közös betegség bántja ezeket. Hol lesz, lelkem, a ti nagy írótok tíz-húsz év mulva?

Judit félig felemelkedett, jobb mutatóujját tanárosan előretartva, felnövekedő daccal mondta:

— Jegyezd meg apa, hogy Miklós most a legnagyobb magyar író. Jegyezd meg, hogy a legmagyarabb, a legfájdalmasabban magyar író. Hogy a te verseid már rég szétkoptak a beléjük pakolt sajt-darabokba, és ő mindig nagyobb és nagyobb író lesz. Különben Miklós egy undok disznó, s nekem semmi közöm hozzá.

A három férfi kacagott. Milla megjelent és királynői büszkeséggel vezette be a vacsorát. A gyermekek berohantak. Mindenki egyszerre beszélt. A pap nagy nyelvcsattintásokkal dicsérgette a csirketokányt: — Feleség, ez

klasszikus! Egyetek, urak, ilyet csak az én kis feleségem tud csinálni. — Judit János és Sarkady között ült. Rendkívül eleven és túlzottan hangos volt. János felé néha egy-egy elkomolyodott pillantást vetett, de a kacérsága Sarkadi felé csipdelőzött. Feléje feszítgette szép, kemény kis fiatal mellét, vele kötekedett, pedig mégis megvetés is volt a tréfáiban. Sarkadi, finomabb formában, nem igen maradt adós. Milla, az anya boldog közvetítésével, úgy csitította őket, hogy az már majdnem anyai áldás volt. A kis Palkó összeveszett a csirke nyerőjén Magdával, a legkisebb leánnyal s beteg fajának hirtelen felfortyanásával kiáltotta: — A piszkos istenit az apádnak, te rosszféle!

A pap hangosan kacagott az egyetlen örökségnek, hozzáfutott a gyermekhez, felemelte és odamutatta a társaságnak: — Ez aztán a magyar gyerek! Ugy-e Palkó? — Később a kis fiúnak el kellett szavalnia a híres kuruc verset: Ne higyj magyar a németnek. Ennek kapcsán Farcády megint bő adomákat tálalt fel a gyermek zseniálitásáról.

Azután megint összefolyt a beszéd. Kacagás, kiáltások, közben-közben egy-egy nóta forrósította a termet. Az elátkozott faj egy percre kikapcsolódott fekete sodrából s kibomlott benne — édes pihentetéssel — az emberviláglág tiszta ritmusa, a család. János erős, fiatal testében mély visszhangokat vert fel ez a derült kép. Valami felbuzgó friss apasággal ha-

jolt e fáradt gyermekek felé, hogy az ő izmos életével kitoldja az ők elitélt életét.

Végül, bor és este végén, mégis a pap beszéde öntött el mindent. Egy enyedi adoma révén előjött negyvennyolc s a megrohant Erdély. Átizzva a bortól, hisztérikus vizióval adta elő a feltámadt oláhokat, a megtaposott, vérző Hamupipőkét, Erdélyt, az elintézetlen százados pert. Hogy Erdélyben minden magyar ember őrszem, hogy mindenki testével, lelkével legyen zsilip az idegen zuhatag ellen, hogy le kell számolni, hogy meg kell váltani a minden szenvedéssel magunkká tépett gyönyörű földet. Mély ágyúk és hosszú jajgatások voltak a beszédében. Felvert vonásain igazi fájdalom remegett, de ez a fájdalom jól esett neki, mint egy színházi taps.

Éjfél után egy óra volt, mikor a két férfi rászánta magát, hogy hazamegy. Az egész család kikisérte őket a kapuig a hűvös koratavaszi éjszakában. Derült volt az ég s az alvó falu hallgatott a csillagok rohanásában. A legközelebbi szegletnél, mikor elvált Sarkaditól, János visszanézett a papi lak felé. A család már bement, de Judit még ott állott a kapuban. A fekete éjszakából kilobogott, mint egy fehér zászló. És János testében, mint egy nagy fehér macska, meleg, termékeny béke nyult végig.

5.

Már dél elmult s János künn a szántóföldön várta az ebédet, pedig bemehetett volna érte. De tetszett neki ez a parasztosdi, itt künn enni az itató mellett, a többi parasztokkal, a kitárt rögök előtt. Április eleje volt s szokatlan jókedvű, meleg napok simogatták az árva vidéket. A gyümölcsfák már virágba bomoltak s a tavaszi szántás vége felé járt.

Jánosék birtoka itt volt, lenn a síkon, a leggazdagabb helyen, százhúsz hold egy tagban, ami itt több, mint az Alföldön egy négyezerholdas birtok. Ő maga ügyelt fel minden munkára s néha kamasz bravurral megragadta az ekeszarvát s belehasította felforrt fiatalságát az öreg földbe. Nagyszerűen tudott beszélni a parasztokkal s ha kellett, olyat káromkodott, hogy a legények csemcsegtek utána. János egészen az ő emberük volt.

Az ebéd megjött — neki olyan, mint a többinek — s az itató hosszú vályújához telepedtek le enni. János mellett az öreg Barabás ült, aki mint módosabb gazda, kölcsön kalákába jött dolgozni Jánosékhoz. Nem messze, oldalvást, Mária, a Barabás tizenkilenc éves lánya fényes tehén-szemmel nézte Jánost.

Egy kis fiú jött a faluból, a János postáját hozta. Farkas Miklós írt egy kuszált levelet. Hogy a jövő hét elején igazán hazajön, kerítsen János egy jó öreg takarítónőt, nyittassa és

takaríttassa ki a régen magára hagyott házat. Valószínűleg sokáig fog falun lenni, mert az idegei végleg összeomlottak. Talán ott még minden jóra fog válni. — János tréfásan odaszólt a Barabás lányának:

— Na, Mária, kaptam egy jó állást neked. A Miklós úrfi hazajön a jövő héten, nem takarítnál be hozzája? Ő jól megfizet.

Mária szomorúan válaszolt s még a szomorúsága is felajánlkozás volt:

— A Miklós úrfinak nem. A Miklós úrfitól félek, nagyon bolond forma.

Azzal kinyujtózkodott, mintha csak a beevett ételt igzította volna bele élete áramába. Teste gazdag hullámverésekben verte a tavaszi földet s nagy, napos szemei megint Jánosra hulltak. János az arcához nyult, mintha két csók nedvességét érezte volna.

Az öreg Barabás vitte a beszédet. Elpanaszolta szomszédja, a Kozma Andris esetét. A pálinkába hullott szerencsétlen flótás földjét ő akarta megvenni. De a Schönbergerék kiütötték kezéből, mert övék a szesz. Így járt a multkor a Bartalis szép tagjával is. Azt meg a szebeni oláh bank vette meg. Az urak szépeket mondanak a választáskor, de nem engedik a parasztot földhöz jutni. Pedig minek a parasztnak a pénz? Az se nem marha, se nem élet, csak papir. Mi öröme van abban az embernek?

A fiatalokból kifeszengett a tavasz. Az egyik legény lécfalvi volt s a többi egy csomó adomát mondott erre a falura. A lányok szembeöntözték a vályú vizéből a legényeket s ebből nagy csata keletkezett. Az étel ős anyaga, a kenyér és a hús, futó örömmel szakadt bele az emberéletekbe s vídám kacagásokban csobbant onnan fel.

János maga is velük dévajkodott. Csodálta és figyelte ezt az eszes, ravasz, gyakorlati és mégis donkisott népet, melynek annyi karma van, mellyel magához tépheti az életet. És mégis koldus, mégis nyomorult. Elzüllik kis földjétől, elbitangol idegen messziségbe. Ha felkiálthatná őket egy új honfoglalásra! — Miért van ez így, hol van a baj? — kérdezte magában.

Ujra munkába fogtak s János éppen két hatalmas ökröt vezetett, mikor messziről egy piros és egy fekete napernyőt látott közeledni. Messziről odakurjantott:

— Kezeiket csókolom! Éppen jókor jönnek. Még van elég munka.

A tiszteletes asszony és Judit voltak. Kihozták halványságukat a tavaszi napra. Judit kezében egy fiatal, modern költő híres kötete volt. Sápadt finomságok s az epidermis kis eseményei. Lassan jöttek. Judit hangosan olvasta be a csenevész szépségeket a vad tavaszba.

Jánoshoz értek. Judit meglepetéssel, mely felvisszhangzott vérében, nézett erre a hatal-

mas ifjúra, amint fogta ezt a két roppant állatot. Mintha mindhárman úgy nőttek volna ki a földből, diadalmas hajtásai a tavaszi vágynak. Judit gyermekesen örvendett:

— De pompásn fest maga így. Lássa, ez magának való milieu, ez a maga szalonja. Minek is bújik az ilyen ember fedél alá?

Azután hangsúlyozott félénkséggel végigcirógatta a két rengeteg állatot. János odafüttyintett egy legénykét s rája bízta a két ökröt. A nőket végigvezette birodalmán.

Judit itt a faluban is, idegenül a falutól, egy nagyváros szegénységét élte. Most bántotta e roppant sugárzás, a meglódult élet s a kezdő csirák vad szaga. A szokottnál is fehérebb volt, valami nagy szorongás nyomta, mely sóhajtás helyett ásításokban próbált könnyebbülni. De azért a benne remegő, életre éhes művész érezte, hogy ez a szépség, ez az igazság és mulhatatlan élet. A régi gyermek mindegyre kitört kiáltásaiban: — De szép, de szép! — Milla utána kotkodácsolt, mint egy maghoz jutott boldog vén tyúk.

Az egyik dülőnél Máriához értek, aki komolyan, földből hullámzó léptekkel ment a barázda mentén és magot vetett beléje. Mindhárman önkénytelenül magállottak. A hatalmas leány gyönyörű fejével, gazdag mellével, combjai dermedt hullámaival, széles medencéje igéretével a Föld volt, nem mint rémes érzékenység és felismételt frázis, hanem az

erő, az ölelés, a termékenység sugárzó valósága. Arcát arra fordította, de csak Jánosnak s megtágult szemeiből mintha messziről hívó kürt hangzott volna ki.

János nézte ezt a két lányt s — csodálatosképpen — vágyában eggyé lett a kettő. Mintha ez a finom fehér leány, fáradt virága egy beteg fajnak, a másikból kiszállt vili volna, lelke, metafizikája a másik gazdag valóságának. Mintha egy régi ölelésre emlékezne, melyben a két lány mint egy lány volt az övé és örök vággyal tört belé testébe, hogy folytonos felemlékezéssel hívja a jövő felé.

Később Judit elfulladozva sürgette: — Üljünk le egy kicsit, üljünk le egy kicsit.

Leültek egy szekér rúdjára, mely keresztben állt a mezei úton. Akkor aztán megint fellobbant a lány kedve. Dús csevegésbe virágzott ki, hogy milyen darabokat látott Kolozsvárt. Részleteket mondott belőlük, utána játszotta a színésznőket. Felolvasott egy-két verset is. János hallgatta, hallgatta, nem fogta el a szavak értelmét, mint ahogy egy madarat, egy patakot hallgat az ember. De az ismerős verseknél, melyek valaha nagyon tetszettek neki, csodálkozva vette észre, hogy mennyire nem fontosak ezek ebben az erős valóságban.

Azután Judit megúnta a mulatságot, éhséget is érzett. Millának is elég volt a jóból. János elkísérte őket a falu széléig.

Visszatért és tovább vezette a munkát. Mikor a Nap meghajlott s az emberek hazafelé kászolódtak, odasúgta Máriának: — Maradj hátra. — Ő jó darabig a többivel ment, azután valami ürügyel visszatért.

Mária az itatónál várta. Leült a kút szélére s a lebukó Nap felé fordult. Biboros volt és mosolygott. Mikor János átkapta, mindkettejükből diadalmas, fiatal kacagás szökött ki.

Távol még tavaszi vadvizek rohantak, vörösen a felhorzsolt Naptól. A csipőssé lett tavaszi levegő az egyetemes üzekedés vad szagával volt tele. A megnyilt dolgokból csorgott az este, mint valami fekete vér. Minden mozdulat volt az örök levés rohanásában. A koszorúkba bomlott gyümölcsfák majdnem sikítva rohantak az ég felé. Maga az élettelen anyag, a feltépett rög és magnak hasadozó kő, mint új születés robbantak bele az élet zuhatagába. És a Hargitává zúdult föld széles hullámokban ömlött az ég tágas mezeire.

Azon az éjjel János úgy aludt, mint egy jóllakott boldog barom.

6.

Megjöttek a nagy hegyi záporok. János otthon maradt és ilyenkor megengedte magának azt a játékot, hogy végig hengergőzzék egy kedvelt könyvben. Nála az esztétikai élvezet is fizikai volt: feltorlott egészségének ki-

nyujtózkodása más életekbe. Fielding Tom Jones-át olvasta s ez a zsúfolt embervegetáció azt az erős jólesést adta neki, mintha hatalmas állkapcáiban félig főtt húst rágna. Néha hangosan felkacagott.

Még nem volt reggel kilenc óra, de már régi rend és jól befészkelt megelégedés volt a szobában. Néha az anyja becsoszogott a szobájába s egy meleg, boldogul felesleges szót hullatott a dolgok csendjébe. Mennyire áldotta ő a fia által választott utat. Ez előtt, a folytonos nagy derültség előtt minden aggodalma elhervadt.

János ma mindent benne érzett boldog testében: a künn hulló meleg esőt, a bútorokat, melyek régi mozdulatlanságukban mégis áthaladó emberi élet voltak, az olvasott históriát s a megivott jó meleg kávét. Mosolyogva nézett magára, mint egy jó felfedezésre: — Milyen jó, hogy vagyok!

— Szervusz, — mondta valaki a megnyilt ajtóból.

Ez a szervusz olyan volt, mint egy panasz, mint egy felszisszenő gyermekszepegés. Farkas Miklós állt a küszöbön. Kifogástalan, legujabb divat szerinti ruhában, rövid tavaszi kabátban, kezében puha szürke kalappal. A bő fürtös haj is divatosan, oldalt kétfelé simítva, borult rá a szomorú, nagy homlokra. A nagy, fekete szemekben s a szép, széles szájon az elitéltek tragikus mosolygása. De a kikészitett

vonások, az örökös pőzba sajgó arc mögött egy megvert, sírni akaró, kétségbeesésig dédelgetésre váró gyermek.

János felugrott, földhöz csapta a könyvet, össze-vissza ölelte Miklóst. Miklós hagyta magát ölelni, azután — felsőkabátját le sem dobva — a díványra vetette magát:

— Adj reggelit.

Mikor a reggelit elébe hozták, egyik neuraszténiás pózában kezdett beszélni. Mozdulatai hangsúlyozottan előkelőek voltak. A félvállát néha bántottan vonta fel s szép nagy, keserű ajkait a mondatok végén úgy szorította össze, mintha kimondhatatlan tragédiákat nyelne el.

— Már elég volt a szajha Pestből. Minden lipótvárosi rüfkének éppen felém kell sárlania! Aztán az a hülye Kultúra az egész redakcióval. A Bihari nekem ajánlotta új kötetét s a dedikációban mellém dörzsöli magát. Mi vagyok én, hogy minden bordély cégérül vesz? Már a könyökömön jön ki az egész kávéházuk. A Margit az egyetlen tűrhető ember közöttük, de az meg rémséges kékharisnya.

A Margit név után nyomatékosan mondta az ember szót. Ez új pesti divat volt az intellektuellek közt, hogy az asszonyokra is az ember szót használták. Az ilyen pózt mindig rögtön felvette magára, míg megúnva, véres gúnnyal ki nem csúfolta.

János tisztában volt az ilyen kirakatos idegrohamokkal. A jó orvos derültségével mondta:

— A lakásod pompásan néz ki, egészen rendbe hozattam. Kaptam egy jó, öreg takarítónőt is. Attól nem kell félned, hogy ez is feléd sárlik. Az öreg Ozoray néni, a volt harangozó özvegye, hetvenkétéves. Ha kipihened magad, estefelé majd elmehetünk Juditékhoz.

— Már te is impresszárióm akarsz lenni! A Judit, az jó kis emberke, de az öreg unalmas vén marha. Még képes lenne felolvasni a verseit nekem. Különben is, este Schönbergerékhez kell menem. Az undok Sarkaditól kell kapnom ötszáz koronát. A Kultúra előlege valami fontos dologra ment. Farkas Miklósnak kell Sarkadi-Schönberger úrtól ötszáz koronát kölcsön kérnie! Pesten alig tudtam lerázni ezt a nimolékot. Mindenütt mint legfőbb kebelbarát kirakatozta magát velem. Ez csak megér neki még koszos ötszáz koronát.

János megint új csapást keresett, hogy kizökkentse legutálatosabb pózából:

— Most jött meg a Széni kötete, nagyon szép könyv. Bámulatos életerő van benne, ez fogja legtöbbre vinni a fiatalok közt.

Miklós most igazán elsápadt. Valóságos fizikai szenvedés torzult át az arcán. Egy percig hallgatott, azután valami gonosz szúrás csillogott ki szemeiből:

— Igaz, hogy te belebolondultál a Juditba,

de ő felszarvaz a hülye Sarkadival? Barátom, neked egyszerűbb lány kell. — Kacagott egyet, azután hanyagul hozzátette: A Széni könyvéről Sarkadi írt egy nagyon schönbergeri cikket a Kultúrában. A kritikus éppen olyan tehetségtelen, mint az író. Becsületemre, nincs egy csepp tehetségük sem.

János egészséges mosolygással fogadta ezt a beteg ütést:

— Hát ez a te véleményed. Ami a szarvakat illeti, abban lehet valami. De a Judit így is olyan szép s nekem éppen szarvakra való termetem van.

Künn már egy negyedórája elállott a zápor, a nap átszűrte a fáradt felhőket. Miklós felugrott: — Menjünk hozzám.

— Nem köszönsz be előbb az öregeimhez?

— Most nem. Majd ebéd után eljövök hozzátok. Most fárasztana, ha kérdeznék, hogy hogy vagyok. Hát hogy vagyok én? Egy kész hulla, be lehet pakolni.

Megindultak a falun keresztül. A zápor vize már elfutott, úgy hogy a köves út szélein sár nélkül lehetett menni. A levegő világteremtéses tiszta volt s átöntve a megszűrt Naptól, olyan volt az érintése, mintha friss gyermekarchoz dörzsölték volna az arcukat. A megdagasztott sárga folyó duzzogva duruzsolt a hidak alatt s a fűzfák sárga hajából nehéz mézszag ömlött. A benrekedt tehenek lassan mentek a mező felé, mintha a megindult

föld nagy barna hullámai volnának. A kövek széléről békavirágok sárga aranya kacagott. A lányok a sáros uccán begyesen fogták fel szoknyájukat. A nyomorult kis falu kacagva táncolt bele az egyetemes kezdődés nászába. Miklós hallgatott.

Majdnem az egész falut át kellett menniök, míg az egyik domb oldalán álló házhoz értek. A ház, inkább jobb parasztház, az elzüllött nemesi család utolsó zátonya, kis kertben volt. A kapuban az öreg Ozorayné várt, minden ránca végén egy-egy mosolygással. A sok mosolygás egy nagyon jó, derült öregasszonyt adott össze.

— Már egy órája várom a Miklós úrfit. Láttam, mikor a kocsin bejött a faluba. Minden rendben van.

Miklós elsőnek lépett be a házba, utána János, legvégül az öregasszony. Az első szoba eléggé tágas ebédlőféle volt, jobbra a háló, balra a nappali szoba, melyben egy vén íróasztal is volt. A konyha hátul a gyümölcsösre nyílt, most mindenféle rozogaság lomtára.

Miklós végigtámolygott a szobákon. A bútorok benfojtott lélekzete még bágyasztott s mintha ki nem aludt álmok lappangtak volna a szobában. De az ablakok nyitva voltak a kis kertre, a nagy horizontra s a tavasz behajlott a vén dolgok felé. Miklós odafordult Ozoraynéhoz s félénk gyermekhangon szólt: Köszönöm néni, most hazamehet. Délben lesz szíves az

ebédet elhozni Schönbergeréktől, onnan fogok kosztozni.

Az öregasszony eltipegett. Miklós arcán már nem volt gonoszság, mozdulataiban nem volt póz. A zéletbélyeg szomorú nyomai lehalványultak arcáról. A sötét vonások csalitjából előmerült a megvert, tiszta gyermek. A fal felé fordult, mintha egy képre bámult volna. De nem birta tovább. Ledobta magát a díványra, odaszorította fejét a tömör diófaasztalhoz és zivataros, omlós sírásban tört ki.

János vele szemben ült. Nagy szemei, mint egy megnyugtatás hajoltak feléje. Mélyült hangon, testvéri csitítással, ismételgette: — Miklós, Miklós.

Miklós felemelte fejét. Síró, meztelen, reszkető szavak tuszkolták egymást ki belőle rendetlen rendben, mint egy nagy vereség futó katonái. Közben fel-felszepegett.

— Oh, János, János, mi lesz velem! Nem tudok meghalni és nem tudok élni. Ha láttad volna, hogy mi történt bennem, mikor végigjöttünk a falun. Mintha a piszokból, a hisztrió pózokból és únt zseniségemből visszaléptem volna a szűzességembe, fiatalságom hősi tisztaságába. Ha te látnád, milyen undorító vagyok belülről nézve. Hiszen én már nem is vagyok, már régen elrothadtam. Csak üres pózok ingadozása vagyok, melyek az alkalmakból, az emberekből rángatóznak össze. És ez a póz kell, a póz az én sündisznóvértem. Másképp

teletaposnának tyúkszemekkel, mert én megnyúzott ember vagyok, akinek fájnak az emberek, a szavak s égőn fáj a rosszaság. Azt mondják, hogy zseni vagyok és bizonyisten, az vagyok, de minek a zseni most a világon? Egy fájdalmas anakronizmus, botránykő másnak és betegség magának. Egy más világrendnek idetévedt ténfergője. Most gyakorlati, eszes, akaró versenyemberek kellenek, nem hullott királyok. A zseni egy idejét mult luxus. Látod, én meghaltam, véresre vonszoltak ebben a taposásban s most utolsó kétségbeeséssel tartom a pózaim magam elé, hogy higyjék el, hogy élek, hogy elkendőzzem fájdalmas ügyefogyottságom. Mert ebben az őrült bazárban cinikus pózaim s démoni hánytorgásaim közt nyomorult, félénk gyermek vagyok, aki még kétségbeesett sírással szorongatja a katekizmust, az anya rövidnadrágú imáit, akinek egyetemes tisztaság és szeretet kell. És így éljek meg én ebben a bomlott footballban, ahol mindenki mindenki ellen rugdos. Szajhává lettem a pénzért, akaratom belém rothadt, a nők megették, ami még maradt az idegeimből. És nekem mégis fáj a tisztátlanság, úgy sajog mégis minden nap, hogy mindennap megszakadok belé. Hulla vagyok, aki szenvedi felbomlása szörnyű szagát. Egy idejét mult betegség vagyok, aki rettentő vitustánccal fizeti meg azt a pár szép smoncát, amit az élet kijajgattat belőle. Engem neveznek ultramodern-

nek, mikor egy lelki ószer vagyok, összetört gyermekjáték, félig rozsdás kereszt, régi tisztaság.

János nyugodtan felelt. Hangjából kiszállt erős élete s mint egy hatalmas szíverősítő, nagylevegőjű igazság ment be a másik remegő életbe:

— Így nagyon szeretlek, Miklós. Minden szavad a régi, szép gyermekké mosdat. Nekem is megvolt a magam válsága. Én azt hiszem, hogy a hiúságunk a legfőbb bajunk. Azzal kell megbirkózni életre-halálra. Nekem erős birkózásom volt, de úgy odamázoltam, hogy végképen megette a fene. Azóta akarat, cél és erős jövő vagyok. Az én programmom a falunk. Úgy érzem, hogy az egész falu az én testem s az egész falut fogom új életre masszirozni a munkámmal, az egészségemmel. Neked szakítanod kellene azzal a gyalázatos Pesttel. Itthon lenni, egészséges lenni, dolgozni.

— Ha tudnád, hogy undorodom a kultúrproccok e nyomorult Múcsájától! Állandóan kultúrát, irodalmat és művészetet golyváskodnak és olyan kicsinyesen piszkosak, krajcárvadászok, műveletlenek. És majmok, majmok a megpukkadásig. Egyik sem meri megélni született egyszerű önmagát, becsületesen, lehető jósággal. Hanem lopott pózokból, divatos szavakból, ujságvégekből, kávéházi finomságokból gyúrnak magukra egy kis majmot, ezt cipelik mindenüvé, ennek az éhségét, hiúságát,

beteg irigységét etetik s mögötte elvesz, elrothad az anyából szakadt tiszta férfi. És mi az ő irodalmuk? Örökös dongás a nő ágyéka körül, bevált fogások, finomságok, modorok átlopása a magyarba, karakán magyarkodás és ószeri szellemesség. A kritikájuk divatos szólamok és jelzők pajtásos kiosztása. És én sem lehetek jobb náluk, mert akkor széttépnének. Magamban kell undorodnom tőlük s egyetlen vigasztalásom, hogy munkáimban önmagammá nyujtózkodhatom ki. Körülrajonganak, mint az Istent, mert most én vagyok a kibomló vitorla. A mélyedes mélyükön gyűlölnek, hátam megett kipécézik a gyengéimet, mert én vagyok az eléjük toppanó fejedelmi ősterészet. Mert tehetségem kegyetlen világosság, mely beléjük döbbenti torz apróságukat. De azért én az ő trafikjuk vagyok, magukkal cipelnek, gomblyukukba tűznek, mint egy lopott érdemrendet s forintokért részletekben feltrancsiroznak. Majd ha egyszer nem leszek új inger és hajnalló igéret, reám fognak taposni, meg fognak piszkolni mostani hódolatuk egész dühével. És én nem fogok ellenük semmit sem tehetni.

— Szakítanod kellene már most velük. Élj mindig itt közöttünk. Meglátod, hogy ez jó hatással lesz egészségedre is, munkáidra is.

— De mikor nem szakíthatok velük! Gyűlölöm őket, mint a szajha a festéket, mellyel megcsúfolt szépségét kendőzi. És mégis min-

dennap rá kell kennem őket elvesztett szűzességemre. Mert mi már nem vagyunk Schillerék, akik hittek egy holdvilágos halhatatlanságban és örömest szenvedtek abban a tudatban, hogy kétszáz év mulva az ő versükkel ríkatja meg az önképzőköri diák a jövő varróleányait. Nekünk csak egy életünk van, kétségbeejtőn csak egy. Számunkra megdöglött mind a két halhatatlanság. Fütyülök én arra, hogy majd rémes magyar szobrom milyen kutyák fogják körülgázolni. Nekem az élet kell, ez az egyetlen élet, minden pompa s az elrabolt uralkodás. Sokszor jön, hogy impresszáriót fogadjak magam elé, aki beleordítsa ebbe a piszkos versenybe, hogy én királynak születtem, hogy zseni vagyok, hogy bitorlás a más vagyona, a más szeretője, a más dicsősége, mert jog szerint engem illet. Oh, hogy szeretem megalázni, szembeköpni őket a zsenimmel. Ha én milliomos lehetnék, János.

Gyors, beteg kergetéssel hajszolta ki magából a szavakat. Azután elbágyadt, ásítozni kezdett. A besütő nap egy tincse most az alvó íróasztalra esett. Miklósban felugrált az öröm:

— Nézd te, milyen szép! Meglátod, hogy itt fogok tudni dolgozni. Nem mozdulok ki egy évig a faluból. Majd meglátod, milyen regényt kanyarítok. Most pakolj haza, öreg, délig aludni akarok egyet. Délután majd elnézek hozzátok s együtt mehetünk Schönbergerékhez.

Mikor János már az uccán volt, utána kiáltott: — A Széni könyvét olvasd el mégegyszer. Hülye, bizonyisten hülye!

Egyedül maradt. A nyitott ablakhoz állott. A kis kertben már a liliom, sárga rezeda, ibolya kitört a földből. Messze a síkság párolgott, mint egy óriási áldozat. Csend volt, tavasz volt, falu volt.

Lefeküdt a díványra. Valami bogár döngött körül a levegőben. Egy nagy jóság hulláma csapott át rajta. — Azért a Széninek mégis van valami tehetsége — mondta magában. A dívány mintegy régi ölelést font a megtért, rossz gyermek köré. Elaludt.

7.

Ebéd s a Böjthééknek igért látogatás elmaradt. Délután négy órakor, mikor János átment hozzá, úgy találta alva, féloldallal rászorulva a kezére. Mellette az asztalon a kihült étel.

Eleinte duzzogott, hogy János felébresztette, azután, mert az ablakon bejött a nagy napos horizont, jókedve támadt. Hirtelen bekapta a húst és a tésztát és mondta:

— Amíg a nap süt, ne menjünk fedél alá. Sétáljunk el a Szent János kútjához. Az úgyis apai örökség. Tudod, hogy nagyszerű itt! Ha meggondolom a dolgot, beállok hozzátok bojtárnak. A fene egye meg az irodalmat!

Megindultak az erdő felé. A falu szélén, erre, az erdős oldalnak szorult kis házakban katholikus hívek laktak. Minden házon egy kis kereszt. Az őslakosságnak híven maradt töredéke, vagy később bevándorolt hontalanok? Nem lehetett tudni. Az erdőbe vezető út mellett, mely átvezetett Csíkba, egy kis domb állott, rajta a három feszület. az Idvezítő és a két lator. Miklós felkiáltott: — Ni, a Márta néni!

Az öreg vak Márta jajgatta imáit a kereszt tövéből az elmenők felé. Ugyanazokat az imákat, ugyanazokkal a ringó meghajlásokkal, ugyanazokban a cafatokban, mint gyermekkorukban. Mintha ez a feszület s ez az összetépett emberrongy volna az egész falu kivonata, minden falu és minden emberélet. Mikor odaértek, Miklós szólt: — Márta néni, ha megmondja ki vagyok, kap egy koronát.

— Beszélj valamit fiam, hadd halljam tovább a hangodat.

Miklós nagy ünnepélyesen szavalta:

Timafalvi szegelet,
Feltúrták a bivalyok.

— Pedig ismerős a hangod. A másik itt melletted a Bőjthe Jancsi, azt nem lehet eltéveszteni. De neked nem tudom megmondani a neved.

— A Farkas Péter fia vagyok.

— Te vagy az, Miklóska! Gyere, tapogassam meg a képedet. Nem emlékszel, hogy mit

igértél. Hogy elmész, visszajössz gazdagon s hozol nekem kocsit, lovakat.

— A kocsi már megvan, Márta néni. De csak halottaskocsi s azt magamnak tartom. A lovak, azok elragadtak s már hiába szaladnék utánuk. — Azzal egy kétkoronás ezüstpénzt tett az öregasszony kezébe.

Az öregasszony nagy cakkenes hálálkodást rezegett ki magából, mely még az erdő szélén is utánuk ragadt, mint valami vastag pókháló.

Beértek a szálfaerdőbe. A fákon még a téli komorság hallgatott, de a nagy mozdulás mégis érezhető volt mindenben. Az út mellett, régi patakok heveréseiben roppant kövek álltak s a moha már elevenzöld volt rajtuk. Kakasmandikó, mályva és ibolya volt a fák közt s a nemzés nyers, bódító szaga. Félórai séta után elértek a János kútjához.

A szikla egy nagy kört alkotott. Magas széléről lelógtak a fák gyökerei, mintha vén koldusok nyujtogatták volna meztelen lábszáraikat a forrás vize felé. A félkör közepén a szikla tövéből hatalmas szökkenéssel buggyant ki a tajtékos forrás, beköpve vizét egy nagy kőmedencébe. Kétfelől két gondosan kifaragott kőpad. A szikla oldalán, a forrás felett, elfakult aranyos rámában egy nagy kép. Olajban főtt Szent János.

A Miklós apja — kálvinista ember — ajándékozta meg ezzel a kúttal a katholikus

híveket. Ő maga faragta e padokat s festette e képet. És a kép meg is felelt a züllött, alkoholos, ténfergő lélek képzeletének.

Egy kádban áll Szent János, vézna oldalából dideregve sírnak ki a bordák. Pedig a kádat vad lángok marják körül, mit végzetarcú vénasszonyok és fogcsikorgató emberek szítnak. Gonosz lelkük úgy ki van aggatva az arcukra, mint valami rossz flastrom. De a legérdekesebb Szent János feje. A vézna törzsöt nyomja ez a fej, nagy sötét szemekkel előre mered. Dermedt vonásain olyan húsból szökött fájdalom s mögötte egy megijedt kérdés: — Minek ez a cécó? Meddig kell sülnöm, hogy higyjetek? — Miklós szólt:

— Ezt a képet semmi sem tudná kivenni belőlem. Nem tudom, hogy szegény öregem honnan az ördögből kölcsönözte ezt az arcot. Ez a kép az, ami a faluból mindenüvé elkísér és ezerszer elémbe bukkant. Sokszor távoli uccákon egy-egy elmenő arcából látom felmerülni. Különösen egy esetet sohasem feledek el. Párisban egyszer a Saint-Jaques uccában iddogáltam egy kokottal egy földalatti buvetteben. A nő fertelmes, festett és olcsó volt, de melegség és nő volt s nekem kétségbeesettül kellett valami ölelésféle. Abban az időben borzasztó idegrohamaim voltak. Azon az este töméntelen francia likőrt ittam meg s mint egy kidült telegráfoszlop dültem végig a fadiványon. Egyszerre hallottam, hogy valaki jó né-

pies, rázós zokogással sír felettem, nagy, hólyagos könnycseppjeit éreztem az arcomra potyogni. Felnéztem: ez a Szent János kesergett úgy felettem, a szemei is éppen így néztek. Meg is cirógatott. Mikor reggel felmostak, kérdeztem, ki érzékenykedett. Azt mondták, hogy a festett nimfám ápolt egészen reggelig. És mindig emlékeztetett valakire ez a keserves arc, de nem tudom megtalálni, kire.

Amint ott a padon ültek, Miklós egyszerre nagyon jó gyermek lett.

— Látod, a csend úgy áll ebben az óriási katedrálisban, mint egy nagyon jó öregasszony, aki minden betegnek anyja lehet. Milyen boldog vagy te, János. A te egészséged, a te csodálatos tested a legnagyobb bölcsességed. Házasodj meg minél hamarabb és legyen legalább tizenkét gyermeked. Csak ez az élet, ez az igazság. Néha jön, hogy erősen beléd kapaszkodjam, hogy a te életed, mint egy nevető üstökös, magával sodorjon a munkába, az egészségbe, az örök faluba.

— Tudod mit Miklós, ha akarod, én leszek az orvosod. Én ismerem minden utálatosságodat, engem nem fogsz soha elmarni magadtól. Én nem az íróval akarok reklámbarátságban lenni, hanem neked akarok segíteni megtörni egy hulló faj végzetét. Csak egy kicsit kellene akarnod.

— Te is ezzel kezded? Hát azt hiszed, hogyha csak egy gramm akaratom volna, kel-

lene nekem más embermankó? Vagy te is azt hiszed, hogy a belátás hiányzik belőlem, hogy melyik a helyes élet és nem a hozzávaló akarat? Nézd, ilyen volt szegény apám is. Annyi tehetség volt benne, hogy tíz német vagy zsidó milliomos és híres ember lett volna belőle. Nagy műveltsége volt, amire ráült, mert úgy szégyelte, mint a jólnevelt kutya a piszkát. Mennyi nagy felvillanás volt faragásaiban, a festéseiben. És mikor egy csomó szép dolgot csinált, lefejezte vagy összevissza szurkálta őket. Az egész környék bolondnak tartotta, pedig hallottad volna néha beszélni. Micsoda ős homéroszi bölcsességgel tudta látni az életet és az embereket! De neki, neki nem lehetett olyannak lennie, nem lehetett.

— Ez a „nem lehetett" az, ami engem bánt, amit nem tudok megérteni. A napokban is ez a kérdés ütött belém a tagunkon. Hogy ez az okos faj minden tehetségével és erejével csak zülleni, csak tönkremenni tud.

— Ki tudja? Sok minden oka lehet, egy-kettőre már én is rábukkantam. A többi nemzetek haladva értek el a huszadik századhoz, külső és lelki életük öszes bonyolultságával. Mi belepottyantunk, mint egy főnyereménybe. Ha nálunk akad ember, kiben a faj ereje bármely tehetségben felzsúfolódott: szerencsétlen és már az anyja méhében elítélt ember. Mert nincsenek megfelelő útak, ahol lezugassa erőit, nagyszerű vállalkozásokba élje életét, hát bi-

zarrságokba, szobatudományba, lumpolásokba kell széjjeltékozolnia magát, hogy meg ne pukkadjon. A magyar különben temperamentumával, elátkozott királyfi-lelkével sem ért el a demokrata versenyig. Nézd meg, kik vezetnek a politikában, irodalomban, kereskedelemben, művészetben, kik a hivatalfőnökök, kiké az uralkodás és az élvezet. Német, szláv és zsidó magyaroké. Mert ezek a versenyképes erős közepes emberek. Egy könyvet olvas, tíz könyvnyit ír belőle, száz könyvnyit beszél. A magyar a mélyére süllyesztett kincsekkel duzzogva kullog félre, mint egy orron ütött kutya. Erős akarat, középtehetség: ez a demokrata típus, kérges szívvel és kérges arccal. A magyarnak mindig kell valaki, aki szeresse, biztatgassa, elismerje, másképp elbitangol, elzüllik. Nincs magányosabb szomorúság a világon, mint egy magyar tehetség! Miénk a vér ömlése, a bezúzott homlok, a nehéz munka bírkózása s hozzánk botlott kis ügyeseké a tejfel. A magyar a világtörténelem legnagyobb balekja és ez sohasem lesz másképp. Ha én egyszer megtalálnám azt a viziót, melybe belejajgathatnám ezt az időtlen tragédiát! Hogy beleégetném az emberek húsába. Talán még akadna felnyilt szem, megváltó akarat. De én már vén vagyok hozzá. Nekünk korán kell megvénülnünk s halálunk után még sokáig kell virrasztanunk magunkat.

Mikor hazafelé jöttek, már egész gyermekesen vidámak voltak. Kövekkel próbáltak fákat célbatalálni s kurjantásaikkal megbújt visszhangokat kiugratni. Mikor az erdőszél ritkás fái közt mentek, János hirtelen egy fa mögé rántotta Miklóst és odasúgta neki:

— Ez is!

A papra mutatott, aki büszkén kiegyenesedve tartott az erdőnek. Néha meg-megállt s zúgó hangok dűltek ki belőle. Beleszavalta a szürkülő erdőbe:

A mindenség bordája összeroppant.
És a teremtés szíve megrepedt!

Ez a Váradi Antal Judás Iskáriót-jából való. Azután egy pár lépést tett, újból megállott. Felmagasodott, mint egy megtáplált láng és most hatalmasabban zúgta:

Elhagyja tornyát bongó vén harang
És lesz imára hívó szózatából
Ágyúk dörején diadalmi hang,
Hogy hivogassa mind, ki vágyat érez,
Imára a szabadság Istenéhez!

Ez egy erdélyi hazafias pap-költő ódájából volt, akit a tiszteletes úr nagyon szeretett. Meggyorsult, lázas léptekkel ment tovább, arcára valami tragikus vizió lobogott ki. Az erdőből visszahallszott:

— Ugy érzem, mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót...

János szomorúan mondta:

— Itt egy gyors illusztráció a mondásodra. A szerencsétlen pappá ficamodott tragikus színésznek ez már évek óta mániája. Ha józan, esténként szavalva körülkóborolja a falut. Azt a beteg, romantikus époszt, mely másként lehetetlen, így éli meg. Igy kerget viziókat, melyekben Enjolras, Kossuth és minden lehet. Minden beteg felgyűlt ereje ezekben a dübörgő mondatokban jön ki. Megtörténik, hogy egészen későn vetődik haza, holtra fáradva, nagyon boldog arccal. Judit mondta, hogy ilyenkor szelíd és hajlékony, mint egy beteg jó lány. Míg ha ezek a mondatok a repedésig felgyűlnek benne, üvölt és a családjában rendez tragédiákat.

Schönbergerék nagy kedvességgel fogadták a két fiatalembert. Sarkadi tüntetőleg olyan hódolattal bánt Miklóssal, mint egy birtokát látogató fejedelemmel. Az arca csupa megértés és kímélet volt. Ez a fele a háznak már úrilakás volt, csak a két öreg szobája tartotta meg a munka ősi egyszerűségét. A ház másik fele bolt és raktár volt. A szomszédház, a honfoglalás első állomása most már csak korcsma volt. Egy nagy szoba a parasztoknak, kis söntés s egy belső kisebb szoba az uraknak.

Az öreg Schönberger hét falu képzeletét úgy izgatta, mint egy vén manó, aki mesés kincseken ül, aki pálinka helyett aranyat

mérhetne, akinek surgyéi bankóval vannak tömve, háza alatt arany a föld. Négyszer próbáltak betörni nála, mindig rajtavesztettek, aki elmenekült, üres kézzel távozott. Honnan jött az öreg, nem lehetett tudni. Egyszerre csak — ezelőtt negyven évvel — idetoppant, toprongyosan, szegényen, egy pár tűvel, cérnával, cukorral, pálinkával. Azután nekidűlt a dolognak, a munkában légióvá sokasodott, egyszerre mért pálinkát, káromkodott a napszámosokra, húzta fülét a kertben kapáló szolgálónak. Adott hitelbe merészen, bőkezűen, mint azok, akiknek nagy álmaik vannak. Majd feleség is került hozzá valahonnan, egészen testhezálló, valóságos nőstény Schönberger. Éppen olyan százkezűleg dolgos és engedelmes, mint egy jól nevelt barom. Föld, pénz, marha szakadt hozzájuk. A paraszt minden felfortyanó daca az élet ellen, minden házi perpatvar, megcsalt szív, könnyelműség, elátkozott faj: pénzzé lett, mely minden oldalról veszett irammal gurult a Schönberger-ház felé. A spekuláció megnagyobbodott, három vármegyével kötött üzleteket, az urak kezdtek komolyan beszélni vele. Jegyző, pap, tanító összetegeződtek az öreggel. De ő megmaradt egyszerűnek, munkásnak, letiporhatatlanul alázatosnak vén nőstényével együtt. Üzleti bölcsessége, nyájassága, okos jósága nem hibbant meg a felpúposodott szerencse hátán. Tovább is adott,

ott is, ahol veszthetett, volt jó kis kárral, riszkírozott nagy haszonnal. Mikor fiuk megszületett, a fajba oltott munka és hódítás egyszerre egy hatalmas álomba, egy határozott célba tömörült. Nagyságos méltóságos úrrá tenni ezt a fiút, képviselővé, főrendiházi taggá, valami fennragyogóvá, aki hódít, uralkodik és élvez. Megvették a szomszéd elkallott nemesi házat s a Saint-Germain-negyed bevonult Schönbergerékhez. Ők maguk nem érezték jól magukat ebben az idegen cifraságban. Szívesen menekültek a munka termő szemétjébe, vagy egyszerű szobájukba öreg imádságok és régi rongyok közé. A fiút a legpazarabbul neveltették s mikor az okos, jószalmájú, erősközepes tehetségű fiú, ki már alakjában és modorában is úr volt, az irodalom felé hajolt, első kinyomtatott cikkeit, melyeket elolvasni nem tudtak, olyan rajongással csókolták, mint a tórát. Hát zseni lett a Géza, zseni, mint azok a mesés alakok, akiknek a szobra előtt katonazene játszodja a Himnuszt és a megyei nagy urak szavalnak. A Géza pesti vendégeit elárasztó vendégszeretettel fogadták. Mert azok mindmegannyi csillárai voltak a Géza dicsőségének.

A túltömött gazdag vacsora alatt nem igen volt hangulat. Miklós kedvetlenné vált, elővette fejedelmi pózait. Az öreg Schönberger nem tudott volna ilyen urak közé leülni, hanem folyton lótott-futott, intézte a sok-

kezű ház meg nem pihenő ügyeit. Az öregasszony, nagy tisztességesen kiöltözve, az asztalfőn ült, de szédült s egyszerű szavai nem tudtak átgázolni az alázatosságán. Mihelyt lenyelte az utolsó falatot, egy szegletbe ült és onnan nézte nagy boldogsággal, hogy a három nagy úr, a régi uraság fia, az ujságokban kidobolt híres író és az ő leggazdagabb fia mint beszélgetnek finom dolgokról a fekete mellett. A beszélgetés váltakozva folyt nőkről, könyvekről, irodalmi emberekről.

Egyszerre csak betoppantak Milla és Judit. A tiszteletes úr lefeküdt aludni, a gyermekek elgyököntöttek, únták magukat, hát átnéztek. Nagy öröm volt a meglepetés, hogy a két fiatalembert is ott találták. Miklós, aki rég tegező viszonyban volt Judittal, jól végignézte a lányt.

— Kár, hogy lekéstem rólad, te nekem való volnál. Csak paphoz ne menj, mert eldöngetlek.

Judit átrángó keserűségből derítette kacagásra az arcát:

— Azért csak add be a pályázatodat, még van remény.

Millából széles szavakban csordult ki az ujság: — Schönberger néni, a Ferenc bácsi meghalt. Ugy kapták meg a szobájában az ebédjére hajolva. Az öregek elhatározták, hogy kalákában fogják eltemetni. Holnap-

után lesz a temetése, Jenő nagy beszédet fog mondani. És nekem a régi fekete bacukámban kell majd ott szerénykednem a Kuntzné feketeselyme mellett.

— Muszáj is neked fekete ruhát venni egy öreg parasztért — feddte Judit —, jössz a hamvasszürkédben. Abban olyan vagy, mint egy államtitkár nagynénje.

Egy cseléd fontos arccal hívta ki az öreg Schönbergert. Az öreg pár perc mulva visszatért:

— A beteg Szüts Zsigáné lánya volt itt, egy kis jó bort kért. Hát adtam neki egy félliter ó-celnait. Az árát sohasem fogom látni. de az öreg Schönbergernek szíve is van. Szereti a seftet, de van szíve.

Sarkadi arcán csak egy villanás volt a nemtetszés, szólt:

— Ma láttam a Kuntz Erzsikét, megérkezett a képzőből. Micsoda penészvirág lett.

Milla a gyávák részletes, sokáig főzött gyűlöletével tört ki:

— És Ilona a Judit mellé teszi! Különben is ez az asszony már megőrül a gőgtől. A multkor felhúzta az orrát, mert a Jancsiéknál engem eresztettek előre. A férje rongyos tanító, de amiért ő is tanít, a papja felesége elé akarja pupuzálni magát. Most nagyon összebujt a jegyzőékkel, aki elvesztené egy kanál vízbe Jenőt, mert a mult választáskor jól odamondott neki. Szemben hízelegnek az

undokok, mert félnek a tehetségétől, de a háta megett rágják. A parasztokat is ellene izgatják s Kolozsvárra névtelen leveleket küldözgetnek. A rongyok! Jenőnek egy kisujja többet ér, mint az egész koszos társaság. Az a gyáva Kuntz, az nem volna rossz ember, de Ilona úgy dresszirozza, mint a kutyát. Igaz, Schönberger néni, nem volna vagy négy fej káposztája? Az enyim már rég elrothadt, pedig ügyeltem rá.

— Lesz, édes szívem, lesz.

— Schönberger néni, a temetésre ideadja a fekete keztyűit — hízelegte Judit —, természetesen nem húzom fel, a két kezemnek is sok volna az egyik, hanem csak úgy a kezemben tartom.

— Nagyon szívesen, kis gyémántom.

Miklós felhorkant az unalmából:

— Tudod Judit, hogy emlékeztem rád? Ezelőtt négy évvel, te még egészen tacskó voltál, benéztem a nyitott ablakotokon. Te nem vettél észre s egy kurta kis háziszoknyában egy mozidarabot játszottál el a hugaidnak, amit Sepsiszentgyörgyön láttál. Hát az nagyszerű volt. Apádnak akkor szóltam is, hogy engedje meg, hogy felvigyelek Pestre taníttatni. Ő eleinte nehéz erkölcsös mondatokat adott le, de azután azt mondta: — Különben Laborfalvy Róza is az volt. — Ez már félig beleegyezés volt s erre én elijedtem a témá-

tól, mert eszembe jutott, hogy mi az ördögöt csinálnék én veled Pesten.

— Na úgy-e mama, hogy van tehetségem! Miklós mondja. Én Pestre fogok menni, akármit beszélsz, akármilyen áron. — És ekkor erősen Sarkadira nézett.

— Ugyan, Miklós, minek bolondítja ezt a szegény lányt? — nyafogta Milla.

— Bolondítom? Hát kell őt bolondítani? Azt hiszik, hogy a Judit csendes feleség lesz? Megette a fene azt a férfit, aki Juditot elveszi. Azt hiszem, kis fityfirity, hogy mi mindeneknek a végén még találkozni fogunk. De akkor nagyon szomorúak leszünk mind a ketten.

Judit hallgatag lett és csendje ráfolyt a többi hangulatára is. Miklós is kedvetlen lett s behúzódott bántó gőgős pózába. Egyszer — egypár percre — félrehívta Sarkadit s valamit beszélt vele. Teáztak. Sarkadi próbálta a beszélgetést fenntartani s kedvenc témájáról, a színházról beszélt. Milla pedig mindegyre visszatért a tanítóékra. Hosszas szódöcögések után Miklós felugrott: — Menjünk!

Hazamenet Miklós odaszólt Jánosnak: — Te János, vigyázz erre a lányra. Nagyon furcsa sugdosódáson kaptam rajta a Sarkadival. Furcsa volna mégis, ha a zsidóé lenne először.

János vállat vont és különös hangon szólt:

— A fő az, hogy utoljára és végleg az enyém legyen. Különben is Juditra úgy ügyel az ember legjobban, ha nem ügyel rá. Hát a te ötszáz koronád megvan?

— Van fenét. Egész életem kölcsönkérések közt vergődtem el s most is a torkomba szorul a szívem, ha kérnem kell egy pár koszos forintot. Farkas Miklós drukkol egy Sarkadi előtt nyomorult ötszáz koronáért. Félre is hívtam, már a nyelvemen volt a dolog és a szavak mégis egyebet mondtak. Pedig neki az is elég rang, ha én kölcsön kérek tőle. De én már nem tudok bohém lenni és az a baj. Nekem szenvedés és bőrt éget a kölcsön, az adósság és ha iszom, nem vigasztal az elérzékenyülés, hogy züllő zseni vagyok. Nyomorultul védetlenül születtem.

— De hát itt vagyok én. Tőlem csak nem fázol?

— Nem nem. Rád majd később kerül a sor. Akiket becsülök, azokat utoljára hagyom. Majd holnap egy névjegyen teszem boldoggá Sarkadit. Akkor dobatom ki a Kultúrától, amikor nekem tetszik.

8.

A falu unalmában roppant esemény volt a Ferenc bácsi halála. A reggeliző, ebédelő, vacsoráló, igavonó munkát robotoló barmokat egy percre emberekké rázta: eléjük toppant a

halál, emlékeztek, sajnálkoztak. És ezek az emberi folyamatok felhozták beléjük emberiségük jólesését. Ferenc bácsi negyvennyolcas volt s negyvennyolc után haláláig ez volt a főfoglalkozása. Képzeletében összefolytak az átélt dolgok s az elhibázott éposz azután hallott töredékei. Kifogyhatatlan meséit már maga is hitte. Volt ágyúöntő Gábor Áron mellett, a haldokló Petőfit ő húzta ki az út szélére, Kossuthnak segített elásni a koronát, Bem apó per Feri szólította, látta az aradi rémnapot, volt börtönben, meghurcolták az olasz vérmezőkön s tudta, hogy olaszul pane = kenyér, danaro = pénz, bella ragazza = szép lány. Azután nagyon mókás volt az öreg, igazi huncut székely góbé és sok jó nevetés emlékével ülte meg a lelkeket. Valaha a templomdomb tövében lakott, de ahogy kora meghajlott, közelinek találta a temetőt. Elköltözött a falu túlsó szélére, oda, hol a folyó kiszabadul a síkságra, a meghalt öreg kovács házába. Ott éldegélt kegydíjából, meséiből, tréfáiból, eddegélt, iddogált, míg egyszer halva találták, ráhajolva a megkezdett életre, ami elől a halál elszorította torkát.

Alig ütötte el a delet s már a falu megindult az utolsó látogatásra az öreghez. És mert kimondták a kalákatemetést, pompás tort akartak ülni. Mindenki hóna alatt vagy kézikosárban vitte a maga ajándékát: kolbászt, szalonnát, pogácsát, fenyővizet,

szilvóriumot s miegyet-mást. A halottat a tiszta szobában ravatalozták fel. A szoba falát fenyő- és fűzgalyakkal diszítették fel. A halott ünnepi honvédruhájában volt, mellén a csákó s egy kard, amit ő sohasem látott, hanem valahonnan a faluból keríttették. A hullát egy éktelen nagy nemzeti szalaggal fáslizták körül, mint egy reklámszalámit, mert úgy gondolták, hogy ez nagyon szép.

Miklós egyedül majszolta unalmát otthon s látta a megindult falut. János a község fájának ügyében a falusi bizottsággal a városban volt, melyet a jegyző vezetett. A Kuntzné tanácsolta a jegyzőnek ezt a napot, hogy ne kelljen látniok a pap nagy sikerét, ami biztosra volt vehető. Sarkadi velük ment, mert nem igen volt érzéke az ilyen zokogó cécók iránt.

Miklós szerette a tömegeket, hisztérikus, magáraélő szeretettel. A búcsúsok menetében középkori mély sodródással katolikus volt, a pesti szocialista tömegek közt fellobbant fáklyája volt a forradalomnak. Három óráig veszekedett az unalmával, akkor meggondolta a dolgot és elment a temetésre.

Már akkor majdnem az egész falu ott volt. A ház előtt és az udvaron fiatal lányok, gyerkőcök, vagy szegényebb asszonyok állottak. Benn az udvaron, a nagy nyitott színben hosszú pad-asztalok voltak felállítva, rajtuk

a tor ígéretei. Köröttük már padokon, vagy a korcsmából kölcsönzött székeken ott ültek a férfiak és a jobbmódú asszonyok s a várakozást falatozással, kínálgatással és kortyokkal töltötték. A hangulat már vidám volt s a fiatal kántor már huncut adomáit böfögte a szomszédjai fülébe. Egy-két öregebb arcon, különösen asszonyén, még ott erőlködött a tiszta ruhával felvett tisztes komolyság, de már általános volt a csevegés s néha-néha egy-egy kacagás is felszökött. A kurátor elkezdte kanyargós, tudákos mondatokban dícsérni a holtat, egy-két szomszédja ráhallgatott, aztán a mindjobban csörgő beszélgetés áradatában belesült a mondókájába. Az arcokra mindjobban felvöröslött a mindennapoktól letaposott jókedv, az üvegek már gyors fesztelenségben kínálódtak: — Használjon belőle, használjon belőle! — Az asszonyokkal huncutkodni kezdtek, előbb csipkedő mondatokkal, majd csiklandó mozdulatokkal. Az ős lefojtott kermesz megmozdult az elítélt népben s széles hullámokban kezdett kihömpölyögni belőle. Néhol — egymással szembefordulva — két paraszt veszett szózáporban köszöntötte fel egymást, egymás vállait veregetve s a nagy zajban csak saját szép szavaikat hallva. Miklóst a kántor és a kurátor közé ültették.

Félöt felé megjött a tiszteletes úr is. Akkor már mély gyökereket eresztettek a vi-

dámságba s nem szívesen látták, hogy elragadják őket onnan a halál felé. A kurátor, módos és nyomósszavú öreg úr, de nagy kedvelője a tütünek, odaszólt kedélyesen:

— Tiszteletes úr, instálom, ne siessünk, az öreg Ferenc bácsi úgy is meg fog minket várni. Használjon velünk egy kicsit a jóból, jó emberek kínálják. — A kérő marasztás általános lett. — Egy-két percet várhatunk, — mondta Farcády és leült közéjük. Húsz kéz nyújtott feléje erős szilvóriumot s falnivalókat. Milla és Judit az udvarról kétségbeesve integettek, de a pap nem vette észre.

Kozma, a fiatal kántor annyira gyűlölte Kuntzékat, hogy az már okvetlenül szeretet volt a pap iránt. Valaha ugyan mindennapos volt a tanítóéknál, de mert azok nem tudták a lányukat a nyakába varrni, Kuntzné részletes és örök gyűlöletet fogadott ellene. Felheccelték a jegyzőt is és beadvány beadvány után ment a fiatalember ellen az espereshez. Most Kozma, mert már nyakig benne tapicskolt az igazságban, nagy hangosan felköszöntötte a tiszteletes urat. Magasztalta mint a függetlenség tántoríthatatlan bajnokát, akit sem az ármány (a tanítóké), sem az önkény (a jegyző) nem tud eltéríteni az igaz úttól. Azt a férfiút köszönti, aki egész Erdély református papságának büszkesége és akit e hálátlan kis faluban irigy áspiskígyók környékeznek.

Általános éljen és istenéltesse zúgott fel, az üvegeket összekoccintották, a pálinka folyt, hogy fennebb lobogtassa a meggyúlt parasztot. A papban egész szélesre bomlott ki a vitorla. Az Apostol Szilveszterének érezte magát, akit a nép sírva atyjának nevez. Meghatott nemes egyszerűséggel felelt és óriási hatása volt. Férfiak, asszonyok felugráltak, egyszerre beszéltek, faltak, ittak. Három-négy emberből egyszerre mászott ki a felköszöntő s kanyargós farkaikkal megcsiklandozták a hallgatók szívét.

Miklós először — szinte tudtán kívül — leküldött vagy öt hatalmas korty szilvóriumot és az erős ital — ami igen gyakran előfordult nála — valami különös éberálomba dermesztette. Nagy szemei megtágultak, mindent beteg-élesen látott, mintha a mozgó vonalak berontottak volna testébe s ott tovább folytatták volna táncukat. De megmozdulni, beszélni nem tudott. Végeredményben nagyon tetszett felforrósodott szemeinek e sok kiszökött fegyencléiek egybetorlása.

Hat óra elmult. A feldagadt dáridóban már senki sem gondolt a holtra. A pap beteg-kék szemeiben kigyúlt a kísértetjárás lángja. Végre Milla a férje hátamegé állt, odakönyörögte neki, hogy ne várja be a sötétet, ne idézzen elő országraszóló skandalumot. Akkor Farcády nagy ünnepélyesen felállott és egy egyetemes koccintás után megindult a halottasszoba

felé. A többiek feltápászkodtak s bár a mámor, mint sárló kanca, vihogva nyargalászott bennük, egy percre ráborzadt a halál az átizzott epidermisre. Betódultak — nő, férfi egymásba rontva — a kis szobába, majd szétdűltek a falak az egymásra kent, jóllakott, terjengő testektől és borzasztó lett a levegő. A pap a koporsó fejéhez állott. Elkészített nagy beszéde mint egy forgószéltől kergetett eső sepert végig a tudatában. Kétségbeesetten kapkodott a markába hulló, sokszor ismételt nagy mondatok után. Szerencsére, nekibotlott az aradi tizenháromnak és oly kegyetlenül akasztotta őket a hívek elé, hogy az egész bennzsúfolt embernép zokogásban fortyogott, mely tele volt a most elhagyott lakoma fullasztó emlékeivel. Tántorgó emlékezete olyan végtelenre átcsorogta a szertartást, hogy a szürkület már átszőtte az uccákat, mikor megindult a menet. Mert egész délelőtt roppant zápor volt, a síkos sárban csak óvatosan lehetett lépni. Elől hatan vitték a vállukon a koporsót, utána folyt a hatalmas menet hosszú kígyózásban, a végén rikoltó, tarka gyermekek. A mámor mindjobban rugdosta az agyakat, az átizzott tagok mind merészebben mondták fel a köztársaság rendjét s különkülön kedv szerint mozogtak. A tömörülő szürkeségben el-elcsúsztak, káromkodtak. Forró megjegyzéseket tettek a nők feltűrt szoknyájára, huncut alácsípéseket lopkodtak, visítá-

sokba, kiszakadt kacagásokba borzolódott a tömeg. Elöl a koporsóvivők mámorukban a síkos úton jobbról balra tántorogtak, az egymásnak rohanó sokaság vihogva, nyerítve bomlott utána. Egy óriási részeg kígyó volt a menet, melynek a koporsó volt a feje. Többször le kellett tenni a súlyos terhet a részeg vállakról, megállottak és ilyenkor a veszettsodrú tömeg egymásba hullott, egymás lábát tiporta, összekoccant, röhögött, káromkodott. Az elgyengült papot — minden szokás dacát kockáztatva — Milla és Judit hazamentették a nővő szörnyűségből. Már sötét volt, mikor a hosszú falun át a korcsma elé értek. És akkor az elsodort nép veszett kedve egy kiáltásban lobbant ki: — Menjünk be egyet pihenni!

Ez a kiáltás elragadta a józanság utolsó szemérmét is, mint egy lesodort pléhfedelet. A következő percben már vad tiprással rohantak a koporsóval a korcsmaszobába. Majd szétvetették az ősi ajtófélfákat, amint rettentő horzsolódásban bezsúfolódtak. A koporsót lezökkentették a szegletben egy padra, a sötét szobában emberek és asszonyok egymásba torlódva, úgy hogy mindenki könyöke a más hasába vájt, vad őrületben voltak boldogok. És künn még mindig, mindig szomjas-dühösen nyomták egymást a korcsmához, mintha az élet halálos grimaszokkal rémítené őket az egyetlen menedékbe. És ott benn a sáros, iz-

zadó, elrekedt alakok, mint veszett barmok kezdték bőgni:

— Pálinkát, Schönberger bácsi, pálinkát!

Az öreg előkerült s bár minden erkölcse s hite visszahorkant ettől a szörnyűségtől, ragadósan nyájas arcot vágott, fiaimnak nevezte őket. Valahogy sikerült a középen lógó kerek, pléhvel fedett lámpát meggyujtani. A füstös lámpa vörös-sárgává tette e hulló embereket, akik üvöltve üdvözölték e beteg világosságot. Az asztalokat végigrakták pálinkával. A tömeg künnmaradt része betódult az udvarra, ott fogyasztotta állva a maga részét, az okosabbak, vagy tisztábbak pedig hazaillantak. A jegyző fiatal, szeplős fia, aki nem osztotta apja pártalakulásait s minden duhajkodás pártján volt, nagy rikoltással egy fekete, vézna alakot cibált be. Ez volt az utolsó nagy kő, mely végső őrült tajtékzásba hozta a felrázott emberlöcsedéket. Balog Jancsi, az egyetlen cigány volt, hegedűjével a hóna alatt. Egyszerre — rémes felordításban — ötven kar lódította az asztal tetejére. Beletöltöttek egy félüveg pálinkát s a megbődült alakok üvöltözték: — húzzad, húzzad!

A cigány — féloldalra hajolva — veszett nekirohanással kezdte tépni hegedűjét. És akkor minden eszét dacos elhajítással dobta el magától a mámorba szabadult nép s egy elképzelhetetlen vad haláltáncban kezdett ráugani. A kiböfögött kolbász és hagyma, az

egymáshoz dörzsölt testek izzadt sajtszaga, a pálinkabűz, a csizmák s a felheccelt vágy vad bűze, a lámpa apró, fekete korommal telt petróleumos lehellete izzó pokoltengerré tették a szoba levegőjét, melybe vad fúriák és üvöltő hímek dobálták be vad ugrásokban eltorzult fejüket. Néha elnyújtott görcsökben vadul jajgató volt a ritmus és halálos a tánc:

Egykor én is boldogul éltem,
Szerencsémet boldognak véltem.
De látod-e, nem szánod-e szörnyű esettyit,
De látod-e, nem szánod-e szörnyű esettyit?

Ami fénylik, nem mind arany a',
Amit mondnak, nem mind igaz a'!
Esztendőben, vagy kettőben válik egy igaz,
Esztendőben, vagy kettőben válik egy igaz.

A ritmust ólomcsizmáikkal úgy vágták bele a földbe, mintha a vén mostohának egyszerre akarnának visszafizetni minden izzadt meghajlást, aggodalmas éjszakát, halálos kenyeret. Majd kurtább ütemben, nekifutott lihegéssel toporzékolták, kurjantották be az éjszakába:

Őszi rózsa s tavalyi
S Gyürki Zsuzsa hazai!

Ez az örök falu, a magyar falu, az ősi végzet megújuló marionettjei. A megrugdalt,

agyontaposott emberhúsból vad démonok szálltak ki s a felriasztott lélek kiterjengett, mint Salamon lelke a ledömöckölt üvegből. Ledobva minden börtönt, törvényt, a rája fegyelmezett ezer éveket, dacos vállrántással rázta le a poklot és a súlyos Istent és nyomorult élete s a rettegett halál között szilaj azértissel ropta be kedvét az éjszakába. A felszabadító mámor, mint egy őrült kocsis korbácsolta őket egy ismeretlen végtelen felé. És e vad mének és veszett, lihegő kancák rettentő nyerítéssel, vihogással rohanták tovább a halálba zuduló élet vad mámorát.

Közben egy-egy percre lehullott a cigány karja, az üvöltő szájakat betapasztotta a pálinka csókja, aztán újra, fáradhatatlan veszett sodródással kezdődött a szilaj forgás. A fiatal kovács hatalmas testével éktelen keringőbe ragadott egy hullámostestű rögnimfát s pogányul nekivágódtak a koporsónak. A gyönge deszkafedél lepattant, a kovács egy percre hátrahökkent, azután a részeg felcsapó humorával ordította: — Adjunk inni Ferenc bácsinak!

Harminc hang bőgte utána, vad röhögés zuhogott a sűrű levegőbe, az öreget felültették koporsójában, dermedt kezeibe nyomták az ősi vígasztalást. Az öreg széles száján még ottfagyott a régi mosolygás, de püffedt orra már borzasztó megindulásba torzult. Nagy, szürke szemei félig alásüllyedve néztek kifelé.

Az öreget körültombolták, éljenezték s az ördögi tánc tovább hullatta sodrát.

Miklós az egyik szegletben ébredt fel. Mintha kút mélyéről húzták volna elő. Hogyan került ide, nem tudta. Néha a részegség úgy terítette le, mint egy villám. A maga elé hajló mosolygó halott, a körben forgó, üvöltő alakok s levegőnélküli levegő olyan égető sajgással rontott be idegeibe, hogy egy pillanatra úgy rémlett neki, mintha nagyon sokáig, mintha egész eddigi életében aludt volna egy dermedt látszatvilágban és most ébredt volna bele az igazi életbe, ebbe a rohanó, halálos forgatagba. Azután mégis az egyes alakokra valami ismerős álarc merült fel, azt a derült öreg hajóst is abban a bárkában látta valahol. Mintha mélyedés mélyéből, ahol rettegve lenyomott ismeretlenje volt, szabadult volna most elő ez a világ külön külső valósággá s táncolná körül. És milyen fáradhatatlanul üvöltöznek a bomlott forgatagban. A sírbolti lámpa rájuk lengeti sápadt kerekjét. Senki sem veszi őt észre, egyedül és rokontalanul áll, még két feldermedt szemét is idegeneknek érzi, melyekben ez az őrült világ tombol. Hát ő csak hideg szálája legyen ennek a csomó forró, őrjöngő testnek? Farkas Miklós, a magyar faj legmélyebb kinyilatkoztatása senkije senkinek? Zilált lányok és megtárt keblű, izzadt asszonyok rohantak el mellette, a fiatal táncák tavaszi robogásával és őt senkinek a

vágya nem hívja. A jobbágyok mulatnak és ő, a fejedelem észrevétlenül ül egy sarokban! Rengeteg düh és elkeseredés fogta torkon. Közel hozzá egy lány ropta a kört, akihez egy név is merült fel az emlékezetéből. Elébedobbant, mellentaszította a legényt s fejedelmi gőggel parancsolta a lánynak: — Te ma estére az enyém vagy!

A legény meghőkölt, aztán részeg dühvel ordította: — De az istenit a nadrágban járó szentednek, az én táncosom nem veszi el a Jézus Krisztus sem! — A lány felvisított, Miklós felemelte öklét a legényre: — Piszkos paraszt! — és nekirontott.

Megfogták mindkettőjüket. A kántor is odatülekedett, aki akkor már egy érzékeny, egyetemes testvériségben ázott szét. Nagy, meleg mondatokat csuklott a kettő elé. Pálinkásüvegeket nyomtak a markukba, kacagtak, biztatgatták őket. Miklós elforrósodott, végtelen elernyedést érzett. Lágy sírás tódult belseje felől, hogy ő egyedül van, nincs, aki dédelgesse, nem szereti senki. Hatalmasat hajított a fenyővízből, valamit motyogott, a legénnyel összeölelkezett és végigbukott a padlón. Begurították az egyik pad alá, hogy ne zavarja senki. Szája két vége kihabzott s néha siránkozva felnyöszörgött: — Nem én vagyok a hibás, nem én vagyok a hibás.

Az éjfél már jót nyargalt, a teremben ritkulni kezdtek a vendégek. Soknak a mamora

szállt le és elijedt a rálépő képtől, mások kidűltek. De akik ittmaradtak, azok rúgták csak azért is, predesztinált dühvel. Az átizzott, megszaggatott ruhájú, kifolyt keblű nőkben kigyultak a vágyak s új meg új sarkantyúkat döftek a forgó tömegbe. A tragikus emberföld új magra lett éhes. Mindegyre párok tüntek el s künn az udvaron, a hüvös éjszakában, a pajta mögött, kút mellett, minden zugban a részeg szerelem vetette az új halálos ítéleteket. Megsápadt arcú, karikásszemű párok jöttek be és állottak be a tovaforgó ítéletes dáridóba.

De mikor a reggel — zöldesszürkén, mint valami beteg abszint — becsurgott a szobába, már csak egy páran ültek benn, leborulva az asztalra, tört mondatokat köpve maguk elé. Künn egy-két alak öklendezett, a többiek szerteszét hevertek, kit hol taglózott le a mámor. Hideg lett a szobában, az emberek hozzáborzongtak a lelkiismeretükhöz. A törvény, az erkölcs, az illik, az Isten: mint rettentő vasfogú és tűzszemű kutyák loholtak elő a kimerült testből. Távolról a kakasok kukorékolása mint szomorú hívás, döbbentő emlékeztetés jött be a szobába.

A jegyző fia, ki halhatatlanul bírta a mámort, ijedt először a valósághoz. A kurátor vállára ütött: — Az Istenért, kurátor bácsi, temessük el a holtat. Reggel hazajön apám s nagy baj lehetne a dologból.

A kántort is felmosdatták valahogy. A kurátor szólt lenyelt remegéssel: — Még jó, hogy itt van a jegyző-úrfi, így nem lesz baj a dologból.

A halottat visszafektették a koporsóba. Valahonnan szekeret, lovat kerítettek. A ködös, didergő reggel nagy szomorúságában a templomdombra vitték a koporsót. Miklóst is hazaszállították. A temetőben gyorsan elföldelték a holtat. A kántor imát mondott, a kurátor, a jegyző fia s egy-két paraszt leemelték kalapjukat. A jegyző fia nagyokat ásított.

Azok pedig, akik az éjjel aludtak, álomrészegen tántorogtak ki ágyukból elrángani a nappal józan mámorát. S mert kakas hívott és nap közelgett: a síró reggelben fáradtan, unottan indultak meg, hogy rúgják, cibálják, sarkantyúzzák a földet: új kenyérre, új folytatásra, új tragédiákra.

II. ILONA NAPJA

1.

Miklós átment a keskeny bürün és nekivágott a szántóföldeknek. Az őszi vetés már keresztekben hevert, de a tavaszi vetés, rozs, zab és kevés búza még lábon állta juliusvég tűzzáporát. Délután három óra volt s a felizzott levegőben reszketett a megpörkölt kalászok szaga. — Milyen nagyszerű, milyen nagyszerű! — ismételgette magában Miklós.

Kétszer menekült már Pestre rálepő nagy unalom hatása alatt, de a falu most elég erős volt, hogy mind a kétszer visszarántsa. Olyan ridegnek, hirtelen elegánsnak, felülműveltnek találta ezt a parvenü, zagyvalék várost, mint egy most puccolt szálló banális előkelőségét. — Falun is unom magamat, de legalább másképp, — mondta és megint hazatért.

Két nappal ezelőtt nagyot lumpolt Sarkadival Szentgyörgyön és azóta — úgyszólva étlen-szomjan — szakadatianul aludt. Most aztán, hogy felébredt kipihenve, szűztisztán

és gyermekerősen: egyszerre vágy lökte futni, futni, átszaladni az égő horizontot, beszívni a kitárt mezők rohanó életét. Ilyenkor élete mérhetetlen orgona volt, ahol minden életnek, végtelen kicsinynek és végtelen nagynak megvolt a maga kihangzó billentyűje. Roppant erőtől volt gőgös, mint egy bevonuló fejedelem és meghatottan boldog, mint egy gyermek a karácsonyfa sugárzása előtt.

A keskeny mezei út szélén dús elömlésben pipacsok lángoltak ki a földből, mintha a termés boldog kacagását lengetné elő a győzedelmes föld. Miklós kitágult életében millió kis láng gyult fel és testén édes tapintásokat érzett.

Gyorsan ment, jobbra-balra a szétágazó utakon. Milyen nagy belélegzés a végtelennek rohanó utak szabad iramodása. Ugy érezte, hogy ő egy robogó nászvonat, melynek vidám ablakain berohan az élet hejehujás majálisa. Elbámult virágok, égő búzatáblák, kenyérsütéses szagú kalangyák, nagy, bámuló, felséges tehenek száguldtak beléje s felduzzadt életében benneremegett a teremtett világ. Egy útszéli nyírfa áthúzta rajta hosszú haja selymét, mint egy hűvös cirógatást.

Lélegzetét elvesztette, mellét majd széttrepesztette e beleömlött világ boldog fulladozása. Megállott. És amint belédűlt a világ, ég, föld s a pompássá izzott emberi nyomorúság, szétömlő mámorban tünt el beteg, sajgó énje.

Tudatának határai letöredeztek, a messzibe hajított folyó, az égnek futó hegyek, minden feléneklő élet eggyé omlott benne s boldog elfulladással lélegzett minden gyökér, minden kalász, földpórus, levél száján. Gondolata lihegte: — Én vagyok, én vagyok a világ! — s mint egy összelobbant tűzoszlop, mint a forgó élettenger felszökő óriási tölcsére állott a reszkető napos levegőben.

És ekkor titáni daccal, herkulesi boldogságban érezte a nyomorult emberhús nagyszerű misztériumát. Itt e hitvány, elzárt zugban évezredes végzetes folyásban tiprott, beteg emberhús folyik nemzedékből nemzedékké és ő, utolsó hullámcsapása e tragikus folyamnak, most magában tükrözi a világot, minden zengő ragyogást, ő a dolgok megtalált szava, az egyetemes visszhang. Csodálatos transzszubstanciációja az emberi munkának, az emberi evésnek! Belénk hull a világ, hogy a sok külön börtönölt fájdalom mint egy egységes, csodás emberhimnusz szálljon a végtelenbe. Emberré rohanó dolgok szilaj éneke a világ.

— Úrfi, a leendő szobrodat állod! — kacagta egy hang.

Judit volt. Egy keresztösvényről jött. Fehér ruhában volt s kis piros kosárkában hozta az ozsonnáját és valami soha be nem végződő kézimunkát. Nem volt kalap a fején, gazdag szőke haján, mint egy megcsavart folyón, csillogott a nap. És nagy kék szeme, ajka,

arcának apró, fehér lapjai, ruhája lejtői, termetének sodró felszökése, minden kacagott a napnak. Kacagása úgy csobbant fel a napos levegőbe, mint a nyírfa lombja, csillogó visszacsüngéssel.

— Hát te hol kódorogsz, Jutka? — kérdezte Miklós és legmélyebb mélyén visszhangzott a lány.

— Megyek a birodalmamba. Farcády papa nagyon ünnepélyes és borszagú. Csinált is egy háromfelvonásos tragédiát, mert az almásbéles egy kissé odaégett. Farcády mama érzékeny és olyan könnyeket hullat, mint egy ötkoronás. Hát megszöktem. Most még csak olyan kis szökéseket produkálok. Majd jön a nagy, a végleges. Neked megengedem, hogy velem jöjj, ha nem vagy az utálatos zsenibőrödben.

Nekivágtak az útnak, mely megint eléri a folyót a síkságon. Eleinte nem igen szóltak, de mély ösztöneikben beszéd volt a sugárzó világ. Ujból egy pipacstengerhez értek.

— Jaj be szép, be szép! — kiáltott Judit s úgy dobta magát a pipacstenger közepébe, mint egy meztelen gyermek a meleg fürdőbe.

És ekkor a Miklós feltágult szemeibe csodálatos, örvendő látomás lobbant, amint ez a finom, csodaszép lány — aki olyan tovatűnő, átvillanó volt, mint egy átrepülő álom-madár, egy visszahozhatatlan, egyszer hallott ének —, ott állott fehér lobogásában a felcsapzó kis

lángok öröme közt. Mintha a megmozdult mező, érő élet és ömlő sugár beleömlene ebbe az izzó tóba s ebben a fehér leányban hajolna feléje. Mintha ez a lány minden volna, csodálatos megtárt kiáltás, titokzatos hívás az élet, a termékenység felé.

Gyermekes kiáltásokkal, telt marokkal szedték a pipacsokat. Miklós ráfonta ezeket az égő csókokat a Judit hajára, kötényére, derekára. Azután mint megduzzadt tavaszi folyó tört ki belőle vallomása az élet iránt:

— Légy a feleségem, Judit, bizonyisten elveszlek. Látod, nem pusztulhatok el, annyi nap és annyi öröm van. A multkor másképp beszéltem, de akkor rossz, hazug voltam. Visszaszerzem az apám birtokát, gazdálkodni fogok. Tejet fogunk inni, ős, pihentető, erős tejet és attól erősek és jók leszünk. Lesznek gyermekeink, hozzád fognak hasonlítani és az én szemeimmel fognak gyönyörködni. Ha tudnád, milyen kétségbeesett apa vagyok minden szép gyermek láttára. Ha tudnád, hogy minden elficamodásom, pózaim, bűnöm, betegségem fájdalmas toporzékolás a vesztett család után. Ha visszavillannának még szűzi gyermekerőim az izmaimba, hogy belekapjak az idők kerekébe s a bomlott ember-szekeret visszavezessem a csendes udvarba, ahol család ül, erős apa és termő anya, élő életet adó tisztaság. Látod, ez az élet vize, a halhatatlan megfiatalodás. Olyanok leszünk, mint egy virá-

gos gyümölcsös, termünk, termünk és tele leszünk nappal. Nézd, szent ritmus az élet s tiszta refrénje a család. És mi, két elátkozott fajnak két utolsó virága, ölelésünkben hozzuk a megváltást, az erőt, a munkát, az egészséget.

A Judit nagy, zengő vidámsága lehalkult arcáról. Égő pipacspalástjában, lobogó fehér ruhájában olyan volt, mint az áldozatra menő Iphigénia. Mosolygott, de ez a mosolygás már nehéz jóság s megmásíthatatlan szomorúsága volt.

— Nagy gyerek vagy te, Miklós. Most itt a napon megkérsz s a legelső árnyékban a faképnél fogsz hagyni. Ha otthon ért volna rád ez a hangulat, megírtad volna egy novellába, de itt tinta és penna híján felém játszod el. Te nem születtél férjnek, én nem születtem feleségnek. Ebben igazad volt a multkor. Milyen buzgón tudnók mi ketten tönkretenni egymást, mikor így külön-külön is tönkretehetjük magunkat.

Miklós elébe dobbant, mint aki az életén egyszer átmenő pillanatot akarja megfogni.

— Ne üsd el rossz tréfával a dolgot. Ne akarj velem szemben cinikus lenni, azt bízd rám. Mi bánt téged, micsoda ostoba rögzött gondolatod van? Nézd, én úgy félek, hogy mi lesz belőlem. Ha tudnád, hogy rothadok, hogy siklom ki a magam kezéből s milyen szörnyűségek várnak rám. Jutka, talán mi

egymás varázsszava vagyunk s minden jó lesz, ha megtaláljuk egymást.

Egy kis mezei egér surrant el Judit mellett. Judit — tudatlan elbámulásában — nekidobta a pamutgombolyagját. A dobás talált. A kis állat felfordult, két felső kis lábát összetette, mintha könyörögne az elébe toppant halálnak, finom orrát panaszosan elnyujtotta, farka még meg-megvonaglott. Judit odarohant, feléje hajolt, kötőtűjével megérintette. Az állat nem mozdult.

Juditból keserves zokogás tört ki:

— Pedig nem akartam, bizonyisten, nem akartam. Meghalt szegényke, meghalt.

Miklós is melléje térdelt. Mintha eddig semmiről sem beszéltek volna. Mintha a nagy, kiterített fényes világon csak ez a kis hulla lett volna. Cirógatták, felültették, visszahullott. Judit szepegte:

— Nem is tudtam, hogy megdobom. Mintha nem is én tettem volna. S szegényt mégis megöltem. Ki költözik néha belénk? Miért is jött éppen erre a csacsi?

Azután a két nagy gyermek sírt vájt a kis áldozatnak és eltemették. A játék úgy megvigasztalta őket, hogy a végén már nevettek. Miklós a kis sírhant fölé állott s tréfás utánzással szólt Judithoz: — Most az apádat helyettesítem, — és elkezdte:

— Világosságnak világosan világosító világossága! Ime egy kis hajó sülyedt az örök

sötétbe azon a végtelen viharos óceánon, melynek élet a neve. Ő meghalt, ó uram és mi árván maradtak, megdöbbenve kérdjük: érdemes-e egér lenni?...

— Szemtelen! — kacagott Judit, hátbavágta Miklóst és elkezdett szaladni.

Szaladtak, dobálták egymást. Judit nekiszaladt egy átizzott szénakazalnak s úgy belevágta magát, hogy eltünt benne. Miklós melléje vágódott. A föld melege, a nap melege, a széna melege átjárta a két testet. Elhallgattak és hallgatásuk megtárt mélységes nagy ölelés volt.

— Menjünk! — mondta Miklós. Kibujtak. Hajuk, ruhájuk tele volt szénával. Elértek a folyóhoz.

A folyócska itt nagy kanyarodással pihent bele az omlós fövényű partba. A füzek hallgatag, boldog csoportja közt elömlő fű és dús bokrozat volt. Az áttisztult sekély víz csendesen ment, mintha csak nyujtózkodott volna. Leültek a víz szélére.

— Tudod, mit hoztam? Ni! — És Judit kipakolta kosarát. Kenyér, darab szalonna és gyenge zöld hagyma volt benne. Miklós felkiáltott:

— A teremfáját, ugyan jó étvágyad van! Akkora szalonnát hozott a nimfa magának, hogy két kapásnak is elég volna.

Judit boldog ravaszsággal mosolygott:

— Te buta, hát azt hiszed, hogy nem számítottam rád? Jegyezd meg, hogy a te drágalátos kedvedért jöttem ki. Láttam, hogy mostanában minden délután erre jössz, felpakoltam és lestelek. Most csak nincs panaszod ellenem?

Jó gyermekétvággyal ettek. Judit tréfásan mutatott a hagymára:

— Most biztosítottuk magunkat a csók ellen.

Miklós magához kapta a Judit fejét és összevissza csókolta. Judit felugrott és tenyerével vizet paskolt Miklósra.

Az ennivaló papirosából két kis csónakot csináltak. Ráeresztették a vízre. Kacagtak, biztatták. A két kis csónak lassú remegéssel úszott a láthatatlanba.

Kergetőztek, fűzfakosárkát fontak, kavicsokat ugrattak a víz színén. A délután úgy hullott tovább, mint egy megrázott virággerezd. Egyszer — elfáradva — Miklós szólt:
— Most légy Jutka, az édesanyám.

Judit nagykomolyan leült. Miklós melléje feküdt s szép, nagy, szomorú barna fejét az ölébe fektette. Judit cirógatta:

— Aludjál, kis fiam. Ne félj semmit, vigyázok reád.

Miklós lehunyta szemeit. Gondolata keserűvé szakadt, de jó, tiszta mosolygás pihent az arcán. Egy nagy, leejtett jóság szállt rá a boldog levegőből. A lány nézte s hallgatagon ba-

busgatta. A felettük forgó ég tisztaság és végtelenség volt. Az eltiporhatatlan romantika most ráhajlott e két beteg virágra s rájuk nyitotta pompás szirmait. A szörnyű élet didergésében most együtt voltak, ketten voltak, testvérek voltak.

Egy tehén tévedt arra, megállt, reájuk bámult. Nagy barna tehén volt, roppant tőgyei érintették a meghajlott füvet, két bámuló szeme a termő föld megtárulása volt. Judit felugrott, odafutott, átkarolta a nyakát. A tehén, mintha a föld szelid folytatása lenne, mozdulatlanul tűrt.

Szürkület volt, mikor hazafelé indultak. Az ellenséges hegyek már rég eltakarták a napot. A föld lehellte vissza a naptalan égnek a lement napot. Végtelen nyugodtság volt a levegőben s mintegy érezni lehetett a világ forgását. Az emberek szelíd meghajlással mentek haza. A mező hallgatott, kibékült végzet s jóakarat volt a világ. A megnyilt dolgokon át hallani lehetett a világ lelkét. A falusi templom tornya nyolc száraz, öreg köhögést hullatott a szürkülő levegőbe. Az erdőből, mint fájdalmas szűz, komoly léptekkel jött az éjszaka.

Mikor átmentek az álmos falun, Miklós elköszönt a papilak előtt: — Köszönöm, Judit, örökre köszönöm.

Belülről a pap ordítása hallszott ki:

— Megeszitek az életemet a büdös Isteneteket! A ti mártirotok vagyok, de...

2.

Augusztus 17-ike volt és Kuntzné hiányzó száz kezét ezer szóval pótolta. Jobb kezével csörögét sütött, balkezével feketekávét főzött, közben dirigálta a lányát, két fiát, férjét és a cselédet. Holnap lesz a család úrnapja: Ilona nap, az egyetlen ünnepe a familiának, mikor az uralkodó asszony a maga konyhája, a maga akarata, a maga dicsérete gőgjét hét falu arcába köpi.

És amint a tészták hatalmas garmadákban tornyosulnak fel, amint a férj a boros és borvizes üvegeket sorakoztatja, Erzsike befőtteket bont, Dezső cigarettát tölt, Béla mandulát hámoz s a cseléd két tenyérrel és két talppal igyekszik négy cseléd lenni: Kuntznéban a végtelen gőg mellé végtelen düh rétegesedik. Hogy el fognak jönni a koszosok, akikre ő nem is köpik, potyán fogják zabálni a sok drágaságot és ő neki dolgoznia kell értük, mint egy marhának. Pedig miért? Hiszen majd megeszik az irigységtől, ők, akik a bokájáig sem érnek fel neki. Sovány, gömbölyű, kis sárga hagymafejére kilobogott a düh s éles, metsző orra hegyén felcsillogott a gúny. Önmagához szólt, de úgy, hogy a többi is meghallja, a cseléd is:

— Na, Ilona, dolgozhatsz, mint a marha, hogy másoknak legyen mit potyázni. Ezt a kürtös kalácsot jól kipirítottam, Milla majd

falhat belőle, amíg megszakad. Ez a kedvenc étele, otthon, tudom, úgysem eszik ilyent. Képtelen egy becsületes rántottát csinálni. Emlékszel, Imre, hogy Jenő-napkor, hogy megbotránkoztak a vendégek a kozmás pogácsáján?

— Igen, lelkem, emlékszem, — szólt a férj s alázatos szavait mint megannyi hűvös borogatást terítgette az asszony felé.

— És te akkor mégis reggelig maradtál náluk. Hagytad, hogy én egyedül kutyagoljak haza. Pedig láthattad, hogy csak be akarnak rugatni, hogy aztán kacagjanak rajtad. Bizonyisten a szemeimmel láttam, mikor Milla intett a kántornak, hogy töltsön neked. Tudod, hogy ő mindent megragad, hogy megbosszulja, hogy én nem voltam varróleány.

— Ne izgasd magad, szivem. Hány üveget hagyjak fenn?

— Ne izgasd magad! Te egyebet sem tudsz, mint, hogy ne izgasd magad. Neked könnyű! Csak te nyugodtan kvaterkázhass, én megdöglölhetek a bosszúságtól. S ha elgondolom, hogy az az aljas Kozma holnap itt fog bendőzni! És kitelik még tőle, hogy tósztot fog rám mondani. Szembe fogom köpni, becsületemre szembe fogom köpni. Erzsike, érted, nem fogsz Kozmához beszélni.

— Nem fogok, mama.

— De ez eredeti, hogy mikor jól meg kell tölteni a horpaszukat, akkor jó vagyok nekik. A Böjthe Jancsi úrfi, a Sarkadi zsidó, mert

azért zsidó, ha százszor Sarkadi is és a züllött Miklós, hallottam, hogy Pesten minden kávéházból kilökték, alig dugják be hozzánk az orrukat, mind a Judit körül donganak. De Ilonanapján mind eljönnek, mert tudják, hogy Kovács Ilona elég bolond torkig tömni őket. Miklós különben azt hiszi, hogy zseni, mert delirium trémensze van. Dezső, mit mondott a jegyző néni, hányan jönnek?

— Jön a bácsi, a néni, Irma, Károly és a Pista is.

— Hát már mért nem csődítik ide a kriptájukat is! Kuntz, nekem kezd elég lenni ebből a barátságból. Persze, Dezső, te hívtad őket. Neked nem eleget dolgozik a szegény anyád, mit bánod te, ha megpukkad is, csak neked legyen kivel lopni a napot. Hogy nem ég le az arcuk bőre, ötön állítani be. Hát én elvittelek titeket, mikor a Margitnak névnapja volt? Nekik nem elég négyszeresen enni vissza, amit adnak. És mi az, amit ők adnak!

A kis sovány, szörnyű asszonyból szakadatlan omlással omlott az izzó szóláva, minden szó tele megkarmolt emberekkel. Kuntz akarva akart tennivalót találni a kertben:

— Béluska, gyere a kertbe ugorkát szedni.

Mikor künn voltak a kertben s egy nagy kosárba dobálták bele az ugorkát, Kuntz körülnézett, a félő gyermek óvatosságával könyörgött oda fiának:

— Béluska, kérj valami címen egy forintot mamától.

— Miért apa?

— Tudod, holnap én is kártyázni akarok a többivel. Neked biztosan ad Ilona.

— Milyen címen kérjem?

— Milyen címen! Fene diák vagy, hogy nekem kell hazudni tanítanom. Mondd, hogy a biciklidnek kell valami.

— De akkor megengedi apám, hogy tíz cigarettát elcsenjek?

— Tudod mit, tizenötöt vehetsz. Majd a kántorra fogom, legalább anyád kedvére dühönghet rája.

Azután leült a kosár szélére, megsimogatta gyérülő haját s bizalmas elernyedéssel mondta:

— Borzasztó! Ez az Ilona napról napra idegesebb lesz. Ha ez így tart, megszököm, vagy felkötöm magamat.

— Apa, vigyázz, összemegy a kosár, — figyelmeztette Béla.

— De a két korona meglegyen!

Az ilyen jelenet az apa és a fiú közt igen gyakori volt. Béla volt az egyetlen derültsége, egyetlen ellanyhulása a szörnyű asszonynak. A férj, a lány, a nagyobbik fiú, mint egy örökös Számum előtt, mely csontjuk, velejük átsüvítette, reszkettek e folyton körmökbe hemzsegő izzó élet előtt. De a legkisebbik fiú, az ötödik gimnázista Béla, a szükségszerű bál-

vány volt, melybe ez a hermafrodita lélek belevetíthette magát, hogy folytonos megújulásban imádhassa önmagát. És hogy lehetett gyűlölni minden más gyermeket a Béla szeretetével. Béla zseniális, nemes, őszinte, szellemes, költői lélek és minden volt, aminek önmagát szerette volna csodálni. A kis fiú kihasználta e beléje hosszabbított én minden előnyét, ült a család tetején s ha rossz volt, önmagáért volt rossz, ha jó, önmagáért jó.

Az ugorkát bevitték. Az asszony sugárzó arccal ült a konyhában s férjének odadobott egy névjegyet:

— Te Imre, látod, az úr mégis úr. A méltóságos úr köszöni a meghívást és eljön. A multkor kitért a jegyzőék meghívása elől, a papéknál már évek óta nem volt s az én névnapomra eljön. A multkori tanítóbanketten Kovásznán azt mondta, hogy az egész Háromszéken nincs olyan asszony, mint Kovács Ilona. Neki két üveg ó-celnait fogsz felhozni, de nehogy a Domokost ültesd melléje, mert az elpotyázza előle. Zsigáné! Zsigáné! Zsigáné!

Ezt már kivörösödve kiáltotta, felugrott, kifutott az udvarra. A kerítés mellett, az uccán, egy székely asszony ment el. Megállította:

— Ne siessen úgy, Zsigáné. Úgy-e, ma a tiszteletes úréknál mosott?

— Igen, instálom.

— Józan ma a tiszteletes úr?

— Nem láttam. nem tudom.

— Képzelem, milyen szép fehérneműt moshatott. Az egész család minden inge cafatban van, sem ő, sem a szépséges Judit kisasszony nem nyulnának tűhöz, inkább mezítelen járnának. Ez különben talán nem is volna olyan kellemetlen nekik. A Judit még annak a rongyos kántornak is tövig mutatja a vádliját. Azért kapott az a részeges most oda. Először az én Erzsikém után vetette magát, de én kidobtam. Nekem az ilyen nem kell, inkább sohase menjen férjhez. Mit kapott enni? Hallom, hogy a papék már egész nap éheznek, hogy holnap nálam annál jobban teleczabálhassák magukat. Aztán nézzen be holnap egyetmást segíteni. Tőlem nem fog korgó hassal elmenni, én nem vagyok tiszteletes asszony, én csak szegény tanítóné vagyok, ha nem is varróleányból lettem. Te Imre!

— Mi a', lelkem?

— Most jött a Zsigáné a papéktól. Jó éjszakát, Zsigáné! Képzeld, ott dolgozott egész nap és éhesen megy haza. Azt mondták, hogy holnap majd jól lakhatik nálam. Te Erzsike, mondtam már, hogy holnap egy szót se szólj a kántorhoz?

— Nem szólok, nem, mama lelkem.

Mindezalatt egy percre sem tett le a kezéből egy leforrázott tyúkot, melyet olyan pontossággal kopasztott meg, mintha minden figyelmét arra irányozta volna. Minden sültjén, tésztáján, befőttjén keresztül önmaga su-

gárzó oszlopához nézett s ki-kitört az óda belőle önmagáról:

— A szentgyörgyi kerületi ülésen a tanfelügyelő azt mondta, hogy úgy nem főz senki a Székelyföldön, mint Kovács Ilona. Kitünő a konyhája, kitünő a pennája, legelső tanítónő és honleány. Te Kuntz, voltaképpen mivel érdemeltél meg te engem?

Kuntz beleharapott egy zöld ugorkába. Később, a hatodik tyúk kopasztásánál Kuntzné nyakig volt az irodalomban:

— Te Kuntz, hova tetted a gyermekimáimat? Az Apor bárónė azt mondta, hogy a könnyei hullottak, mikor olvasta őket és hogy Farcády Jenő is büszke lehetne rájuk. Pedig engem nem választottak be az erdélyi irodalmi társaságba. Igaz, hogy én nem iszom együtt éjszakákat senki szavazatáért.

Mikor aztán önistentisztelete folyamán megégette a kezét, egész feldühödött lelke kitáncolt belőle. Hogy ő mindig a mások marhája, másokért koptatja el magát, pedig őt mindenki gyűlöli. Felhánytorgatta férje elé az egész multat, mint egy régi, roppant szennyesládát. Hogy csak kegyelemből élősködött mindig rajta, nála nélkül már a szemétdombon volna, de ha őt bántották, sohasem volt férfi ellenségeivel szemben. Hogy a gyermekeit is elidegeníti tőle, Erzsike a papékhoz húz, puszis pajtása a rosszféle Juditnak, aki állandóan gúnyolja őt. Dezsőt pofonvágta egy csitító szóért.

Végre sírva bevonult a hálószobába, magával vive az egyetlen vígasztalást, Bélát, hogy rajta keresztül vallhasson szerelmet önmagának. A feltornyosult tészták, kitárt baromfihullák, bor s rengeteg étel szaga bejött a szobákba, ahol a férj, a lány, a nagyobbik fiú, mint egy jó fekete búvóhelyre, buta, mély álomba futottak, hogy — mint lidércnyomás — a szörnyű asszony tovább rémítse őket korbácsszavaival, izzó sovány arcával.

3.

A vendégek délutánra és estére voltak meghíva, de Ilonából már délelőtt tíz órakor felszökött egy dühgájzir. A kapu előtt csengettyűs székely szekér állott meg, melynek végtelen elnyúlásából Molnár Jónás, a cófalvi tanító, felesége és öt nagyobb gyermeke kászolódott elő. A négy kisebbet otthonhagyták szerénységből. A rettenetes nagy, széles, pulykatojáspettyes asszony, az életegészség vad felröhögése, hosszú nyárs-szókkal, melyek mintha egész gazdag testéből szakadtak volna ki, vezette be a csapatot. Az öt hasonlóan pulykapettyes gyermek három 19—16 éves lány s két 22—20 éves fiú és a rendíthetetlen családapa mögötte szerénykedtek. Kuntz és a gyermekek eléjükbe mentek, Ilonát úgy odaszegezte a düh a konyhába, mint egy jól cél-

zott tomahawk. Molnárné meleg és kedélyes volt, mint egy nyári nap:

— Hát itt vagyunk. Mondtam Jónásnak, hogyha már szekérpénzt kell fizetni, együk ki az árát. Csak nem fogtok kidobni. A négy pulya is szeretett volna eljönni, de mit lábatlankodjanak, lesznek itten elegen. Majd Ilona pakol egy kis pogácsát nekik. Berci, Lajos, udvaroljatok Erzsikének, csavarjátok el a fejét. Milyen szép fiú lettél, te Bélus.

Ekkor már a konyhában voltak. Ilona az eltűrt csókok és kézcsókok után rögtön a tárgyra tért:

— De megelégedtek délre egy kis szalonnával és zöldhagymával? Nagyon sokan lesznek és délre nem számítottam senkire. Azt hittem, hogy csak hárman fogtok jönni.

— Jó lesz, Ilona, minden jó lesz, csitította Molnár, annál jobb étvágyunk lesz este. Hanem a Bélusból derék gyermek lett.

Ilona kedélyesebbre zökkent és ilyenkor csikorgott, mint a megtaposott fövény:

— Az első tanuló az egész gimnáziumban. A László tanár mondta, hogy egy kisujjában több esze van, mint az egész iskolának. Ez az egy gyermek üt rám a három közül. A maga kedvenc ételét is csináltam, olaszkáposztás csirkét. A szegény Farcády is hozzájuthat, tudom Millától sohasem kap ilyent.

Molnárné s a lányok a konyhában maradtak segíteni. A férfitársaság a kertbe

ment. Kuntz és Molnár leültek kettőskalábe-rezni. Kuntz cigarettát hozott s a felbukkant szabadság mámorával egyszerre kettőt dugott a szájába. Odarimánkodott Molnárnak:

— Te, kérj egy kis bort az asszonytól.

Molnár kedélyesen bekiáltott:

— Ilona, úgy-e nem sajnál egy félliter bort?

— Ezt bizonyosan a disznó Kuntz izgatja, — fortyogott benn Ilona és kiküldött egy üveg bort.

Az egyszerű mezei ebéd komor volt. Ilona olyan volt, mint egy terhelt nyári légkör. Kettő után kezdtek érkezni a vendégek. Akkor már Ilona kiöltözött és az ünnepi ruhával felvette éleshangú, szúrókacagású kedvességét is.

Elsőnek a jegyzőék érkeztek meg. A ravasz, okos, vasakaratú Domokos Áron, hat falu korlátlan kormányzója, az egyetlen falubeli volt, akit Ilona sohasem mert szemben megsérteni. Ilona kitömött vendégszeretettel ment eléjük, minden szavát túlzott erővel lökte ki, felkacagásai tele voltak rozsdás szegekkel. Domokosné — itt felejtett régi nagyasszony — az orvos elnéző kedvességével kezelte ezt a nekigurult lelket. A leány, Irma — hatalmas, lobogó szőke élet — összecsókolózott Erzsikével és sugdosva félrevonultak. Károly, a nagyobbik fiú, pompás lump és elsőrangú kártyás, a férfiakhoz csatlakozott. Pista Bélá-

val, kinek osztálytársa volt, a biciklihez futott és kopogtatták, matatták, mint egy tüdőbeteget.

Már ekkor a vidéki szekerek is feltüntek. Felgerjedt pap, tanító és jegyző étvágyakat hoztak a zsíros igéretek felé. Sipos Elek tiszteletes úr, Farcády régi jó barátja, alig negyvenéves férfi, már jól elkészülve jött s arcára kivöröslött a megkezdett mámor. Felesége, jó tíz évvel fiatalabb, a faluba züllött kokott lázadó merészségével kínálgatta bájait. Magával cipelte Viktort, férje végzett jogász öccsét, kivel felbotránkozó falujuk elé játszották Sodomát és Gomorrát. Pákey tiszteletes úr egy keskeny szekéren jött feleségével, egy óriási élet-daganattal. Amint ez a rengeteg pár megülte a szekeret, lágy húsuk leduzzadt a szekér két szélén, mintha két óriási kenyértészta rengett volna roppant szakajtóban. Pákey tiszteletes úr mérhetetlen lábai csizmákba zsúfolódtak s pecsétes ruhájáról a trágya ős illata áradt. Huszonkétéves korában került ki falura, egy kegyelem papivizsga után, s teljesen a gazdaságnak vetette magát. Pestről hírt sem hallott, Kolozsvárt nem látta soha, Enyed úgy maradt meg emlékezetében, mint egy páratlanul ragyogó Athén, egy egyszer előbukkant raffináltan szép Páris. Felesége — jómódú gazda lánya — annyira hozzáhangolódott, hogy még a szuszogásaik is párhuzamosak voltak. Hajnaltól napestig dolgoztak, mint a

barom, csak állataik között éltek, azokkal gügyögték ki, ha valami lélekfélét kotorásztak össze magukban. Úgy, hogy összehízott torkukba betört az emberi beszéd s rendesen csak tagolatlan hangokban dobták ki jólesésüket vagy fájdalmukat. A tiszteletes úr már a teksztust is alig tudta elolvasni, a hívek soha egy kukkot nem értettek az alászuszogott hájas szavakból. Gyermekük nem volt s a beléjük fojtott nemzedék szeretete önmagukra hárult vissza. Végtelen kapzsik és fösvények voltak. Az egész falu idegenül, bántottan és undorodással nézte ezt a két roppant emberpöffeteget, amint mind nagyobb, nagyobb pocakra verődtek az isten zsírjából. Ők maguk minden potya alkalmatosságra elvetődtek, de náluk a légy is éhen halt s úrvacsoránál a pap alig ütötte a hívő ajkához az Úr kelyhét, hogy Krisztus ingyen vére megmaradjon ebédutánra.

Veress tiszteletes úr könnyű, elegáns sárga kocsiban jött. Ő volt a traktus dandyje és kultúröröme, alig harminchat éves, de tarkóján már felholdviláglott a leendő koponya. Azokhoz tartozott, akiken külön látszott az ember és külön az elegáncia. Az arcán kedves mosoly, abból a fajtából, ami a rőföskereskedősegédeknél kapható. Lépései aprók, úriasak, lengők, a hatodik fizetési osztálytól felfelé szoktak így járni, kézmozdulatai gonddal betanultak. Ő volt a kerület állandó vőlegény-

jelöltje, s mert egyszer egy falusi Fanni gyufát ivott érte, a nők hullottak feléje. Finom bókjai voltak, tudott idézni Reviczkyből, de Schillerből és Goethéből is, mert egy évig Németországban volt teológián. A falujában minden jobb ember szarvat kapott tőle, egyszer el is kefélték, úgy, hogy három hónapig feküdte a kakukságát. Ilona szenvedélyesen gyűlölte őt, mint mindenkit, akiről holtbizonyos volt, hogy Erzsikét nem fogja elvenni. Szótárában Veress: az a gyalázatos férfi volt.

Gyalog, porosan, egyszerűn, demokratán jött egy fiatal szociálista pap, Szűcs Dani. Szűcs Daniból éjjel-nappal úgy kiállott a demokrácia, mint egy keresztben álló szekérrúd: mindenki beleütközött, bárhogy kerülte. Lágy, lapos sapkája, nagy fakó csokor-nyakkendője, nemesen kopott kabátja: minden kiáltotta belőle az emberi egyenlőséget. Harmadéves teológus volt, mikor valami szociálista röpirat került a kezébe. Ettől úgy neki hengerikázott a szociológiának, hogy meg sem állt azóta. Antikváriusi könyvjegyzékekből a tetsző címeket kiírva, össze-visszazabált strucckoponyájába jó falatot és esernyőnyelet. Egy hihetetlen társadalmi forradalom kermessze táncolt szüntelen agyában. Az egyenlőséget azzal kezdte, hogy eljegyezte a cselédjét. A házassága azon mult, hogy Dulcinea nem ismerte el az egyenlőséget s megszökött a bíró kocsisával. Azóta gyakorlatilag hűvös volt a nőnem

iránt, de annál lángolóbb mondatokat lövelt a női emancipációról. Nem lehetett úgy hozzá érni, hogy elv, igazság és theória ne freccsenjen ki belőle, valóságos túltelített elv-görény volt. Isten nála a tünemények állandó rendje, az erők állandó matematikai aránya volt. A kitátott parasztok elképedésébe záporként hullottak a Spencer, Stuart Mill, Comte, Marx, energia, molekula és más szavak. Azért nagy tudósnak tartották s hozzátették, hogy kár érte.

Bartalis igazgató tanító úr zsebéből kilátszott a kártya, amit örök óvatosságból mindig magával hordott. Felesége — egy hosszú, sovány, fekete selyembe csavart nőstény bambusznád — valaha nevelőnő volt egy Teleki grófnál s azóta úgy hordozta az előkelőségét, mint egy féltett napernyőt. Az igazgató úr bárhol volt, mihelyt belökte magába anyagcseréje szükségleteit, rögtön ferblit indítványozott. Ez volt a főjövedelme és rebesgették, hogy nem mindig becsületes jövedelem. Lányuk, Irén, egy tizennyolcéves hervadt falusi hisztérika, álmaiban már végigcsinálta Páris minden nemi huncutságát s várta a megszabadító férfit, ki az áldott gyakorlat terére vezeti.

Farcádyék is megjöttek s mikor Kuntzné Juditot Böjthe János, Farkas Miklós, Sarkadi és a Kozma kántor közt megpillantotta, amint a négy férfi követte szépségének királyi uszályát, egészen a cipősarkáig sápadt s a lefekte-

tett düh nyárs-egyenesre ugrott benne. Oda is súgta Millának:

— Böjthe János még megjárja, de ilyen züllött alakok közé nem engedném Erzsikét. — Milla ártatlan kérdéssel énekelte vissza: — Hát igaz, hogy már nem vagytok Kozmával olyan jól, mint eleinte? — Kuntznénak Miklós számára is megvolt a maga tűje: — De aztán ma tűrtőztesse magát, mi nem vagyunk olyan modernek.

A férfiak kimentek a kertbe, a filagóriába, ahol boros és borvizes üvegek tábora várta őket. A lányok és fiatalemberek a kert végére mentek, hogy szabadabban érezzék magukat. Az asszonyok benn maradtak Ilonával és segítettek a három szobára nyúló nagy asztal terítésénél. Künn a nagy udvaron kifogott szekereken a vendégek s a ház gyermekei évődtek a kocsisokkal és idegen cselédekkel. Közben folytonosan érkeztek különösen papok és tanítók.

Öt óra elmulhatott, amikor Ilona félretaszigálta a segítő asszonyokat s szétsugárzó arccal rohant ki az udvarra, Udvardi Zágoni Gábor, a kerület képviselője érkezett meg. Kuntzné hosszú, fényes mondat-dárdákkal tisztelgett előtte.

— Isten hozta, Méltóságos úr! Imre is oda volt a boldogságtól, hogy házunknál tisztelhetjük Méltóságodat. Méltóztassék a kertbe fáradni, ott vannak a férfiak. — És halkabban:

— Finom-vegyes társaság, de nem dobhatok ki senkit.

Zágoni kedves bókkal viszonozta a feléje ömlő lírát. Kitünő ember-zsonglőr volt, valóságos ember-zenebohóc, mindenkiből ki tudta verni azt a hangot, amit akart és a legkülönbözőbb emberekből is céljához való harmóniát tudott előcsalni. Elegáns magas alakját úgy hajtotta meg, hogy kézcsók is volt, nem is. Végig üdvözölte az asszonyokat. Ilona bekisérte a kertbe. A férfiak már alaposan folytatták az áztatást s a vidék politikai üstökösét zengő éljennel fogadták. Ez az ős székely családból való ravasz és tarkamultú férfi olyan részletesen és kiáltóan székely volt, hogy minden bűnét megbocsátották neki. Pedig a megbocsátani valók garmadába gyültek a méltóságos úr mögé. Valaha alapított egy népbankot s a betéteket — kis emberek felkuporgatott izzadását — bizalmas kölcsönbe szavaztatta meg magának, hogy fedezhesse politikai primadonnasága rengeteg költségét. A bank megbukott, a dolog törvényszék elé került. Ekkor a hatalmasalakú, zengőszavú politikus olyan beszédet vágott ki becsülete szűz haváról, hazafiúi mártíromságáról, hogy az áldozatok, buta jóságba olvadva, ott a törvényszék előtt sírni kezdtek s megtapsolták bravójukat. Azután téglagyárat alapított, melynek cserepei új áldozatokat ütöttek agyon. Minden segédforrás fogytán, egyszerre átcsa-

pott az ellenzékből a kormányhoz, ki is fizették adósságai kiáltóbb részét, de ez már beledobbant a honfiak szivébe. Egy elkeseredett székely atyafi majd leütötte egy baltával, de ő itt is felülkerekedett. Birokra kelt vele s a szerencsétlen flótás összetört bordákat kapott. Később nagy kártyaveszteségei voltak, a nagy zengő becsület recsegni kezdett. Már semmi egyéb nem volt hátra, őrültnek tetette magát, bezárkózott egy szállodába és onnan pillanatnyi elmezavaros levelet írt a miniszterelnöknek, melyben, mint hazájáért pusztuló dzsentri, keserűen búcsúzott el párttól és élettől. Megint segítettek rajta. Mikor aztán pártja lebukott a kormányról s ő újból ellenzékbe került, régi népszerűsége visszajött, a vidéki hazafiságnak megint ő lett a főtrombitája. Ez az a falu, ahol alig volt ember, akinek súlyos költség ne lett volna a méltóságos úr, büszke önérzettel dudorodott bele ezzel az emberrel a külső nagy életbe, melyről a nyomtatott ujságok beszélnek.

— Mi lesz az általános, egyenlő, titkos választójoggal, képviselő úr? — kérdezte kiverejtékezett könnyedséggel Szücs Dani.

— A választójog, barátaim, olyan, mint a születendő gyermek. Minél jobban vajudik az anya, annál közelebb van a szüléshez. Magyarország most nagyon vajudik, tehát a választójog születőben van.

Farcády ünnepélyes, mély hangon szólt:

— Már méltóságos uram, megengedj, de

akármit beszéltek, ez őrület és szentségtörés. Hogy minden bitang oláh, akinek az apja magyar vérrel áztatta a magyar rögöt, most beletenyereljen a történelem-csinálásba, hol itt az igazság? Akasztófát nekik, nem választójogot!

Szücs Daniból kitajtékzott a demokrácia:

— Mi az, hogy oláh? Te, Jenő, menj vissza az aranybulla korába. Mi az, hogy magyar? Nincs magyar és nincs román, mert nincs faj, ez csak egy mesterséges hazugság, úri heccelők kis piszkos üzlete. Csak egy ember van: hús, köröm, haj, fog, étvágy, üzekedés. Ez mind egy, ez az ember. Csinálja a történelmet, aki csinálja, de lakjék jól mindenki. Az ők apja megölte a mi apánkat, de a mi nagyapánk megölte az ők nagyapját. Spongyát a multra, megölni, eltiporni, megégetni a multat, ezt a lihegő vérbosszút. Mi lenne, ha te most negyvenhatéves korodban azzal kérkednél, hogy tiszta vagy és én a gyermekkori festett pelenkáidat tartanám az orrod elé, mint érvet, hogy nem vagy tiszta? A történelem egy büdös, lepiszkolt pelenka. Az új világ első egészségi szabálya: felejteni. Nincs román, nincs zsidó, nincs magyar. Csak egyenlő emberek vannak, akiknek egyenlően kell boldogulniok.

Böjthe János, aki Miklóssal és Sarkadival már rég ideunatkozott a fiataloktól, mosolygó nyugodtsággal mondta:

— A tiszteletes úrnak mindig igaza van. Most egy egész új természetrajzot fedezett fel.

Tehát nincs mecklenburgi ló, nincs arabs paripa, nincs magyar kanca, csak ló van: nyerítés, pata, zabálás és sárlás. Apámnak ugyan nem fogom elmondani, mert pofonüt. Pedig higyje meg, tiszteletes úr, hogy a két legkülönbözőbb ló jobban hasonlít egymáshoz, mint a két leghasonlóbb ember.

Pákey tiszteletes úr, felhalmozva önmagára, mint valami pogány áldozati hústorony, roppant kerek szemeivel rányílt a vitatkozókra, mint két éhes víziló, szájjal. De a Jánc. beszéde végén valami friss, gyermekjókedv gurult az üres szemekbe s messze, mérhetetlen testében egy kacagás indult meg, mint egy meglökött lavina s fokozódó dübörgéssel görgött neki tátott szája felé. A szavak visszacsuklottak zsíros torkába, nyakán az egymásra türemlett háj-lepények kivörösödtek, könnye és nyála összefolyt:

— Ez már jó, hahaha, nincs yorkshirei disznó, nincs magyar disznó, csak disznó van, hallod, feleség, csak disznó van.

A feleség ugyan nem hallotta, s ezt Pákey tiszteletes úr igen jól tudta. De annyira hozzászokott, hogy mutyiban legyen lelke a feleségével, hogy minden belsőbb mozgalomhoz segítségül hívta. Szűcs Daniban most már fellobbant a megcsúfolt próféta:

— Te jobban teszed, ha visszaszuszogsz a borodhoz, te ne szólj az effélébe, ez magas neked. Minden ember azzal a joggal születik,

hogy beleszólása legyen a történelem folyamatába. Ha magyar komiszság, magyar banditák teszik tönkre az országot, fütyülök a magyarságukra. A milliók kezébe kell adni a történelmet s akkor egyféle ember lesz, egy párt, egy vallás. Mindegy nekem aztán, hogy azt az embert, azt a vallást hogy fogják hívni.

— A tanítókat kell megmenteni az éhenhalástól! — vélte közbe egy tan-proletár.

Farcádyt elöntötte a düh: — De már, barátom, az olyan református papról, aki így beszél, le kellene rángatni a palástot. Gábor Áron földjén, ahol minden rögöt...

Zágoni békítően szólt közbe s beszéde olyan volt, mint egy végtelen, sokoldalú, szabálytalan sokszög, melyet minden más állásból más idomnak lehet nézni:

— Na, urak, csak nyugodtan, hiszen voltaképen egyet akartok. Az idők szelleme bizonyára fokozottabb demokráciát kíván s az emberi jogok fejlődését megakadályozni nem lehet. Természetes azonban, hogy megszerzett történelmi jogok respektálását egy állam sem nélkülözheti. Fő feladat, úgy lenni magyar, hogy az általános emberiség követelménye se szenvedjen. A demokrácia halad.

A társaság nagyrésze felismerte a boldogító, megnyugtató semmit, a mindenki barátját, a semmit sem kockáztatást és helyeslően bólintgattak. Sarkadi arcára kicsillant az ördög és ártatlanra tágított gyermekszemekkel

kérdezte: — Voltaképen mi is az a demokrácia?

A kérdés olyan volt, mint egy hirtelen pofon. Zágoni fölényesen emelte fejét Sarkadi felé:

— Te mindig viccelsz, te modern vagy. Te azt éppen olyan jól tudod, mint mi.

— Talán annyira jól nem. Például kiváncsi vagyok, hogy Pákey tiszteletes bátyámnak mi a demokrácia?

Pákey éppen egy pohár borvizes bort küldött le szörnyű öblébe. A váratlan felszólításra torkában megtorlott a bor, a szénsav az orrába facsarodott, köhögni kezdett s rengeteg teste hullámzott, mint egy földrázott hegység. A bor kicsurgott szájából s böfögései közé tördelte: — A demokrácia... a demokrácia... — akkor már beléje kékült a beszéd, féloldalt vágódott s a szomszédja a hátát verdeste.

A cofalvi tanító széles szavakat mondott, mint a vonat kerekei alá lapított négykrajcáros:

— A demokrácia voltaképen az újszövetség. Aki keresztény, az demokrata is. Ezzel nem akartam Sarkadi urat megsérteni.

— Újszövetség, fityfranc! — lobogott Szücs Dani. — Marx, ez a demokrácia, Táncsics Mihály, ez a demokrácia. A régi vacakok ideje lejárt. Nem mondom, Jézus mondott egy-két modern dolgot, de ő neki még tányérozni kell a pofot az arcunkkal. Szép demokrácia az,

hogy engem pofonvágjanak. Akkor még demokráciább, hogy én siritsem képen azt, aki megérdemli. Teljes egyenlőség, érted, teljes, ez a demokrácia. Akkor lesz Magyarország boldog ország, ha a parlamentben kocsisok, borbélyok, mérnökök, utcaseprők fognak egymás mellett ülni.

— Utcaseprők nem! Azt már nem! Én nem ülök utcaseprő mellé — finnyáskodott Veress tiszteletes úr és jobb kezével végigsimította a nadrágja vasalását.

A teleki tanító, aki egész életét a tyúktenyésztésnek szentelte, úgy hogy tanítványait is összeszórakozta a tyúkokkal, félszemmel Zágonit lesve, tömör bölcsességben terjengett:

— Azért, Dani, egészen így nem lehet beszélni. A történelmi osztályoknak s az intelligenciának meg kell hagyni a vezetőszerepet. Honnan tudja például a te utcaseprőd, hogy Magyarországra jó-e, vagy rossz az önálló vámterület?

— Hát ti tudjátok? Hát ki tudja azt itt? — vágta vissza Szücs Dani.

A maksai jegyzőből kidudorodott a közigazgatási tényező:

— Hát persze, hogy jó. Ha önálló vámterületünk van, a behozatalra olyan nagy vámot vetünk, amilyen nekünk tetszik, a jó falatokat pedig nem engedjük ki az országból. Igy a pénz bejön hozzánk, a jó dolgok pedig nem mennek ki.

Mindenki elzötyögte a véleményét:

— A fő a nemzeti hadsereg, nemzeti jelvényekkel.

— Engedjék meg a szegény embereknek a dohánytermelést.

— Az adót osszák fel a gazdagok közt.

— Minden szocialistát fel kellene akasztani.

Zágoni összegezni akarta a véleményeket:

— A demokráciában az a fő, hogy...

— Kész a vacsora, tessék besétálni! — süvített az Ilona hangja.

Beözönlöttek. A három szobán átnyúló összetoldozott asztal zsúfolásig volt terhelve étellel és itallal. Politika, közkérdések egyszerre visszasülyedtek a sötétbe, a csiklandozott has kikacagott az elszélesült arcokon. Felkiáltások hangzottak: — Micsoda pompás ugorkasaláta! — Te, Berci, nézd ezt a fánkot! — Ah, Ilona, látom, hogy rám is gondolt, gyönyörű pácolt marhanyelv! — Kéjes csemcsegés vonaglott át a megnyilt ajkakon s ez a legmélyebb egység volt minden demokrácián, nézeten és hiten keresztül. Az asztal feje a szalonban volt, ahol a díványon gőgösen, saját lelkében tömjént gyujtva magának, trónolt Kuntzné. Mellette jobbra Zágoni ült, balról mégis, mindennek dacára Farcádyné. Azután tetszőleges elhelyezkedésben jött a többi, a fiatalok a harmadik szobát szállották meg. A hely így is meglehetős szűk volt s a Pákey tiszteletes úr roppant térdei belevájtak a szom-

szédok hasába. Hat kölcsönzött, kisegítő cseléd segitett a szolgálónak a meleg ételek felhordásában. Egy pár percre elültek a szavak, a felgerjedt állkapcsok munkája csattogott össze. A második fogásnál Zágoni felállott. Elegáns szavakkal köszöntötte fel Ilonát, mint honleányt, mint a nemzet napszámosnőjét és Háromszék első gazdasszonyát. Ilona belesugárzott a bútorokba a gőgtől és az örömtől. Aszott citromszivéből könny facsarodott zöldes szemeibe, úgy elérzékenyült önmaga iránt. Néha Millára nézett, mint egy frissen nyert győzelem. Ő maga felelt rögtön a tósztra s visszabókolt Zágoninak, az ős székely rabonbánnak, aki minden ledült erősségnél erősebb vára a szabad székely népnek. A zsilip leszakadt, a tósztok zuhataga megindult, egymást tósztozták képen. Miklósnak az a jelenet jött szeme elé, mikor az elpáholt Don Kisottnak Sanchó beadja a csodás recept szerint készült varázskotyvalékot. Don Kisott kiundorodja a lenyelt csodát a ráhajló Sancho arcába s a fegyverhordó felfordult gyomra hasonlóan viszonozza ura megnyilatkozását. Igy ódázták ezek most arcul egymást. Csak Farcády és Szücs Dani emelkedtek elvi magaslatra. Az egyik a független Magyarország végleges diadalát éltette és forró ordítozásokba borzolta hallgatóságát. A másik a megraboltak, a kitagadottak, a jogtalan milliók győzelmére ivott s ez egy percnyi csendet fogyasztott maga körül.

Tíz óra tájban — bő és népszerű kézfogások s jól elhelyezett mondatok után — Zágoni elköszönt. A társaság felállott, a kapuig kisérte és ott hosszasan megéljenezte. Az ég mély volt és tele csillagokkal. Az áthevült társaság egy percre emberré tisztult, amint belehelte a nagy nyári éjszakát. Farcády indítványára rágyujtottak a himnuszra. A könnyű holdvilágban tótágast állták, nők, férfiak vegyesen, s az arcuk valóban meghatott volt, amint énekeltek. De Pákey tiszteletes úr, aki már csordultig volt a más borával, keritésnek állt és nem éppen szellemi zörejjel kisérte a közmeghatottságot. Szücs Dani a munkás Marseillaiset dudolta a fogain belül.

Visszamentek a szobába. A dohányfüstös, étel- és borszagú szobákban visszatalálták kezdő mámorukat. A nők a diványokon és székeken, távolabb az asztaltól, egy csoportba verődtek és nézték a mulató férfiakat. A férfiak most már kigombolt hassal ittak. Jó zaftos adomák párologtak ki belőlük, melyek meg csiklandozták a nőket. A felmelegedett levegőben már párzás volt s a legzajosabb sikert Sipos Elek tiszteletes úr érte el ezzel a kérdéssel: — Mondja csak, komámasszony, mi az: elől lenyomják, hátul nyalják? — Aztán maga ráfelelte: — bélyeg. — Öccse, Viktor, a bátyja felesége mögé állt, aki egy árnyékos szegletben ült s kezei a megszokott szabadságokra

vágtattak, mint a jó huszárlovak a trombitaszóra. Közben Farcády szavallásra kérette magát és elzúgta Ábrányi Mi a hazáját. A nők odafigyeltek, könnyeztek is, de a férfiak nagyrésze folytatta az adomázást. A fiatalok már régen kimentek a kertbe, énekük néha behallatszott a nyitott hátsó ablakokon. Végre a hosszú asztalt leszedték s különböző csoportokban kártyázni ültek. A sok, színes papírossal fedett petróleum-lámpa vörös nyelveket dobált a kártyára hajló arcokra.

Künn a holdvilággal átszűrt udvaron, a szekereken, csűrben és a konyha előtt, kocsisok, szolgalegények és lánycselédek lakmároztak, ittak, bakalódtak egymással és a játszó gyermekekkel. A mámoros legények fogdosták a cselédeket, azok visítoztak. A gyermekek felriasztott kakasként bámulták a nekiguruló szerelmet. És tényleg, benn a csűrben már végleg egybekapaszkodott egy Kati a teleki tanító kocsisával. Béla a jegyzőék Pistájával végiglesett mindent s mikor a kocsis tovább ment másképp is könnyíteni magán, a két diák a Kati elé dobbant, hogy vagy megmondják, vagy nekik is. A Kati diszkréciója az utóbbit választotta s a két diák, akik közül Bélának ez volt az első tapasztalata, boldog kapzsisággal rágta a tiltott almát. Azután kicserélték véleményeiket, elszomorodtak, leültek a konyha küszöbére s hallgatagon bámulták az előforgó csillagokat.

Az udvaron mind lihegőbb lett az élvezet, a vendégek gyermekei belevegyültek a cselédkermesszbe. Minden percben szélesen lépő alakok jöttek ki a szobákból, nézték a kerítés mellett a holdat, köpdöstek, köhögtek, vagy a megkönnyebbülés boldog nyegését hallatták. Aztán — ruhájukat igazgatva — visszamentek a szobákba, honnan kivöröslöttek a lámpák.

4.

A fiatalok, vagy tizenhat lány s nyolc vagy kilenc fiatalember, kimentek a kert végére. Itt apró padok voltak, honnan látni lehetett a bevilágított síkságot, a csendes falu egy részét s a hallgató hegyeket. Körbe ültek s szivükbe — mint egy most kapott nagy boldogság — duzzadt bele a pompás nyári éjszaka. A Kozma kántor Erzsike mellé ült. A szomorú, csúf kislány édes elgyengüléssel tűrte. Még arra sem gondolt most, hogy rettenetes anyjától féljen. Sarkadi, Miklós és János Juditot vették körül egy közös padon. Ők nem voltak nagyon beszédesek, de igyekeztek elég kedvesek lenni az elütő társaságban. A fiatalokkal tartott Veress tiszteletes úr is. A jegyzőék gazdag Irmája mellé ült. Combjuk egész hosszában összeért.

Irmában felgyült a nyár, a Veress ráhajló eleganciája, a valótlan holdvilág s a boldog horizont. Fiatal, friss hangját nekieresztette:

— Éj van, csend és nyugalomnak éje...

Utána énekelték. Még Erzsike is megengedte magának azt a ritka merészséget, hogy ösztövér hangjával utána másszon a felszálló fiatal éneknek, mintha egy cingár majmot eresztene egy felszökő pálmafára. Az agyonlépett, ledömöckölt, megdermesztett, vénlánynak született szegény lányban most kinyilt a fiatalság, mint egy ritka aloé és magához ölelte a nagy nyári éjszakát. Közelebb húzódott Kozmához. Úgy érezte, hogy az szép hangjában feléje hajlik, örökre maradó szerelmes hajlással.

Ének éneket követett, vidám és szomorú véletlenes váltakozásban. Azután a hangjuk egyszerre leesett, mintha egy ezüst kanalat ejtettek volna le. A fű nedves volt. Egy kis hűs borzongás jött a bokrok közül, de éppen jólesett. Mindenki megtárult lelkében érezte a mély éjszakát. Judit szólt: — Miklós, mesélj valamit.

— Miklós, meséljen, Miklós, meséljen! — kérték egyszerre a lányok és fiatalemberek.

Miklós nagyon jó volt, egy kissé szomorú, élvezte az örök banalitás mély refrénjeit. Ilyenkor mindenre kapható volt. A fiatalok összebújtak s Miklós kissé halk hangon mesélni kezdett, de a hangja nagyon bemenő volt.

Elmesélte az egyszerű lelkeknek Trisztán és Izold történetét, melyről itt még nem is hal-

lottak. Elmesélte a tántorgó hajót, a bűvös italt, az egymásnak lökött két fiatal test végzetes hullását, a halhatatlan öleléseket, a leskelődő irigyeket, a halálos ítéletet, az alvó szeretőket az erdőben s a tityimutyi Marc ellágyulását, a válást, a gyógyíthatatlan vágyat egészen a fekete vitorláig. Mindenki hallgatott és mindenik lány Izold volt és mindenik fiatalember Trisztán. Kapálatlan, ősi lelkükből a halhatatlan virág belenyilt a zuhanó időbe. Felszálló ének volt a fiatalságuk és kibontott szárny. Judit nagy szemeivel nézte Miklóst s balkevével kibontotta haját a holdnak.

A mese végén Sarkadi tréfásan szólt: — Miklós, ha most minket a pestiek látnának.

Miklós mosolygott, hallgatott. A Molnár Ilonka új mulatságot ajánlott:

— Játszodjunk verses találót. Valaki félre megy és mi egy ismerős versnek egy sorát adjuk fel talánynak. Aztán aki félrement, sorban kérdez mindenkitől valamit és az illető mindig a vers következő szavát teszi bele a válaszába. Ha nem találja a pasas ki, zálogot fizet.

Elfogadták. A játék folyt, kacagtak. Sarkadi halálosan kezdte únni a dolgot, de Miklós és János mindent türelmesen velük csináltak. Miklós arcán ugyan mindnagyobb lett az árnyék. Sarkadi csakhamar megszökött. Judit megjegyezte: Jól tette, ma úgyis úgy kiszaglott belőle a Schönberger.

Közben a fiatalokat behívták csemegére, befőttre. Mikor megint kijöttek, Miklós már nem volt közöttük. Judit elnémult és borzongott a végtelen termő éjszaka előtt.

5.

Éjfél után kettőre járt az idő s benn már a csend, mint olvadt ólom, mindjobban elfolyta a szobákat. A férfiakból csak néha szakadt fel egy káromkodás vagy újjongás a kártya járása szerint. Előrehajolva, némán, megfeszült arccal néztek a festett papirosokra. Közben gépiesen ittak. A lámpák lángjai vörösek lettek a felízzott koromtól.

A gyermekek bejöttek s álombután ólálkodtak anyjuk körül, vagy székeken szunynyadtak. Az asszonyokból már alig jött a szó. Néha egyik-másik titkos hívást intett kártyázó férje felé, mire az Gorgonfőt rögtönzött az arcából. Általában ferbli járta, csak a szegény Imre kaláberezett Pákeyvel s a barátosi káplánnal. Az asztalokon már nagyobb bankók is voltak. Az elvetett kocka szorongása ülte a szobát. Ilona már dühös volt, szerette volna kidobni őket s mindegyre tajtékos szavakat sugdosott férje fülébe. De Imrébe a bor felhozta az ős nőbirtokló férfit. — Menj, mert megruglak — mormogta vissza.

Milla kezdette félteni Farcádyt s mikor az egy percre az udvarra ment, utána szaladt,

kérlelni kezdte. Faragády ráordított: — Az istenedet, hát már egy percnyi mulatságom se legyen tőled! — Milla — kiszökött könnyekkel — a konyha felé ment vissza s mert a konyhában találkozott Ilonával, kitört belőle a keserűség: — Bár el se jöttem volna hozzátok, a tavalyi névnapod is nyolcvan koronájába került Jenőnek.

Ilonában elszakadt minden kötelék. Minden ököl, amit vendégei hátához szeretett volna vágni, minden fog, amivel férje húsába akart harapni, benne volt szavaiban:

— Ez már mégis nagyszerű! Az ő részeges férje itt dorbézol potyán a mi nyakunkon és ő tesz szemrehányást. Hát azt hiszed, hogy én szokva voltam hazulról az ilyen társasághoz! Én nem voltam varróleány.

Millában, a gyáva, széffolyó Millában most visszakarmolt a macska:

— Én varróleány voltam, de nem igyekeztem a lányom a kántor nyakába varrni. Különben, téged bolondnak tart az egész falu, érted, bolondnak. A lányod is szeretné már felakasztani magát miattad és a férjed is azt mondta Böjthééknél részegen, hogy az őrültek házába való vagy.

Berohant az asszonyok közé, felkapta csipkekendőjét, köszönés nélkül kisietett. Bekiáltott a kertbe: — Judit, gyere haza, Judit!

A kertben hangok hívtak: — Judit, Judit, keres a mamád! — Azután Erzsike kikiáltotta:

— Nincsen itt Judit, Milla néni. Valószínűleg Farkas Miklós hazakísérte.

Ilona bement s lefogott hangon robbant fel az asszonyok között. — Na, hallottatok ilyen rongyost? A Milla eljön ide potyázni a züllött férjével és még nekem tesz szemrehányást, hogy kiraboljuk!

Csitították s ez az izgalom kiverte egy percre az álmot a tátongó szemekből. Ilona, mint mindig, ha pártot kellett szereznie, megint kedvesebb lett s befőtteket bontott fel az asszonyoknak. A férfiak újból feketekávét kaptak. — Ugye, jó asszony a Kovács Ilona? — kérdezte tőlük. A fiatalok, megfázva, bejöttek a kertből.

A Pákey tiszteletes úr olyan mérhetetlenül zabálta a másét, hogy kifordult a gyomra. Alig volt idő, hogy kigurítsák az udvarra. Rettentő csuklásai, rángása behallatszottak a szobákba. A férfiak minden öklendezésére nagyot kacagtak.

A kártyázás tovább folyt. Egy-két lámpából kifogyott a petroleum, gyertyákat kellett gyujtani. A hajnal előtt hűvös volt, az ablakokat betették, csak az ajtó maradt tárva. A levegő sűrű volt és tele vad illatokkal.

Az asszonyok megint elálmosodtak s csak egy-egy aggódó tekintetbe ébredtek fel férjeik felé. A fiatalok ajkáról is le-letört a megkezdett nóta. Bartalis igazgató és Sipos Elek tiszteletes úr közt kemény vita támadt a kártya

során s majd egymásnak mentek. Kibékéltették őket, nagyot ittak utána. Egyszer mégis megpihentek a férfiak. Ilona újra friss feketét hozott nekik, pedig szerette volna leharapni a fejüket.

Sipos tiszteletes öccse, Viktor sógornőjével rég kiszökött valahová. Sápadtan, nedves szemmel és megfázva tértek vissza. Sipos tiszteletes kiment az udvarra, de elvágódott és nem tudott felkelni. Felkapták, a szekere szénájába dobták aludni. Ott hortyogott belekoveredve a saját piszkába. Benn elénekelték a Kossuth nótát és a másikat:

Nem, nem, nem, nem, nem, nem.
Nem megyünk mi innen el.

Imre hangos, parancsoló hangon s felduzzasztott zsarnoki arccal beszélt Ilonához: — Ilona, ez a fekete nem elég forró. Nem tűröm, hogy az én feketém langyos legyen. Majd rendet csinálok a háznál! — Ilona odaköpött neki. Aztán megint tovább kártyáztak. Nőstényeik álmos, buta rabszolgaszemekkel meredtek a sötét körre. Farcády kegyetlenül vesztett, már Böjthétől kért kölcsön. A gyertyák vadul lobogtak, mint egy halottas házban.

Künn már lebukott a hold, rövid időre sötét lett, de az ég mélyén tiszták voltak a forgó világok. A kocsisok és szolgálók egybekapaszkodva élvezték az éjszakát s szerelmes lihegés

és a lovak csendes harapása hallszott. Mint a kárhozat tornáca, vörösek voltak a gyertyafénytől a ház ablakai, hol a nép pásztorai idegenül, veszett testtel-lélekkel, bűnös nemvigyázásban etették az ördögöt. És a nép, a magára hagyott óriási vak gyermek, buta elvágódásban lihegett két nap sötét robotja között. Néha fel-felhívott a kakas, de nem volt sehol Péter, akit emlékeztessen a szomorú Jézusra.

6.

Miklós hazament. Vacogott a foga a szürke hajnalban. Valami végtelen szomorúság dült rá s a harmattól nedves falu mint egy csendes sírás bomlott a szemébe. Néha fülébe loholt egy-egy hallott mondata az állatembereknek, kikben egy megátkozott szép ország járja végső vitustáncát. — Nekünk meg kell halni, meg kell halni, — ismételte magában.

Haza ért. Szobája tragikus volt a reggel szürke vonaglásától. Mindenben egy nagy szorongás feszültsége dermedt. Félelem volt benne is. — Nem fekszem le, megvárom a napot, úgy sem tudnék aludni.

Felvette felöltőjét, karszéket tett az egyik ablakhoz, leült, nézte a reggelbe gyötrődő világot. A síkság messzi szélén a folyóról már megindultak a pára nagy fehér oszlopai. Az ég szürkéje mind világosabb zöldbe ment át.

És megint, mint a horizont ködfalából előcammogó óriás disznók, röfögve, csemcsegve kullogtak elő az éjjeli ház alakjai, a borzasztó húsférfiak otromba nőstényeikkel. A pásztorok, vezetők s a szegény, jövő nélkül született fiatalok. Elvégtelenülve látta a nagy asztalt, a tegnapi tanítólak minden tanító, minden pap, minden jegyző, szolgabíró laka volt, a pásztorok, az úttudók laka s az asztal az egész Erdély, az egész Magyarország, ahol tudatlan, vak, ittfelejtett tántorgó lelkek itták a halált. S a nyomorult nyájról, mely addig szétszéled, idegen farkasok harapják le arany gyapját, szép húsát. Szerbnek, oláhnak, tótnak, szásznak, zsidónak lenni vallás, melynek fanatizmusa égő tettekbe kergeti hívőjét, hogy mint egy dogma parancsát, végezze feladat-életét vére egyházáért. A magyar egy régi buta, eunuk-sovinizmusba süppedve, vagy meggajdulva egy új buta kozmopolitizmus meg nem emésztett zagyvalékától, képtelen a tettre, a célra. Tótnak, oláhnak, zsidónak, az új, széles, világölelő ragyogó elvek is új fegyverek, melyekkel kiverekszi helyét a történelem asztalánál. A magyarnak ez is ernyedés, feloldás, visszahulló kar.

És itt önmagába nézve, belegyömöszölve énje sötét végtelenjébe, rettentő vonaglásokban, mint egy kárhozatban, látta önmagában egész faját. Született-e valaki inkább hősnek, világváltó éposz kilökő erejének, mint ő? Kül-

sejében, hogy népek szeme találkozzék benne, mint egy győzedelmi zászlóban, nagy átboltozó ésszel, szűzi odaadással, egyetemes szeretettel. És mi lett belőle? Egy akaratrothadt gyermek, kirakatbaba, akit dédelgetnek és eldobnak s aki csak fájni, fájni tud. És amit alkotott egy-egy elfogott percben, mennyire csak töredéke annak a nagy szépségnek, mely elő-előmerül énje sötét csalitjából: nézd, benned vagyok, áss ki, napot akarok, embereket egybeölelő megváltó szépség vagyok. És az ő élete egy kétségbeesett zokogás, kisillabizált szorongás, hogy már nincs gerince, nincs izma, nincs akarata hozzá. Hol történt a hiba? Ki a hibás, ki a hibás?

Egy hang szólt szelíd hívással: — Miklós!

Judit állt mellette. Egy kis kendő volt a nyakába vetve. Nagyon sápadt, zöldes volt, fázott is egy kicsit, de nagyon határozott volt az arca.

Miklós felrettent:

— Az Istenért, Jutka, megbolondultál! Hátha meglátott valaki. — Azután jó megenyhüléssel: — Csacsi gyermek, mit keresel itt?

Judit leült s mint egy előre betanult leckét, nyugodt-erősen mondta:

— Eljöttem, hogy szeretőd legyek. Ne félj, nem látott meg senki. Egy-két órát nálad leszek s aztán hazalopózom. A többiek, ha hazamennek, azt hiszik, hogy már otthon vagyok. Nem igen mernek benézni a szobámba. Most

pedig ölelj meg, tégy a szeretőddé. Te leszel az egyetlen bolondsága az életemnek, máskülönben nagyon praktikus leszek. Tizenkétéves koromtól vagyok beléd bolondulva. Ha tudnád, hogy mit szenvedtem néha, mikor mint gyermekkel tréfálkoztál velem. Most úgy is nagy változások előtt állok. Te leszel az útravalóm, az egész életemre.

Miklós egészen férfi s egészen jó volt, az ős jóság felülkerült erejével:

— Jutka, téged most valami nagy bolondság bánt. Menj haza rögtön szépen és aludd ki magadat. Holnap elmegyek hozzátok, akkor elmondhatsz mindent, ami bánt. Te nagyon beteg vagy valamitől. Hátha egy másik beteg meg fog gyógyítani.

Judit arca felviláglott. Már nem fázott. Szavaiban panasz és lágy könyörgés volt:

— Ezt vártam tőled. Enélkül szomorúan mentem volna el. De mindjárt megfogod látni, hogy tévedsz. Ezt a lépést már a multkor a mezőn meg akartam tenni. És hányszor rándultam a végső ölelésre feléd, de mindig megütöttem a kezem valamiben. De mikor ma elmesélted Izold első ölelését az eltévedt hajón, tudtam, hogy az elkerülhetetlen perc elérkezett. Szerettem volna ott, az ostoba libák és gunárok előtt, neked rohanni, rád bontani a hajamat, eltakarni téged a világ elől s magamhoz szorítani halálos öleléssel. De nem ez az, ami meg fog győzni téged. Látod, én a mi

borzasztó házunkban gyermekkoromtól tudom, hogy ezzel a szépséggel én csak művésznő, vagy legalább is egy nagyobbstílú kokott lehetek. Mit csinálna egy pap, vagy egy adóhivatalnok ezzel a szépséggel abban a három szobában, amelyben le kellene szuszogni az életünket? Úgy készültem erre a Farcády tiszteletes úr lakásán, mint ahogy egy vizsgára készülnek. És minden segített benne, a vérem, az anyám lágysága, az apám káromkodásai és az adomái, minden. Most figyelj ide, ha szeretőd leszek, csak a szerelmem kapod szűzen, a testem nem. Én már nem vagyok leány. Eladtam magamat ötezer koronáért Schönberger-Sarkadinak.

Miklós felugrott s mint egy megsuhintott kard villant ki belőle:

— Oh a gazember! Lefogom lőni, mint egy kutyát!

— Sohase lődözz, Miklós, és ne mondj oly nagy szavakat a szegény Sarkadira. Egészen jó fiú és olyan jól meg tudom vetni. Ő egyáltalán nem hibás. Ne hidd, hogy a dolog előzetes alkuval történt s hogy ő csábított el engem. Olyan libának látszom én? Én olvasott kultúrlény vagyok. Sarkadi korrekt volt, lelke éppen olyan vasalt volt, mint a nadrágja. Én szédítettem el napról napra jobban. Ez volt az én tanfolyamon, meg a véremnek is kell ez a játék. Ő kétszer el is menekült előlem Pestre, én visszacsaltam s egyszer csak lehullott, mint az őszi légy.

Mikor aztán minden megvolt, akkor nagy kedélyesen megmagyaráztam neki, hogy ez nem az ő szép szemeiért történt. Hogy nekem Pestre kell mennem, érted, kell, megfutni a pályát, amire születtem s hogy nekem ezért ötezer korona jár. Krajcár nélkül csak nem mehetek Pestre. Ha láttad volna, milyen blattot vágott. De azért nagyon korrekt és elegáns volt. Negyedóra alatt nálam volt a pénz, még szép borítékba is tette. Ott őrzöm most a fiókom alján, az egyik imakönyvemben. Most beláthatod, hogy szeretőddé kell, hogy legyek, hogy egyszer lélek is legyen az ölelésemben. Ez talán szerencsét fog hozni.

Miklós Judit mellé állott. Mintha valami nagy kidült fa esett volna le benne. Nézte a lányt és nagy szomorúság voltak a szavai:

— Szegény Jutka, szegény Jucika.

Többször, gépiesen cirógatta rá a nevét a lány hajára. A lány, mint egy dédelgetett gyermek, összehúzódott s megmélyült szemét nedvesség öntötte el.

— Szeress, Miklós. Csak ma reggel szeress. Azután mindketten mehetünk a magunk útján.

Miklós átölelte Juditot. Mellét fekete sírás rázta. Érezte, hogy mindkettőjük fiatalsága tele van halállal, elrendeltetett ítélettel. Azután dacos harag s az ölelés dühe lobbant fel benne. Felkapta a lányt, a dívánhoz vitte Künn már feltört a nap s nagy, fényes meleg lapban hullott reájuk.

Öt óra tájban, mikor a vendégek egy része széledni kezdett, János is hazafelé vette útját. Közben meggondolta, hogy Miklós ilyenkor nem szokott lefeküdni. — Megyek, megnézem, hátha kapható lesz egy sétára.

Felvídámult léptekkel ért oda. A ház hallgatott. De az ablakok előtti virágokon már döngtek a méhek és szállt az illat.

Lassan benyitotta az ajtót. Lábújjhegyen ment be a belső szobába. És ott, mintha a Trisztán és Izold meséje ismétlődött volna, a nagy heverő diványon feküdt Judit és Miklós, majdnem egészen meztelenül. Aludtak. Judit nagy, fényes haja, mint egy mozduló folyam, ráfolyt Miklósra.

János megállott és visszafojtott gyönyörűséggel nézte őket. Mintha füleivel is hallotta volna őket, mint egy napnak szökő kacagást. Saját vágyain, saját szerelmén át még szebbek voltak. Jó meleg járt testében, mint mikor látjuk, hogy valaki jóétvággyal eszik valamit, ami öröm a mi életünknek. Azután elmosolyodott: — Itt, úgy látszik, nekem a Marc király szerepe jutott. — Lábujjhegyen a karszékhez ment, vette a Judit kendőjét és betakarta őket. Ismételgette: — Milyen szépek, milyen szépek.

Hazamenet, aztán mindjobban furta agyát a dolog: — Vajjon elfogja-e venni Miklós? Aligha. Holnap beszélek vele. És ha nem, Judit még az én feleségem lesz. Milyen szép teste van és milyen szép gyermekeink lesznek.

III. FEKETE GYERTYÁK

1.

Már a másodikat harangozták, Farcády tiszteletes úr ingujjban, mosdatlanul, püffedt szemaljakkal, ajkán fekete szederjével, keresgélt. A türelmetlenség kirugdosott belőle:

— Már megint hova az Isten fenéjébe tettétek azt a bibliát? Kettő van és soha nincs egyik sem kéznél. Az Isten látott ilyen háztájat, ahol semmit sem lehet megkapni.

— Csak nem kívánod, hogy a bibliádra is én vigyázzak! Elég baj van a gyermekekkel és az egész házzal. Meg nem ölhetem magam, — méltatlankodott Milla.

— Neked van bajod? Ugyan mi bajod van neked? Te zongorázol, selyemruhában jársz, nagyságos asszony vagy. Nekem már az attilám is olyan, hogy szégyellek az emberek közzé menni. Miattad néz úgy ki a ház, mint egy harminckrajcáros bordélyház, miattad keveredem össze az egész világgal. Sári, ha öt

benneteket. Mindjárt a harmadikat harangozzák s még teksztusom sincs!

Az utóbbi napokban állandóan felhős volt a tiszteletes úrnál. Az Ilona-napi jelenet végleg megindította a harcot a lappangó ellenségek közt. Milla másnap addig síránkozott, amíg ezt az imbolygó lelket beleheccelte egy hősi pózba, hogy ezt a levelet írja Kuntznénak:

— Ilona! Maga mindig önző és gyűlölködő volt. A vad indián megtiszteli a háza tűzhelyénél ülő idegent és maga felhasználta a nevenapját, hogy meghívott vendégein rúgjon egyet. Mi elmentünk magához jóságból, mert azt nem gondolhatja, hogy egy Farcády Jenőnek megtiszteltetés a maga meghívása. És maga még szemünkre meri hányni a potyát. Méltóbb vagyok úri nevemhez, hogysem felhányjam azokat a napokat, mikor az én házam pazar vendégszeretettel tárult meg maguk előtt. Követelem, hogy állítsa rögtön össze a számláját mindannak, amit elfogyasztottunk, Farcády Jenő nem akar senkinek adósa maradni. Maga szemére hányja az én kis szentemnek, hogy varróleány volt. Nem tudom, hogy magának melyik őse fetreng a góthai almanachban, vagy talán az apja irnoksága viszket ki magára, hogy úgy vakarózik. Én próbálkoztam szépen magával, de a maga sötét lelkének mindig gyűlölet kell s azt hiszem, hogy színét veszti a virág, amikor

maga ránéz. A férjét, a szerencsétlent nem hibáztatom, elég áldozat ő maga is. De vigyázzon, tudom, hogy eddig is kikkel rágódott a becsületemen s jegyezze meg, hogy ezt tovább nem fogom tűrni. Farcády Jenő még mindig elég valaki arra, hogy ökle egy csapásával szétverje azokat, akik a hatalom uszálya alá huzódva, sérthetetleneknek hiszik magukat.

Farcády Jenő.

U. i.: A számlát várom!

— A rongyos! A koszos! Ő fizeti meg a számlát, ő, aki még nem fizette ki a bábát az ötéves fia születéséért. Irnok úr az én apám! A gyalázatos! Az én apám irodatiszt volt s tisztelte az egész Kolozsvár. Rágtam a becsületét! Ugyan sovány egy falat! — Körülbelül ezek törtek ki Ilonából s gőgös megvetéssel dobta el a levelet. Azután újból felvette, berohant Kuntzhoz s csukló sírásba rázkódott. — Látod, tőled a világ csúfja lehetek. Mindenki rúghat rajtam egyet, te nem törődsz vele. Az egész falu mondja, hogy Kuntz Imre miatt akár agyon lehetne ütni azt az áldott asszonyt.

Később aztán lecsillapult s ravasz, kanyargós esze felülkerült. Ő maga tiltotta meg férjének, hogy valamit tegyen. Elment a jegyzőékhez, elolvasta a levelet, igyekezett kimutatni, hogy a burkolt célzásban és fenyegetésben mennyi sértés van Domokosékra is. A

jegyzőnek már régóta útjában állott ez a veszélyes ellenzéki kortes és ő is azon a véleményen volt, hogy most már tenni kellene valamit. Megszerkesztettek egy rövid, sértő, de nem perelhető levelet, elküldték Farcádynak. Azután az Ilona hisztérikus munkaerejével nekiállottak a faluban adatokat gyüjteni a papék ellen. Összeírták, hogy mivel tartozik a bábának, a fuvarosnak, hogy káromkodik, milyen a családi élete stb. stb. és hogy már évek óta nem tud felmenni a katedrára. Hogy ez már tarthatatlan helyzet, hogy az egész falu fenyegetőzik, hogy elszakad az ősi hittől. És hogy ez igaz is legyen, vetették a parazsat a lelkekbe. Ilona egyszerre csodálatos kedves és bőkezű lett és senki sem ment el üres kézzel tőle, akinek foga volt a papja ellen. A falu két pártra szakadt, mert a szerencsétlen pap mégis friss lélegzet és fentartott lobogó volt és sokan hívek maradtak hozzá. De a jegyzőéktől és Ilonáéktól sokan féltek.

A harmadik harangozásra megmozdult az egész falu. Ma elnéptelenült a sürgős mezei munka, Istenhez futott mindenki, mert úrvacsora volt új búzakenyérrel s mert híre ment, kitől, hogy, nem lehetett tudni, hogy a pap ki fogja prédikálni az ellenségeit. Az „ellenségek" is hallották ezt a bizalmasok szörnyűködéseiből és elhatározták, hogy azért is elmennek, hogy a torkára forrasszák az esetleges merészségeket. Az egyik szomszédfaluból

felkérték a tanítót, hogy idősebb fiával — mint elfogulatlan tanuk — legyen jelen és jegyezzenek fel minden „olyasmit“ észrevétlenül a pad alatt.

Az augusztusvégi nap derült, tiszta volt a sötét emberek felett. A templom körül, a sírhantokon, a megbékült falu apró dombtetőin már őszirózsa nyílt és ökörnyál csillogott. És lenn a gyökerek alatt meztelen csontok: elrothadt gyűlöletek és kiernyedt öklök pihennek. Hogy a halál tanulsága nem üvölt ki a sírokból, hogy az örök folytatás ne taposná mindig a tegnap szörnyű útját.

A templom balkapuján az asszonyok, jobbkapuján a férfiak mennek be. Elől, a főkapu előtt felvirágozott legények s fiatal lányok állanak. Az ők sorfala közt megy be a pap és ők csak utána dobognak be. Benn már fagyott várakozásban ül az idősebb falu. Ott ül, jobbról az első sorban, a Kuntz- és Domokoscsalád és a két tanu. Az öreg Böjthéék is családi padjukban vannak. A két tanu elkészítette papirosát, ceruzáját a térdire. A falu nézi őket. Lelkekből kifázott csend van, csak az orgona pedálja nyög néha egyet. A kántor is helyén van már, mint katona a nagy csatán. Mert érzik a levegő feszültségében, hogy itt harctér van, sötét szivek karmos csatája. A katedra előtt van egy kis fekete asztal. Ez előtt állva szokott beszélni a tiszteletes, mióta szédül a katedrán. Közbül az Ur asztala éke-

sen megterítve. Rajta letakarva a megtörettett test, a kiontatott vér.

Milla is bejött Judittal és Sárikával. Milla ma nagyon elegáns és összeszedett annyi erőt, hogy büszkén tartsa magát. Judit szépsége egy percre átmegy a szemeken, mint egy felsőbb parancs, egy sodró hívás az elveszett paradicsom felé. A katedra melletti öreg papszékbe ülnek.

Megjön az öreg Schönbergerné is a fiával, hogy lássa, mint tépik egymást a filiszteusok. Az öreg úr otthon maradt, ő nem lesz tanu, ő nem akar hallani semmit senkiről.

Belép a tiszteletes úr. Vad taprásban utána jön a fiatalság s elhelyezkedik a padokban. Virág-, csizma- és leheletszag van a levegőben. A tiszteletes átmegy a közbülső nagy ürességen, az Ur asztala mellett. És amint ez a sápadt, egyenes, tragikus ember, az arcára rádermedt lángolással átmegy, mégis pap, kimagasló pásztor, pusztában kiáltó szó. Szegény hullott pap, tévedt pásztor, elferdített szó. Ahogy a padhoz ér, kántor és orgona nekizendül:

Szűkölködünk nagy mértékben,
Segedelem nélkül.

Az ősi zsoltár meglöki az embereket, kibőg belőlük az ős istenszomjas, tévedező barom. És ez az ének egységes folyóba so-

dorja őket s úgy terjeng a végtelen felé, mintha egyetlen szív megcsordulása volna. Hogy ítélhessen jól az, akit így becsapnak?

Az ének után egy percnyi halálos csend van. A kurátor elszalaszt egy böfögést, mindenki ránéz. Ujból felreszket az orgona:

Mint a szép híves patakra
A szarvas kívánkozik.

A pap az utolsó sor előtt feláll. Mindenki nézi, mindenik szeme horgony, mellyel ebbe a sápadt, beszélő arcba behorgonyozza a lelkét. És ma csoda történik. Nem a kisasztal felé megy. Hanem lassan, lassan, fel a katedra lépcsőjén. A csend olyan, mintha valaki kétségbeesettet kiáltana. Amint fennebb, fennebb megy, megtisztult arcán végtelen szenvedés van. Felér. Megáll. Összeteszi a kezeit.

Rövid imát mond. Azután:

— Kedves atyámfiai, egyházi beszédem alapígéi megvannak írva a Máté-féle evangélium ötödik részének tizedik versében. Fentnevezett helyen az Urnak igéi ekkép vannak megírva, kérlek, hallgassátok meg keresztyénekhez illő figyelemmel.

Nagy zúdulással állottak fel s a kitátott szájak és kitátott lelkek kíváncsiság és borzongás voltak.

— Boldogok azok, akik háborgattatást szenvednek az igazságért, mert övék a mennyeknek országa.

Leültek. A szokott orrfúvás, csemegézés, izgés-mozgás most elmaradt. Nagy felfüggesztett hallgatás volt a templom. A két tanu kezébe vette a ceruzát.

A pap beszélt. Az utolsó idők nehéz anyagi gondjai, a sok herce-hurca mélyebbre szántottak át az örökölt szép szavakon s most minden szenvedésével beszélt. Mintha fiatalkorának tiszta áloméposza újult volna köréje, szűz fiatalsággal beszélt az elásott álomról: az embert emelő célnak szentelt tiszta, erős életről, az emberi élet nagy peréről, a megölhetetlen igazságról. De hogy mi ez az igazság, nem mondta, talán benne is csak egy fényes köd, egy kárpótló ismeretlen jóság volt, de a szó olyan szép volt, hogy lábujjhegyre állottak a lelkek. Azután beszélt az igazság ellenségeiről, a gőg, érdek, ármány embereiről, akik mindenáron üldözik az igazság apostolait. Zúgó szavai, mint sötét zuhatag sodra, hullottak alá, néha — tudtán kívül — mondatok lüktettek át rajtuk a Petőfi Apostolából. A két tanu nem jegyzett, az „ellenségek" lesütött szemmel, mozdulatlanul hallgattak, a nép, mint egy könynyű lapda, sodródott papja szavának szelével. Végén a mártirhalálon, poklon és tűzön keresztüli győzelemről, a csontokból, vérből, hullákból összegyúrt igazság olthatatlan fellobogásáról beszélt. Az ámenkor a nép nagy felmozdulásán lehetett látni, hogy itt, a sok egyszerű

lélek előtt megnyerte a pert. Az ének most mint egy nyert győzelem hangzott fel:

A Sionnak hegyén, Úristen,
Tiéd a dicséret.

A pap lejött, az úrvacsoraosztás elkezdődött. Kuntzék, a jegyző családja és még páran elmentek. Ilona, jobb híján, ebben a mondatban bosszulta magát: — Kiköpném az Úr testét, ha ő tenné a számba! — Domokos, aki mint ember okos, mint kormányzati tényező tárgyilagos tudott lenni, megjegyezte: — Azért ilyen jól rég nem beszélt. És meg kell adni, hogy jól alánk nyalt.

Féltizenkettő mult, mikor a nép szétoszlott a templomból. Előbb körülállták a tiszteletes urat, ki holtra fáradva, sápadtan, nagyon nemesnek, tisztának és mártirnak érezte magát. Az egyik székely szólt: — Jól megadta nekik a tiszteletes úr. Meg is indult az orruk vére. El is sirültek hamar, már az Úr teste sem kellett nekik.

De azért a korcsmában, mikor már csak magukra voltak, akadt székely, aki nem helyeselte, hogy a tiszteletes úr a templomban intézze el az ellenfeleit. Ebből aztán dühös vita keletkezett.

— Akinek nem inge, ne vegye magára.

— De ha ő kiprédikálhat mást, én is odakiálthatom a katedrára, hogy adja meg a tavalyi fa árát.

— Az más, ő pap, te pedig csak egy büdös paraszt vagy, mint én.

Az öreg Böjthe — meghatva és átmosott lélekkel egy hízott pulykát és két liter óbort küldött a papnak. De Miklós, ki ma náluk ebédelt, akadékoskodott:

— Lássa, Böjthe bácsi, éppen ez a fene nagy hatás a baj. A katholikusoknál maga a templom és a hit, a paptól külön is: hitvallás, ének, ima, pihenés, vigasztalás. Egy üres református templom négy didergető fal. Ha a katholikus pap semmirevaló, a hívő mégis egy védő életformában él, mely vezetés és erőforrás. Nálunk a vallás a pap. Ma, mert Farcády jól povedált, hát a kálvinizmus az, hogy a Kuntzéknak és a jegyzőéknek nincs igaza. Ha jövő vasárnap a vegetáriánizmusról fog ilyen szépen zúgni, akkor a kálvinizmus a vegetáriánizmus lesz. Ugyan micsoda megkötöttsége van egy kálvinista papnak a mondatok terén? És az a nagy bibi, hogy a fajmagyarság egyik legáltalánosabb lelki mozdítója idejétmult ellenzék, negatív valami, legfeljebb egy temperamentum. Mikor a demokrácia nagy összeharapásában húsba égő dogmák kellenének, melyek tettre, tettre és célra hajszolnának mindenen keresztül.

A papi családnál nagy melegség volt ezen a napon. Jenő nagyon elérzékenyült, tiszta és apai volt az ebédnél. Mindenkinek utána hagyott mindent. Az ajándékbort együtt itta meg

a családdal, a gyermekek szeme átfényesedett. Ebéd után felolvasott nekik — most század szor — egy részt az Apostolból. Milla elzongorázta a Két gránátost s közben mondta: — Ha most sem törte ki a fráz Ilonát, hát örökre fog élni.

2.

Ahogy a szeptemberi esők megjöttek, Miklósnak nagyon súlyos lett a falu. Mint egy duzzogó tigris loholt a szobájában, dolgozni nem tudott, szemeivel majd véresre harapta az egybeborult világ szürkeségét. Sarkadi már Pesten volt, Böjthe Jánossal pedig nem lehetett összeveszni, akárhogy kezdett hozzá s ez bosszantotta önmaga ellen. Néha nagyokat ivott s holtdermedten aludt utána. Egyik nap levelezőlapot kapott Sarkaditól a rendes kávéházukból. Aláírta az egész társaság: — várunk. — És ekkor az unott Pest, mely annyiszor megégette, megint új boldogság igéretével lobogott fel benne.

Elhatározta, hogy másnap elutazik, fuvarost is fogadott, aki az állomásra vigye. És nehogy addig elbúcsúzzék valakitől, a szomszéd faluba ment, ahol a korcsmáros gyermekkori játszótársa volt. A kis korcsma a falu szélén volt s ablakaiból ki lehetett látni az őszi mező nagy vigasztalanságába. Itt minden szeszélyét teljesítették, minden hóbortjának

utána játszottak. A szabadtűzű parasztkemencébe óriási tüzet rakatott, a hatalmas diófaasztalt, mint egy nagy ravatalt, telerakatta égő gyertyákkal és úgy kezdett inni. Estefelé, mikor a mámor nehéz volt benne, bejárta a sáros falut, összeszedte a gyermekeket, elhozta a korcsmába és sorba állította őket. Egy óránál tovább énekeltette a zsoltárokat velük. A faggyúgyertyák és üres üvegek közt végigdült és úgy parancsolta utóljára a halotti nótát:

Kitették a holttestet az udvarra.

— Ezek engem temetnek — mondta a bámuló korcsmárosnénak. Azután pénzt osztott a gyermekeknek, kikergette őket s úgy jött rá ültében az álom, mint a gutaütés.

Mikor vonata reggel hét órakor beszuszogott a Keleti pályaudvaron, szemben a vonattal, mintha a sinekre dobták volna — véresbozontosan gurult fel a nap. Ez rengeteg erőt lobbantott belé. Lesz, lesz valami, amiért érdemes élni, amiért majd lehet akarni. — A Rákóci-út rohanása, a bódult összekönyöklés, a zúgásba ömlő zúgás újra élő életté dörzsölték. Itt, ahol a tett örök szüretjét toporzékolja, az akaratok vad finisében benne is felgyúltak a lángok. Szobája fenn a Várban volt, a Werbőczy-uccában, két ablakkal a folyton születő városra és a Dunára. Amint szobájába belépett s kitárta a hatalmas ablakokat, mint egy óriási

belélegzés, életének diadalmas kitágulása, robbant eléje a megtárt város. És itt ez a nagy életroham, mint egy bibliai zúgó szél, teljes szélességre bontotta benne az összehullott, elsülyedt vitorlát. Mint egy damaszkuszi szó, úgy villant izmaiba egy új honfoglalás gondolata. Feltenni halhatatlan sarkantyúkat, rápattanni a magyar fajra, bedöfni véres elevenjéig, hogy hulljon a vér, és ránduljon az izom egy új győző versenyfutásra. Berontani a nyugvó agyak csendjébe, felkiáltani, felüvölteni az akaratot a demokrácia kikerülhetetlen bírkózására. Meghódítani az egész életet, úrrá tenni a rablott, balek magyart minden piacon, minden versenyen. De nem ököllel és bitor törvényekkel, nem multtal hazudni el az új életet, hanem az ösztön belső lökésével, mint egy megszállás, mint egy folyton tettbe égő rögzött gondolat. Beléitatni ebbe az emberanakronizmusba a demokráciát, hogy életéhes dühvel rohanjon kereskedőnek, bankárnak, ujságírónak, politikusnak, gyárosnak, katonának, művésznek s ha már kell, hogy legyen, uzsorásnak, csalónak, de kihasznált és megcsalt sohase legyen. Egy új, minden eddiginél belsőbb és mozdítóbb forradalmat fujni tüzes széllel az izmokba, a magyar fajt minden versenyképes gondolat, minden alkotó tett, minden egészséges szépség hazájává tenni.

Délután öt óráig otthon dolgozott, még ebédelni is a magával hozott batyuból ebédelt.

Akkor aztán, a végzett munka gőgös jóleséséével, átment Pestre, a dunaparti kávéházba, hol ilyenkor megszokott írói társasága tanyázott. Mikor megérkezett, már együtt volt a társaság, közte Sarkadi is. Tüntető örömmel fogadták.

A finom Sziklai, egy kicsinyke, tömörített kultúrpillula, finoman és mélyen üdvözölte:

— Csakhogy már köztünk vagy Miklósom, legjobb önmagunkat találjuk meg újra, ha te köztünk vagy.

— Köszönöm az utolsó novelládat, azóta jobban értem magamat, — mondta szerényen és megértőn Felletár tanár úr.

— Ez az, ami egyetlenné avat téged — lelkesedett a kis Fekete Izor, — hogy téged olvasva az ember új meg új tájékát fedezi fel önmagának. Olyan vagy, mint a bányalámpa, folyton új és új mélységekre csillansz rá.

— És micsoda elgondolás, micsoda művészi akarás, mennyi feszültség a szavakban, a gondolatoknak milyen hatalmas ívelése és mennyi ájult szépség! — gargarizálta fel a divatos kritika kedvenc szavait Sebessi Tibor, a csinos pénzes jogászgyerek, akinek két „cizellált“ szonnetje jött a Kultúrában és ezzel úgy hozzáragadt az irodalomhoz, mint a cigarettavég a guruló hólapdához.

Mindenki igyekezett a maga jól elgondolt, kikészített szavát elhelyezni. Beszédjük divatos új szavakkal és modern mondatszerkeze-

tekkel volt tele, amiket úgy használtak, mint valami kitüntető sarzsit. Csak Záhodnik, a költő és Madarász, a regényíró hallgattak, nehogy mondatukat meghajlásnak vegyék a Miklós zsenije előtt. Az irói asztal egy kissé távolabb volt a többitől, egy Dunára néző ablak mellett. A kávéház zsúfolt közönsége meleg zajba zuhogott össze, néha kiváncsi pillantásokat vetettek az egybegyült halhatatlanság felé. És azok is úgy tudták, hogy egy darab irodalomtörténetet hordoznak a vállukon, különösen azok, akik semmit sem hordoztak, mindenik arcán látszott, hogy kirakatban érzi magát. Azt az énjét vette fel mindenik, amelyik a legkevésbé volt az övé, de amelyiket gőgjével, hiúságával leginkább szeretett volna megélni. Mintha apró kis görnyedt klaunok óriási maszkokat tartottak volna verejtékezve maguk előtt. A kis Sziklai, ős intellektuális zsidó család utolsó hajtása, félkarjára támaszkodott, mély, finom, megértő kultúrlélek volt, elszélesült ajkán a mindent megismerés keserű mosolya fagyott. A ravasz, boncoló-éles eszű kis ember körül, mint egy összeroncsolhatatlan krinolin, puffadt az irodalmi tekintélye. Irt verseket, sápadtakat, finomakat, megérzőket, szegény kis versikék olyanok voltak, mint az aggastyánok későn szakadt albinó gyermekei. Próbálkozott novellákkal is, de örökölt éles skolasztikus esze a politikai és kritikai térre vitte, ahol bámula-

tosan meg tudta látni a mások okoskodásának a bibijét s tényleg nem egyszer hasznos dolgot látott és mutatott meg. Először rendesen azt mutatta ki, hogy X-nek nincs igaza, vagy ha igaza van, nem úgy van igaza, amint ő hiszi és végezte azzal, hogy a dolog úgy van, ahogy azt ő már — mindenki más előtt — régen megírta. Egy-két közismertté ismételgetett paradoxona volt, melyeken fejedelmi önérzettel lovagolt, mint egy manókirály az egeren. Affektált stílusa, kultúrkodó modora roppant hatással volt az irodalom aprószentjeire s szavait és magatartását a végtelenig ismételgették ujságokban és folyóiratokban. Az ő be nem csapható éles szeme néha az ősbecsület vonzalmával villant fel egy új, tisztító forradalomra, de a rettenetes pénz és hiúsága szajhává tették s minden igazság igazság tudott lenni a pennáján. Néha talán ő is végtelenül szomorúnak találta ezt az elaprózott életet s az örök maszk unalmát, de hiúsága, költséges szokásai tovább rángattatták vele a rádermedt vitézjánost.

Mint egy jóllakott vadkan torpant az asztalra Madarász Bandi, erős, bozontos sárga fejét maga elé sunyítva, zömök, alacsony termetét egy nagy erőponttá gomolyítva. A társaságban ő volt a nép, az irtatlan őserdő, a titokzatos vetés. A paraszti családból szakadt keményfejű magyar tényleg nagy erőkkel toppant az irodalomba s egy-két munkájában

fajának legmélyéről sikerült hangokat tépnie. De a borzasztó verseny az ő erős fejét is elsodorta. Amint úrrá lett, felvette az együtt rohanók pózait, bűneit, hiúságát és ezerbe aprózva magát, könnyű munkákban pazarolta szét nagy tehetségét. A demokrácia eltépte azt az időt, mikor az éhes költő a halhatatlanságért felajánlotta a múzsának étvágyát. Mintha könyökeire, lábaira is tollakat kötött volna, valóságos írói csimpolya lett: záporozott belőle az ujságcikk, novella, regény s minden lapot, folyóiratot, kalendáriumot hasábokon fetrengett végig. A rohanó piacon meg kellett ragadni azt a percet, mikor nevének magas árfolyama volt. Most már nemesi származását is ki tudta mutatni, egyébként kellőkép demokrata volt. Ur lenni, magához tépni a bestia pénzt, nyomni a latban ebben az egyetlenegy életben! És ez az ember, aki talán az irodalom egyik felszökő jegenyéje lett volna, kis erotikára hígulva, olcsó népiességekre tördelve volt jutányos kosztja a zabáló kultúrtömegeknek.

Ádámcsutkáját előretolva, vékony nyakát nietzschei gyötröttségbe csavarítva, Záhodnik Károly nagy fekete szemeiben titkozatos mélységeket hömpölyögtetett. A szláv származású, nagy kultúrájú fiatalember egyike volt az új irodalom legcsillogóbb neveinek. Nagy tekintéllyel nyomta társait s ezt legelőször is tudásának köszönhette. Míg a többinek olyan volt a

műveltsége, mint egy gyermekszobába züllött lexikon, hol a legszeszélyesebb véletlenben hiányoznak a lapok, neki széles, hatalmas irodalmi műveltsége volt, mindenre tudott idézetet, bibliografiát s bámulatos emlékezetével minden vitát agyonnyomott. Végtelen érzékenységgel fáslizta körül magát s úgy hordta önmagát, mint egy indiai bálványt, melynek első rajongó imádója önmaga volt. Szegény, vézna testét félrevonta az élet közvetlen zuhataga elől, de a könyveken átszűrt életre finoman s néha mélyen tudott visszhangozni. Irt Vörösmarty-, Arany-, Richepin-, Rilke-, Verhaeren-verseket, szebbeket, mint Vörösmarty, Arany, Richepin, Rilke, Verhaeren. Betűk között eltengett életének az volt a lírája, hogy melyik írón át fejezi ki magát, mint ahogy a nő lírája a férfi, kivel ölelkezik. Nyelvének csodálatos zenéje volt. Ez az életre nem termett, minden töviskére halálosan vonagló ember úgy menekült a mesteri és mesterkélt formákba, mint mások az alkoholba, a nőbe. Egész csomó szó-zsonglőr fakadt nyomán, akik a költészetet valóságos szótenisszé tették. A térdéig sápadt, ha írót, könyvet említettek előtte, mit ő még nem ismert, ha valakit olyan dicsérettel dicsérték, amilyennel őt még nem dicsérték és a legkisebb kritika is fájt, mint egy gyógyíthatatlan harapás.

Lehetetlenül tarka ruhában és exotikus kalapban, amit ő becsületesen modernnek és művészinek talált, a szegény Lipták Margit igyekezett lehetőleg szfinkszhez hasonlítani. Ez az erős tehetségű nő, akinek nem voltak szemei a látásra, fülei a hallásra, nem tapintott, nem ízlelt, nem szagolt, minden érzéke vakablak volt a világ felé, mégis csodálatos erővel tudott bizonyos életeket és milieuket magába szívni és kisugároztatni. Bizonyos lelkeket mélyükből kiépülésük minden percében utána tudott követni, belső szétgyökerezésük minden titokzatosságával megírni. Minden egyébben bódult-vakon botorkált, ízlése sohasem érte el egy átlag-varróleányét. Az egyszerű, nehéz anyagi viszonyokkal küzdő nő az első hangosabb sikerek után belekerült az áradatba. Ős egyszerű jóságát szégyenkezve dugta el, mint egy mostoha Hamupipőkét, a nők mohó majomságával aggatta magára a felötlő pózokat: Sziklaitól affektált szavakat, Miklóstól mélységeket, Záhodniktól kultúrkodást és nem volt az a tegnap született irodalmi fika, akitől nem vett volna fel modort. És mert szűz romlatlansága érezte, hogy nem ebbe a világba való, állandó halálos remegésben élt, hogy kigúnyolják, hogy kacagnak a háta mögött s mind kétségbeesettebben sietett dekadens, sokféle, modern és hisztérika lenni. Néha aztán rájött az undorodás, felcsuklotta letaposott tisztaságát és akkor ez a rángatott

lélek szomorú volt az önmaga hulláját virrasztó halálos szomorúságával.

Elfolyva az asztalon, kövéren, gőgösen, mindent lesajnáló ajakbiggyesztéssel terjengett az export drámaíró Havas Alfréd. A szegény kis zsidó szatócs fia először a bank terén próbálta megnyerni az életet, de nem boldogult. Azután volt politikai ágens, egy könyvvállalat közvetítője, mozidirektor, vándor kabaré igazgatója, de mindenütt zátonyra talált. Nagyon sokat járt színházba és elolvasott minden újonnan írt angol, francia, német drámát. Ezekből aztán a gyakorlati fogások bizonyos összege szűrődött le beléje és olyan erővel, hogy őt magát is egy dráma írására lökte. A minden bevált eszközzel készített darabnak óriási sikere volt, Bécsben, Párisban, Londonban is előadták. Havas egyszerre nagy ember lett, csatornákon gurult feléje a pénz s most vérmes teste falánkságával ehette az életet és a dicsőséget. Korlátlanul trónolt a szomorú magyar színen, mely sohasem volt olyan gyalázatos, mint mióta export-drámákat termelt. Volt darabjaiban — bölcs sztratégiával elhelyezve — ibseni csend, maeterlincki befelé mélyesztő szó, bernsteini feszjelenet, Shaw-ötlet, exotikum és a német procc-drámaírók kolosszálissága. Ő egymaga több pénzt szerzett, mint a többi együtt s ez hihetetlen gőgbe pupuzálta. Szeretőket tartott, botránkoztatott,

ítélt elevenceket és holtakat s egy Wildenál inaskodott demokrata Byront játszott.

Felletár tanár úr szorgalomból kétharmadra került az irodalomba. A sima, megértéskedő, minden húrral velejátszó, törtető tanár egy hivatalos irodalmi lap szerkesztőjévé hullott, melybe csendes tanárkák kérőzték vissza az öreg Erdélyi János, Greguss Ágost, Beöthy Zsolt esztétikai mondatait. Megjelentek itt nagyszerű és végtelen értekezések, melyekben a tanár urak kisütötték, hogy Tompa mindig mélyen érzi a természet szépségeit, de mégis ősszel fogékonyabb irántuk — a lombhullató ősszel! — mint a rügyfakasztó tavaszkor, a kalászérlelő nyárkor, vagy a dermesztő télen. Hogy Tasso költői szépségekben gazdagabb, de Zrinyi Miklós a magyar érzés mélységében felette áll. És sok más ilyen szépségek, melyek az iskola szegény elítéltjeit örökre elundorítják az irodalomtól s amelyek Miklósból — ismételten — ezt az axiómát ugratták ki: — Meg kell szabadítani az irodalmat a tanároktól! — Felletár tanár úr a modernekkel is jól akart lenni, mert sohasem lehet tudni, kié lesz a hatalom és a dicsőség. Ezért nagyon sokat forgolódott köröttük. Ezeknek pedig tetszett, — bár megvetették — hogy a hivatalos irodalom embere, ki mindennap kezel az Akadémia úri eunukjaival, huzódik hozzájuk. És egyszerre csak azon vették észre magukat, hogy Felletár ta-

nár úr tekintély közöttük, akinek elismerő nyilatkozatait idézgetik egymás közt. Igaz, hogy csak azért lett tekintély, mert csak elismerő nyilatkozatokat tett.

A többieken, a kis aprószenteken még jobban látszott a zseni-mechanizmus. Féloldalt simított fejek, lehetőleg kidomborított homlokok, félkarra borult komorságok, tünődő mélységek és finom kultúrlelkek ülték körül az asztalt. Tanárok, akik idejöttek szagolgatni egy szörnyűnek kiabált szellemi forradalmat és élvezhették a diákörömet, hogy tilosban járnak. Selyemjogászkák, gazdag zsidógyerekek, akiknek mindig készpénzéért eltűrtek egy-egy cikket vagy versikét.

Egy pár percig feszült csend lett az asztalnál. Látszott, hogy mindenkinek a begyében van egy elkészített téma, kinyalt mondat, de nem akar esetleges gyengéivel előnyt adni a másiknak. Mint ellenségek egy halálos játékban, ahol minden vétett mozdulat fejbe kerülhet, fulladozva a hiúságban, behúzott bizalmatlanság és szemrehányó unalom feszült idegeiken. Sziklai, ki szerette az új irodalom Kazinczyját játszani, megszólalt:

— Felletár kollégámnak volt egy igen finom meglátása. Szerinte az új magyar regény még azért nem fejlődött azzá, mint nyugaton, mert a regény a véres, robbanó aktualitásokból táplálkozik s kis országban nem lehet elég erős a merés. Különben ezt már én is

megírtam Zolával kapcsolatban. Nálunk, ahol minden mozdulatommal tíz szomszédom szemét verem ki, a regény nem verheti vissza az élet eleven történéseit. Mikor írunk, egyetlen kötelezettségünk a közönség irányában az, hogy ne legyen vele szemben semmi kötelezettségünk. A mi kisarányú életünkben ez lehetetlen, lehetetlen.

Felletár tanár úr rögtön felkapta a témát!

— Ezt mondtam én is. Egy Zola épp oly lehetetlen volna nálunk, mint egy kókuszerdő az Alföldön. Egy óriási amfiteátrumban húszezer ember előtt meztelenre lehet vetkezni, de egy szalonban három ember előtt nem.

Sarkadi szólt:

— Irótársam — szerette ebben a megszólításban írónak érezni magát, — igen adequatul fejezi ki magát. Ha megengedi tanár úr, ezt a mondását idézni fogom a holnapi cikkemben.

Újból csend hullott közzéjük, lecsapódva, mint egy kellemetlen tárgy. Miklós — maga sem tudta miért — egyszerre elvesztette lobogó életkedvét, ideges türelmetlenség csipdeste. Hallgatagon, fejedelmi unatkozással szürcsölte feketéjét. Hallgatásának hidege átfolyta a többit. Mindenki tükört rettegett ebben a hallgatásban, melyben magát fogja meglátni, igazi önmagát, kinek kezéből kihullott az örök maszk.

Sziklai, új ötlettel próbálkozott:

— Tudjátok gyerekek, hogy Tiszát mégis és mégis mi tartja a kormányon? A fenének sem kell, mindenki utálja vagy fél tőle és mégis keményen áll a lábán. A választójog tartja. Mert senki sem akarja azt, amit ő nem akar, hát ezért marad. Mert ő nem akarja a legbátrabban, a legbrutálisabban. Az ellenzék még Tiszát is inkább akarja, mint a választójogot, mely benne van a programmjában. Különben ez így van jól, a választójogot nem kell akarni, mintahogy nem kell akarni élni. Az ember él, a választójog meglesz.

— Általános választójog, általános választójog! — fitymálta Havas. — Az egész egy puccs, hogy Kún Ernő miniszter legyen. Először csak képviselő akart lenni: lapot alapított. Azután államtitkár, akkor már politikai klubot toborzott maga köré, most miniszter akar lenni és választójogban utazik. Nekem különben csak jó lesz. Az inasom, a szakácsném, a portásom, a konyhaszolgálóm és az aranyos kis Nusi mind szavazni fognak és egyszerre tizenkét lábbal rúgok bele az alkotmányba.

— Kún Ernőből sohasem lesz miniszter és ha hétfőn az lesz, kedden elbukik. Az ilyen doktrinér alul kiüti az élet a teóriát, mint valami lehetetlen gólyalábakat, — vélte Madarász. — Hanem a felesége pompás asszony.

— És hogy szereti azt a marhát! Csodálatos, hogy le tudják kötni az ilyen bivalyok a

legértékesebb asszonyokat, — zökkent ki a finomságából Sziklai, aki gyűlölte ezt az embert az akaratáért, a sikeréért.

Sarkadi gúnyosan nézett szét:

— Most látom, hogy akik itt vagyunk, talán mind tagjai vagyunk a választójogi ligának. Voltaképen miért vagyunk tagjai?

A kis Sebessi alkalmasnak találta a pillanatot, hogy fontos legyen:

— Miért? Mert minden modern ember híve az általános választójognak. Ez a modern psyché alapfeltétele.

Havas cinikus és brutális volt:

— Fenét! Tagjai vagyunk, mert legtöbbünknek ez az egyetlen módja, hogy hazárdjátékot játszódjunk. És nekünk életszükség a blindre hopp.

Felletár tanár úr dogmatikus komolysággal összegezett:

— Az általános választói jog voltaképen a történelem örökös iránya. Hogy úgy mondjam, ez a deltája a történelem folyamának. Ha már a deltánál vagyunk, meglesz minden akadály ellenére. És ha meglesz, ez igazolja azt, hogy van. Ami van, az történelmi szükség, ami elmulik, az történelmi csőd.

Ez a rengeteg tanárság megint csendet csinált. Ezek az emberek, a demokrácia szomorú zsonglőrjei, nem mertek becsületes vizsgálattal nézni szembe a nagy átalakító jelszóval. Tányérhordozói a közvéleménynek, elso-

dort prostituáltjai a demokráciának, beletáncoltak a vad farsang minden rohanásába. És ha néha felpatakzott mélyükről a letaposott becsületesség, ha a torlott hazugságokon át felhangzott az ős emlékeztetés, mint felpattant fekély forrt torkukra hiú, hazug életük szomorúsága. Miklós szeretett volna egy nagyot kiáltani, vagy szétnyargalni vad mezők végtelenjén, lezuhogni, mint egy lavina, lenni az az éjszakába belebőgő barom, meggyult erdő lobogó tüze: valami ős szilaj, lebirhatatlan elem, de nem ember, nem ember! Itt látta maga előtt azt a társaságot, mely Magyarország meggyujtott gyertyáinak hihette magát s melynek jobbjai mégis a népek világosságai voltak. És ezek az emberek, akik arra születtek, hogy a faj magára döbbentő kiáltása, a Sion-hegyének új harsonái legyenek, kétségbeesve követtek el mindent, hogy eltakarják születés szerinti tiszta voltukat, hogy elhazudják a becsület, a jóság és igazság lökéseit és görnyedezve, izzadva hazudtak magukra egy szörnyű majmot, melynek gépezete jelenti számukra a kirakategyéniséget, az ünneplést, a dicsőséget. A régi koplaló nagy szellemek megmaradtak királyoknak, érintetlen, tisztán őrizték meg született palástjukat és ezek, a demokrácia klaunjai, rángó dummer-Augusztjai könnyesen, szomorúan ropják a tapsolt táncot.

Érezte, hogy most rossznak kell lennie, hogy meg kell bántania valakit. Már a belé-

péstől kezdve szurta szemét Sarkadi, most feléje döfött:

— A modern drámáról írt cikked ostobaság volt. Mondd csak, Géza, muszáj neked voltaképen írni?

A hallgatás most már kellemetlen volt, mintha parafadugót vágtak volna a fülekbe. Ebben a hallgatásban mindenki Miklós ellen volt, mert senki sem tudta, mikor kerül rá a sor. Sarkadi le nem mosható mosolyával kidomborított szerénységgel kérdezte:

— Mi a kifogásod ellene?

— Az, hogy megírtad. És tudom, miért firkálsz annyit színpadról, drámáról. Látom, hogy kiáll a begyedből egy készülő dráma. Igen, te is meg fogod írni a magad kis drámáját, amit az ujságok fel fognak dícsérni és ami csapnivaló rossz lesz. Most előre igyekezel teóriákkal mentegetni. Úgy beszélsz a színpad ismeretéről, mint valami külön titkos tudományról. Jegyezd meg barátom, hogy aki megint színházat fog csinálni a mostani bordélyból, az fütyülni fog minden színházi ismeretre és nem fogja előre felcollstokolni a színészeket. Ki fog belőle földrengeni az új dráma, ahogy az benne méltóztatik, aztán a színház hadd lássa, hogy tudja megvalósítani. Te meg, Géza, pártolj át a politikához, oda csak pénz kell.

Záhodnik tüntetőleg ásított, Madarász a szilvatermésről kezdett beszélni. Mindenki ar-

cán az a mosolygás volt, mely bosszú és meghunyászkodás egy elkényeztetett gyermek előtt, akinek szabad őrültségeket beszélni. Miklós fizetett, felállt. Nagy levegőre, mély belélegzésre volt szüksége.

— Várj, én is veled megyek, — szólt Lipták Margit.

Mikor a kávéház ajtaja belódult mögöttük, Záhodnik megállapította:

— Miklós a szakember gőgjével beszél a modern drámáról, pedig egyáltalán nem ismeri a modern teóriákat. A multkor még Claudelről is olyan vadakat mondott. Mikor a görög tragédiáról írt cikkemhez gratulált, kivettem a beszédéből, hogy teljesen ismeretlenek előtte az antik dráma problémái.

— De mégis különös, hogy mi elég jók vagyunk tűrni neki, hogy akkor és azt vágja orrba, amikor és akit neki tetszik, — fortyogott Havas.

Nagy felszabadulásban beszélt mindenki:

— A neuraszténiája néha kiállhatalanná teszi, különben jó fiú.

— Margit most utána bolondul. Fogadjunk, hogy leviszi Ujpestre. Első nagy szerelme óta minden ideálját odaviszi a szokott keretbe. Olyan, mint a tyúk: csak ott tojik, ahol tojni szokott.

— Margit különben is szereti az ismétléseket. Az utolsó regénye tiszta kérőzés. A szo-

kott alakok a megszokott lelki problémákkal, miket úgy cipelnek mindenüvé magukkal, mint a ridiküljöket. Teljesen kiírta már magát.

— Csak olyan borzasztó ruhákba ne bújna! Különben Miklós is sárga cipőben és kajzerben lógott a multkor a Margitszigeten.

— A Csokonay pincére sírva kérdezte tőlem, hogy fogja-e látni a nyolcszáz koronáját. Mikor kérte, Miklós pofont igért neki.

Mikor jól kiköpdösték magukat, Sziklai finoman és nemesen szólt: — Gyerekek, ne az embert nézzétek Miklósban, hanem azt, ami meg fog maradni belőle.

Miklós és Margit végigmentek a dunaparti korzón. Hét óra lehetett már s a korzón hemzsegett az egybezsúfolt unalom. Kikészített szépségek, kikészített eleganciák és kikészített hírességek könyöklötték egymást s az egész úszott a kokottban, mint egy generálszószban. Margit beszélt, beszélt, szaporán és mindenről, lelki történésekről, felhajszolt problémákról, társaságuk divatos közhelyeiről. Miklós nem hallotta. Nem tudta, hogy hol van, hogy lép, csak úgy vakon, a lelke könyökével érezte a hozzádörzsölődő életet. Valami nagy, nehéz keserűséget vitt a két karján s minden figyelme csak arra irányult, hogy el ne ejtse.

Egyszerre aztán felgyultak a villanylámpák, a Dunában felringott a lángoszlopú vá-

ros. A part felé egy kivilágított hajó úszott boldogan, méltóságosan. — Menjünk Ujpestre, — indítványozta Margit.

Miklós csak a hajó fedélzetén vette észre, hogy engedelmeskedett, minden közbeeső mozdulat tudattalan volt előtte. A vízről hűvös szellő csapott fel, a hajó kerekei zúgtak, a fedélzeten senki más nem volt. Az arany vízbe, melyben a felgyúlt Pest és a hűvös Buda ringott, belekeringett a szeptembervégi est csillagos ege. Margit tovább zakatolt:

— Azért volt életem legnagyobb lelki története a Weininger Geschlecht und Charakter-ének az elolvasása. A probléma rám nézve annak az elgondolásában rejlik, hogy én mint nő, nem élhetem-e meg mindazon szenzációknak és akarásoknak összegét...

Miklós most szisszent a valósághoz, az egész valósághoz: a benne levő fekete csüggedés lényegéhez, a tovaomló csodás őszi esthez és ehhez a szomorú marionettlélekhez, aki tovább zörögte a társas élet hiúsággépezetét. Mintha valaki, akit nagyon szeretünk, akaratlan mozdulattal testi fájdalmat okozott, úgy kiáltott fel:

— Margit, Margit!

Olyan mélyről jövő tiszta hívás volt, hogy a nő elértette. Zavarba jött, hangját leejtette, fejét ijedten oldalra lankasztotta, ujjaival idegesen babrálgatta ridiküljét. Visszahullott

félénk, egyszerű nővé, aki várja a gazda intését és érzi, hogy nagy jóság van az engedelmességében.

Miklós jó, szelíd szomorúsággal beszélt:

— Minek ezek a szavak, Margit? Te jónak és egyszerűnek születtél. Ma nagyon szükségem van, hogy valaki igazán póz és kulturkodás nélkül legyen barátom. Legyünk ma jók és egyszerűek, Margit.

A karfára támaszkodtak, könyökük összeért. Margit nagy fekete szemeire valami jó, meleg nedvesség jött. Mellettük fényes szalagokban szaladt el a két város izzó élete s a vízből újból eléjük merült. Miklós lassan hullatta szavait alá:

— Te is beteg vagy, szegény Margit. Mi mindnyájan egy nagy gyermekgyilkosság bűnét bűnhődjük. Egy tiszta hősnek született gyermekét, akit megfojtottunk magunkban. Születtünk, hogy új, felpattant szájai legyünk az emberi fájdalmaknak, visszaidéző szó az egészséges, egyszerű élet szent ritmusához. És azután hiúságunkkal megfojtjuk magunkat s hogy eltitkoljuk gyilkosságunk, üres konvenciókból, hazug modernségekből összegyúrunk egy fűrészporral bélelt babát és azt cipeljük, futtatjuk, táncoltatjuk magunk gyanánt, amíg megszakadunk alatta. És ez az életnek hazudott holt báb agyonnyomja termésünket is. Irunk szép szavakat, a megtapsolt klaunok jól bevált trükkjeit és amiért hivatva vagyunk,

amiért értelmünk van, belénk rothad. Egy folytonos temetés van bennünk Margit.

Margit hangtalanul sírt. A hajó elhagyta a Margitszigetet. Nagy sötét foltok hallgattak a vízen. Alulról a hajóból egy fiatal lány kacagása hallatszott fel.

— Látod, ma egy nagy akarat, egy új vallás hitével mentem a kávéházba. Néha egész Magyarországot úgy érzem, mint egy elfojtott titáni mellet, melyet valami nagy szorongás, végzetes lidércnyomás ül meg. Ma úgy belém lobbant az élet és hittem, hogy lehetne valamit kezdeni, összefogni teljes becsületességünkkel, minden jóságunkkal, megindítani a magyar faj végleges honfoglalását. Valami részletes, kevés dogmába foglalható fanatizmusra gondoltam, mely toporzékoló tettbe hemzsegtetné a leigézett fajt. És látod, ott visszahullott minden megmozdult erőm s most, itt a hajón, a vízbe beleforgó világ előtt úgy érzem, hogy ringatott gyermek vagyok egy óriási bölcsőn. És hogy csak úgy vagyok jó, ha pihenek, ha szétfolyok egy mérhetetlen nyugovásba, ha nem akarok. Pedig lehet-e jóság az, ami nem tett és heroizmus? A halál van bennünk, Margit, ez minden meddő szépségünk és csak annyiban vagyunk, amennyiben feléje megyünk.

Ujpesten a parti halászcsárdában vacsoráztak meg. A nagy korcsma tele volt néppel: valamelyik gyár munkássága tartott kedélyes

összejövetelt. Mikor szembe párolgott velük a halászlé, egy kis kékszemű hervadt szőke lányka, hullott virága a nagy nyomorúságfának, egy kis kosár krizantémumot tartott eléjük.

Margit kivett két szép fürtös virágot, megcsókolta a kislányt és egy tízkoronást dédelgetett a gyermek markába. — Hát te mit csinálsz? — kérdezte Miklós.

— Tudod, csak húsz koronám van, hát felét odaadom neki. Most csak így lehetek jó. pedig most úgy kell nekem a jóság, mint a belélegzés. Úgy érzem, mintha millió emlő volna a mellemen, tele friss anyai jósággal és odaduzzadna ezer és ezer embergyermeknek, hogy ne sírjanak. Ha én most az anyja lehetnék valakinek! Milyen jók vagyunk mi ketten ma.

A vígadók a munkás Marseillaiset énekelték. Az ének sötéten szállt fel, mint egy felrázott ököl, erős hit és lebirhatatlan cél volt benne. Miklós egy nagyot nyujtózkodott.

— Oh, ha tenni, tenni, tenni tudnék! Milyen kicsi dolog az irodalom, ha csak irodalom és a tett hogy túlárad minden szépet. Prófétája lenni az eljövendő forradalomnak, embermozdító, népek hite! Csak ez az élet. Kilövellő oka lenni a ránduló izomnak, munkaprogrammja lenni a megindított fajnak: Milyen elvándlizott golyók vagyunk mi, Margit.

Hazafelé már hallgatagok voltak, az este szűz fehérségét nem merték szavakkal bántani.

Margit Budán lakott, a Retek-uccában, Miklós hazakísérte. A kapunál Margit érezte, hogy most lehetetlen elválni. — Gyere be egy teára, — kérlelte.

A szoba tele volt a szegény kifordított lélek minden fonákságával. A falakon szörnyű modern rajzok és festmények hihetetlen szomszédságban. Mindenütt kiáltó eredetiségek vad összekiabálása. — Hallod, Margit, ide legjobb volna egy égő szalmacsutkát dobni, — mondta Miklós.

Tea után Miklós — szétfolyva egy meleg, gondolatnélküli pihenésben — elvágódott egy karszékben. Margit íróasztaláról egy új kézíratát vette fel s könyörgő szemmel nézett Miklósra. Miklós látta, hogy ennek a magányos, rugdalt léleknek most belőle fogamzott mondatokban kell feléje hajolnia. — Olvasd fel valamidet, — mondta, amit még soha senkinek nem mondott.

Margit elkezdett olvasni. Csendes ringásba olvadt minden össze. Miklós aludt mélyen, mint egy későn hazatért gyermek.

3.

Farcády tiszteletes úr Szentgyörgyre ment vadászatra. Egy váltóval ment, hogy felverjen két jótállót. A faluban már minden hitelképes embernek több példányban bírta az autogrammját. A papi házra mind súlyosabb

gondok tchénkedtek, pénz, pénz kellett s Farcády már rég elzálogosította ez évi jövedelmét. Palkó is beteg volt hetekig, az orvos Szentgyörgyről járt ki, ez is sok pénzbe került. A szerencsétlen hullott ember a kis fia szenvedésében egész mélységében érezte nyomorúságát.

Milla a konyhán mesélte a két asszonynak, akik a kertben a krumplit kapálták ki, hogy az ő apjának milyen szép hangja volt s milyen művelt ember volt. Hogy milyen bő konyhát tartottak, amíg ő élt. Minden vasárnap libát öltek, mert az apja nagyon szerette a ludaskását hagymával, rántott vérrel és apróra vágott májjal keverve. Neki is ez a kedvenc étele, mindig a gyermekkora jut eszébe, ha ezt eszik. Akkor egyszerű kántor leánya volt s hetenként kétszer is látott libát. Most tiszteletes asszony, híres pap felesége és örvend, ha tojásos pityókát ehetik. Mert a szegény Jenő borzasztóan könnyelmű, szereti az italt és a kártyát. Ezért neki kell mindennap megmentenie a házat és kibeszélhetetlen, mennyit szenved. Ha a Nagy Zsigához ment volna, most törvényszéki elnökné volna Nagyenyeden. De a Jenő tehetsége elkápráztatta. Persze, abban a korban még nincs esze az embernek. És Jenőnek tehetsége van, egy kis ujjában több, mint az egész erdélyi papságnak. Csak kihasználják a gyengéit azok, kik irigykednek a tehetségére. Mint az az aljas Kuntzné, aki-

nek koszos vármegyei irnok volt az apja és a jegyző, aki a pincében szűri össze a levet a cselédjével. Hogy a két asszony annál türelmesebben hallgassa, a háznál levő minden tejet kávénak csinált három hatalmas ibrikben és közben kávézgattak.

Judit a kertben volt és halálosan unatkozott. Az őszirózsa, verbéna, krizanténum, rezeda körülfolyták, de nem mentek a szemeibe. Mindennap kitűzte a szökését, s mindennap elhalasztotta. Magát gyűlölte ezért a gyengeségért, amit nem tudott magának megmagyarázni. Amint látta, hogy Böjthe János közeledik a ház felé, megörvendett, mint az, aki mindig mástól várja a lökést az akaratjához.

— Jancsi, Jancsi, jöjjön ide! Mama hegyibeszédet tart a konyhán a kapásoknak, apa Szentgyörgyön van.

— Úgy is idejöttem volna, mert magához jöttem, csak magához.

— Akkor adjon egy cigarettát.

János is rágyujtott, melléje ült. János kérdezte:

— Mondja csak, Jutka, jólesik ez magának?

— Esik a fenének! Még enni sem tudok utána. Ez csak gyakorlat.

— Mire?

— Az az én titkom.

— Tudja miért jöttem, Jutka?

— Mert únta magát.

— Nem, hanem azért, hogy megkérjem magát feleségül.

Judit felkacagott:

— Akkor még jó, hogy cigarettát kértem magától. Igy legalább nem jött egészen hiába.

János valamivel komolyabb lett:

— Nézze Jutka, most már igazán ne üssük el tréfával a dolgot. Én gazdaember vagyok, akinek jó, ha a tél előtt felesége van. Én jól ismerem magát és tudom, kit kérek meg, ha magát kérem meg. Higyje meg, hogy ez eléz fontos dolog arra, hogy egy-két percig komoly legyen.

Judit felemelte a mutatóujját s azértiskedő hangon, még mindig tréfával mondta:

— Én meg ismerem magát és tudom, hogy nem tudja, kit kér meg, mikor engem megkér. Mert ha tudná, nem kérne meg.

— Lássa, én mégis jobban tudom a dolgot. Az Ilona-nap után én is ott voltam hajnalban Miklósnál. Én takartam be magukat, én voltam Márk király.

Judit, minden hosszas előkészültsége dacára, lángbaborult.

— És mégis elvenne?

— Amint látja, azért jöttem ide.

— De hátha ezután is olyan leszek?

— Akkor meg fog csalni hébe-hóba.

Juditot az álmélkodás gyermekké tette:

— De Jancsi, ez még semmi, ha maga mindent tudna.

— Tudom a mindent is, a Sarkadi ötezer koronáját is. Miklóssal mindent megbeszéltem. Egy darabig ő is képtelennek találta a dolgot, de azután belátta, hogy igazam van. Sarkadinak visszaadjuk a pénzt, ha akarja, pontos kamataival. Attól maga olyan feleségem lehet, mint a pinty.

— De János, az eszénél van maga?

— Értem, Judit, hogy csodálkozik, pedig a dolog egyszerű. Figyeljen ide. Magában még megvan a szerelem beteg romantikája s ezért furcsának találja azt, amit mondok, pedig ez a természetes, a magától értetődő. Én nagyon erős, nagyon egészséges ember vagyok, magát nagyon kívánom és apa óhajtok lenni. A dolog természetes: elveszem feleségül. Maga volt már a másé is, én sem vagyok szűz. A maga családja terhelt, de a maga nagy szépsége már olyan erős igéret és nekem annyi erőm és egészségem van, hogy az én vérem minden beteg csirát ki fog ölni és nagyon szép gyermekeink lesznek. Ennek az öröme elém nevet, mint egy megígért ajándék. Tegyük fel most a legroszabbat, hogy maga néha fel fog szarvazni. Először is van bizodalmam, hogy az én szép erős életem mellett nem lesz másra éhes, de azért tegyük fel a legrosszabbat. Hát meg fog csalni. Én ügyelni fogok, hogy a dolog csendben történjék, magának pedig nem lesz oka, hogy ne legyen őszinte, hogy meggyűlöljön, mint egy únt akadályt. Azért éppen

úgy az enyim marad, egészen az enyim s derült, szép életet fogunk élni. Még egy-két kakukfiókáért sem fog összedőlni a világ. Van elég módom, hogy egy pár poronttyal többet is eltartsak, annál több székely lesz a világon. Igy sem lesz a feleségem, Jutka?

— Nem, nem lehet, János, én nagyon boldogtalanná tenném magát.

János felkacagott. Derült, erős férfikacagása csengett, mint egy megpróbált acélpenge.

— Engem nem lehet boldogtalanná tenni, Judit, mint ahogy nem lehet boldogtalanná tenni a földet, a vegetációt. Nap, jó levegő, mozgás, munka, jó étel, ez az én boldogságom. Ezt senki ágyéka el nem veheti éntőlem. Lássa, én erő és izom vagyok, lelkem aligha van, ez igen nagy kultúrraffinéria nekem. De úgy kihasítom a magam életét, hogy azt nem lehet kicsavarni a markomból.

Judit felforrósodott szemmel nézte végig ezt a hatalmas, bízó életet:

— Felesége nem leszek, nem lehetek, én más életre születtem. Hanem, ha kíván, megvallom, hogy én is sokszor kívántam magát. Most még nem leszek jó magához, amíg a Miklós barátja vagyok. Ez így valamiképen hűtlenség volna. Hanem ha Pesten leszek, keressen fel.

— Judit, maga magába olvasott, magába képzelgett egy beteg kokottromantikát. Kár

volna egy ilyen királyi szépséget elpazarolni. Magának anyává kell lennie. És gondoljon a szerencsétlen családjára, gondolja még jól meg a dolgot.

— A szerencsétlen családomra! Hát nem az ő nyomorékuk voltam tizennyolc éven át! Miért hoztak a világra? Ha ilyen vagyok, az ő hibájuk, ha szenvedni fognak értem, az ő büntetésük lesz. Ha rossz van bennem, az ők vére az, az apám ordításai, meztelen adomái, az anyám szétfolyt, lanyha lelke. — Azután megenyhülve tette hozzá: — Talán nekik is úgy lesz jobb s ha sikerül a dolog, ők lesznek a legboldogabbak.

— Látom, hogy ma meggyőzhetetlen. Hát engedjünk mindketten. Igérje meg, hogy két hónapig nem lép semiféle végzetes útra. Addig sokat fog hozzánk járni, megismeri gazdaságunk örömeit. Hátha változni fog. Olyan gyermek még.

Judit megigérte. Egyszerre elhagyták ezt a témát. Tréfásan beszélgettek mindenféle apróságról. Milla kijött. Jánost is megkínálta kávéval. Mikor János nagyszívesen elfogadta, magához ijedt: — Jaj, igaz, a tej már elfogyott s főtt kávé sincs több. — Ezen aztán Judit és János jól elmulattak.

Mikor Böjthe János elbúcsúzott, Judit utána kiáltotta a kapuból: — Aztán hozza el holnap a szakácskönyvet, meg akarom tanulni

könyv nélkül. — És gyermekül nevetett hozzá. Kacagása végigmelegítette a János gerincét, ki egy nagy nyujtózkodással ölelkezett bele a leszállt estbe.

4.

Böjthe János egész nap az írtáson volt. Ő maga is vídáman kezelte a baltát, mint egy kenyérhódító ősember, hatalmas csapásokkal döngette az erdő őseit. A nagy zuhanások, mint egy mélyről jövő vad zene, felvisszhangoztak életében és izmai összekacagtak tudatába: erős vagyok, erős vagyok.

Mikor szürkület táján hazament, otthon levél várta. A Judit vékony, finom átvillanó írása volt. A levél ennyiből állott:

— Kedves János, Jancsika! Ha én egy kenyeret magának adok, akkor az a maga kenyere. Ha én aztán ezt a kenyeret megszegem, a maga kenyerét szegem meg. Én magának szavamat adtam, most az a szó a magáé. Nem tudom átlátni, hogy ezt a maga szavát miért ne szegjem meg. Szóval: megszöktem. Otthon semmi levelet nem hagytam, ez igen sablonos lett volna és azt hitték volna, hogy úgy novellából szöktem meg. Legyen jó értesíteni Farcády papát és kedves nejét a történtekről. Magyarázza meg, hogy ennek így kellett történnie. Mondjon szép mondatokat, akkor hamar meg fognak vigasztalódni. A viszontlátásig Pesten,

ott nagyon jó leszek magához. Csókolja sohasem felesége, Judit.

János akaratlanul elmosolyodott: — A kis svindler! Ez bizony kosár, de talán még nem végérvényes. Majd ha megkapta a leckét Pesten.

Rögtön Farcádyékhoz indult. Mikor Schönbergerék előtt ment el, az öreg kikáltott neki: — Jancsi úrfi, ne siessen úgy, jöjjön be egy szóra!

János bement. Az első szobában egy középkori székely atyafi állott. Schönberger kérdezte:

— Jancsi úrfi jobban ismeri Lécfalvát, mint én. Ez az ember Romániába akar menni s el akarja adni a házát és a földjét négyezer koronáért. Jó üzlet? Hogy is hívják magát?

— Maga az, Bene Mózsi, hát miért lett nehéz magának a Székelyföld? — kérdezte János.

— Hát instállom, nem lehet itt megélni. A marhákat is el kellett adni, mert nincs takarmány, a fiúnk is meghalt, hát aztán mondjuk a feleségemmel, megnézzük, hogy megy külső országban.

— És nem sajnálja itthagyni Székelyföldet?

— Sajnálja a varasbéka! A sok adót sajnáljam, vagy a jegyző urat, aki mindig csak buzerál.

János a gyomrához kapott. — Tyű, milyen gyomorgörcsöm támadt! — Azután lecsapta

magát egy székre, az arca eltorzult. — Egy kis szilvóriumot, Schönberger bácsi!

Az öreg kifutott a boltba, János elkacagta magát: — Na, öreg, én ötezer koronát adok a birtokáért, jőjjön majd velem. Még azt is írásba tesszük, hogy amikor kívánja, meg a faluba visszajön, ugyanezért az árért visszaadom.

A székely elfogadta, parolát ütöttek. Az öreg Schönberger visszatért.

— Itt van, Jancsi úrfi, szilágysági szilvórium.

János édes diákkacagással állott fel:

— Jó, hogy hozta, Schönberger bácsi, megisszuk a Bene Mózsi bátyámmal az áldomást.

Az öreg elképedt: — Micsoda áldomást?

— Hát csak azért fájtattam a hasam, hogy amíg odalessz, kiüssem a nyeregből. Megvettem a Mózsi bátyám ingatlanát ötezer koronáért. Lássa, Schönberger bácsi, maga nagy ravasz, de azért fiatal hozzám. Egy székelyben három zsidó van és bennem három székely.

Az öreg lenyelte a dolgot és jó képet vágott hozzá. János — nagyon jókedvűvé lobbanva — hazasietett a székellyel és elintézte a dolgot. Azután nagy sáskaugrásokkal a papéknál termett.

Milla az ebédlőben sírt, fejét az égő lámpa mellé fektetve. A két kis gyermek halk szepegéssel kisérte.

— Hallotta, Jancsi, mi történt? Juditot nem találjuk sehol. Szegény Jenö már dél óta keresi mint a bolond.

A pap éppen akkor toppant be. Sápadt és izzadt volt. Elrekedt hangon lihegte:

— Nincs sehol. A Kocsis Andrásné mondta, hogy mintha látta volna egy szekeren a Szentgyörgyi úton.

Milla felsíránkozott: — Tudtam, hogy elment. Felkutattam a szobáját is. A jobb ruháit magával vitte és egy csomó apróságát.

Farcády egészen zöld lett: — Akkor megszökött! Hogy az Isten verje meg!

Millából felszökött a zokogás, a gyermekek összevisítottak. János csendesen szólt:

— Ülj le, Jenő bátyám, én mindent tudok, nem olyan tragikus a dolog. — És ő maga is leült.

Egy percre csend lett. Milla már a fájdalomra restek könnyű reményével elhallgatott. A pap majd belehajolt a fiatalember arcába. János, mint jó orvos, a himlőt himlővel gyógyította s a pap lelkének legkedvesebb szavaiba csavarta be a dolgot.

— Látod, Jenő bátyám, mindenkit meg kell érteni. Te magad mondtad, hogy a lelket nem lehet megölni, a koporsóból kitör és eget kér. A Judit csodálatos szépsége nem ebbe a kisvilágba való volt. Minden erő érvényesülni akar és a szépség nagy erő. Judit tőled művészi hajlamot, a tiszteletes asszonytól szép

hangot örökölt, az ilyen fiatal leányt hamar elragadják a művészi álmok. Ti is hallottátok, hányszor tervezte, hogy Pestre megy művésznőnek. Az édesanyámnak titokban már régóta hímzéseket készített és összespórolt pár száz koronát. Most aztán Pestre ment, hogy valamelyik sziniiskolában szerencsét próbáljon. Engemet kért meg levélben, hogy vígasztaljalak meg benneteket. A dolgot nem szabad tragikusan fogni fel. Inkább azt kell mondani mindenkinek, hogy ti küldtétek Pestre. Ha nem sikerül a dolog, úgy is hamar vissza fog szállni. Ha pedig van tehetsége, ki tudja, mit használhat a hazai művészetnek. Gondolj a Mégis mozog a föld, a Politikai divatok, a Fekete gyémántok szent színésznőire.

Az első mondatok alatt mély és valóságos fájdalom markolt a pap szívébe. Az a szorongás, mely áttisztult perceiben minden hazug mondaton és üres képzelgésen átszivárgott: az elítélt faj remegése, saját felelősségének rászakadó súlya. A feldidergő sejtés, hogy ez az egyetlenül szép virág is a halált hordja magában. De azután lelki gépezete megindult, ez a fájdalom patétikussá nőtt, tudata ködös szélein egész sereg hasonló irodalmi eset ólálkodott Shakespeareből, Jósikából, Jókaiból. Egy nagyszerű tragédia hősének érezte magát, a feddhetetlen, puritán erkölcsű komor apának, aki rettentő haraggal átkozza ki egyetlen imádott leányát. Mikor János elhall-

gatott, arcára kidermedt a dráma és felzúgott:

— Én pedig azt mondom, hogy az a lány, aki titkon elhagyja a tiszta szülői házat s nekifut a modern Sodomának, az egy utolsó cafat. Azt mondom, hogy egy lány, akinek van szíve elszökni az anyagi gondokkal küzdő szegény apától, akinek minden gondolata gyermekeinek a boldogsága, akinek egyetlen bálványa és vígasztalása volt, aki őt szíve vérével táplálta, mint a pelikán, az egy gyalázatos, romlott fehérszemély. Nem nézte szerencsétlen anyját, akinek egyetlen öröme volt, nem kis testvérei nevét, melyet szeplőtlenül őriztem meg az élet minden viharában. És én most arra kérem az én Istenem, verje meg őt mind a két kezével, ne legyen egy betevő falatja, égesse az ivóvíz s ha elhagyatva, megvetve, hajléktalanul kóborol, akkor jusson eszébe az egyszerű atyai hajlék és érezze a bűnt, amit hálátlanul elkövetett.

Az első két mondatban több volt a színészet, de ahogy a mondatok szélesülő árral, növő zúgással jöttek ki belőle, már lélek is tapadt hozzájuk, egész csontig reszketett a tragédia szelében, őszinte harag és fájdalom lobogott ki belőle s szemei tele voltak a nagy csőd szomorúságával. Az asszony és a gyermekek, ráülve az asztalra, egymásba fogva, zokogtak rázós mellel. János hagyta elvonulni a vihart. Egy kevés csend után megszólalt:

— Jenő bátyám, én nem hagylak magatokra. Ma nálatok vacsorázom, még ha kidobtok is. Semmi nem visszahozhatatlan, csak a halál. Talán még ti is máskép fogjátok látni a dolgot.

— Soha! Ez volt az utolsó szavam. Ne is beszéljünk többet a hálátlanról. Milla, ölj le vagy két csirkét.

Milla kivonszolódott a szobából, sírása szálai utána akadoztak, mint valami fekete pókháló. A két gyermek, hozzáragadva az anyjuk bánatához, vele ment.

— Hogy szerettem, hogy bálványoztam, hogy táncoltam minden szeszélyének — és két nagy könnycsepp esett ki szegény beteg kék szemeiből s ez a két könny már igazi, csak az apa könnye volt.

— Csak egyet ne felejts el. Jenő bátyám, hogy a Laborfalvi Rózák apjai is így beszélhettek legelőször. Azután egészen máskép beszéltek.

A pap elhallgatott. János elkezdett beszélni az irtásról, a fák nagy zuhanásáról, a kidűlő erdőről. Tudta, hogy a nagy époszi képek mindig magukkal ragadják ezt a folytonos szélben lobogó lelket. Közben a konyhára is kinézett s odaszólt a cselédnek: — Kati, menjen el hozzánk. Apa már régen akart küldeni vagy két litert az ó sárdi borából. Értette, az ó sárdiból. Mondja, hogy én is ittmaradok.

A bor tíz perc alatt megjött. A pap eleinte nem igen ivott, csak úgy szippantotta. János beszélt élete tervéről, a falu meghódításáról. Izmos, egészséges életét kinyujtóztatta a pap elé, mint egy szép gladiátortestet. Milla kinyitotta a konyhaajtót s bekiáltott: — Apuka, galuskával vagy pityókával csináljam a csirkét?

— Galuskával, lelkem.

Mikor Milla a vacsorát behozta, a két férfi már élénken beszélt a Fekete gyémántokról. Farcády a felásott bálvány új csodálásával mondta Berend Ivánról: — Micsoda klasszikus ember, milyen kolosszális erő és ragyogó jóság. Talán én is ez lettem volna, ha... Belehallgatott egy rászálló ködbe.

— És Evelin milyen tiszta, makulátlan marad Párisban is, — tette hozzá János.

Ettek. Milla kérdezte: — Jó a galuska, apa?

— Klasszikus! Gyermekek, egyetek, ne éhezzetek a házamnál. — És telerakta a gyermekek tányérját s magában, jólesőn, nagyon jó apának érezte magát.

Közben ittak mindnyájan. Még a két kis gyermeknek is töltöttek vagy kétujjnyit. És a bor, az ős vígasztaló testvér, megsúgta biztatását a vérnek. Meleg lett a testük s a szemük kifényesedett. A megelégült test lágyan simogatta a szomorú lelket, mint egy fáradt testvért.

— Hogy szerette a galuskát, ha itt volna, — sóhajtotta Milla.

— A szerencsétlen! — komorodott el Farcády.

Azután János a színházakra terelte a beszédet. A két vén gyermek nagy örömmel szedegette elő emlékezetéből a darabokat, amiket Enyeden és Kolozsvárt együtt láttak. A régi idők felkeltették az egykori szerelem friss melegét. Milla kérdezte:

— Emlékszel, apa, a Dalnoki Gizára, aki a Falurosszában Bátki Tercsit adta? Milyen féltékeny voltam rá, mikor a fillérestélyen együtt szerepeltetek.

A papra felviláglott a régi boldogság:

— Milyen klasszikus volt Váradi, Göndör Sándorban. Micsoda hatalmas alakítás volt, feleség.

Később egy zajossikerű hazafias darabról volt szó. Jenő lelkesedve kérdezte: — Hogy is van az a nóta, feleség, amit a Szabó Pepi énekelt benne? Emlékszel, az, amit Szörcsén Péteréknél az egész éjjel énekeltünk.

Milla a zongorához ült, játszani kezdte:

Ezernyolcszáznegyvennyolcban hogy is volt?
Mikor Kossuth kiadta a vezényszót.
Előre, legények!
Kiálták a vezérek,
Futott is ám a német!

A második játszásnál Milla is halkan utána énekelte, Jancsi is segített neki s csakhamar a pap mély basszusa is beleszakadt az énekbe. Többször elénekelték.

János nagyon későn ment el, akkor is alig engedték. Milla és Jenő ma megint — mélyen, újra rátalált testvériséggel — férj és feleség voltak.

Mikor az egymással párhuzamos ágyban feküdtek s a gyermekek alvó lihegése hallatszott már, Jenő egyszerre megszólalt:

— Alszol, feleség?

— Miért kérded?

— Milyen gyönyörű lesz Judit a Melinda szerepében.

— És A kaméliás hölgyben, amint fehéren, holtan fekszik. Ezt egyszer eljátszotta nekünk. Ilona volt itt s még az ő irigy lelkét is elragadta.

És álomba hajló gondolatuk már taps volt a lányuk jövőjének.

5.

Az ősz nekidült a kis falunak, mint egy tartós szorongás, egy nehéz kétségbeesés. A falu behúzódott a mezőkről, az egybeolvadó locsogó szürkeségben semmi külső munka sem lehetséges. Az emberek, behuzódva vackaikba, mert hiányzott a robot, nem tudtak mit csinálni magukkal. Ettek, ittak, kinek

mije volt, pipáztak, elvágódtak és buta álomba sülyedtek. Azután megint ettek, ittak, pipáztak, aludtak. Közben egyik-másik ölelkezett, imádkozott s vasárnap a nősténye és a vénje a templomba is elkullogott.

A kis folyó megnőtt s felzavart sárga hullámai tengert játszottak. A medréhez közel álló házak egy részét elsodorta, a többiből kikergette a lakosokat. János nagy segítségére volt a szerencsétleneknek. Ez így ment minden évben s ahogy az ősz tovább állt és az ár lefogyott, megint odarakták kis vityillójukat, anélkül, hogy gondoskodtak volna védelemről az ár ellen. Nép voltak, magyarok voltak s ittak, ettek az új őszig.

Kuntz tanító úr az iskolában ült és kibámult a nagy szürkeségbe. A teremben az első és a második osztály tanítványai egy végtelen összeadás sodrában úszkáltak. Ki orrát vájta, ki kenyerét morzsolta, vagy — legmerészebbje — letette fejét karjára és szundikált. Kuntz tanító úrnak személyes, kellemetlen ügye volt az ősz s úgy képzelte, hogy a felesége, világegyetemmé terjengve, mint egy ólomboltozat nehezedik életére. Most kinézett — nemlátó szemekkel — az ablakon. Félkezével a fogait babrálta s ő maga egy kitátott nagy üresség volt. És e nagy üresség mélyéről egy kis mondat vánszorgott elő, mint sápadt giliszta a frissesőjű földből:

— Milyen jó volna egy kis bor!

Hetek óta ez a mondat ismétlődik fel benne, az egyetlen igézet makacsságával. Ez a cövek, amihez életének fáradt gebéjét odakötötte s most e körül forog, mint egy megkergült vén kos. De mikor felbuggyan a szó, hogy előesdekelje vágyát a feleségének, visszavacog a megriadt mondat, nincs, nincs bátorság! A gyermekek pedig benn vannak a szentgyörgyi gimnáziumban, vendég nem jön a sárkány barlangjába és így nincs közvetítő a rettenetes asszony előtt. Nincs reménység.

Lassan, halványan képek mennek el előtte régi életéből, amikor fiatal volt s az asszony, ez a megrögzött lidércnyomás nem nyomta életét. Látja magát a képesítő bankettjén fiatal társaival, amint iszik, iszik, sört, bort, rumos feketekávét, sokat, végtelenül sokat. Érzi az italt frissen bepatakzani végtelen szomjúságába. Vagy mint nevelőt látja magát Zeyk bárónál, amint inas tölt neki — a méltóságos úrék nincsenek itthon —, aztán megint tölt, megint tölt. S ha akarná, ezerszer töltene. Hallja, hogy csattog le acélos csengéssel a drága vörös carbenet a torkán. És azután egyszerre úgy zuhan melléje mostani élete, mint egy roppant szürke hulla.

Ha csak egyszer tudna bátor lenni, csak egyetlenegyszer! Hiszen csakis a bátorság kezdete volna nehéz, a többit magával hozná az első megmozdulás sodra. De nem lehet. És

Kuntz úr olyannak érezte magát, mint egy lehulló nehéz kő.

— Te Kuntz, most már kezünkben van az aljas Farcády! — tört be Ilona a szomszéd osztályból. A gyermekek felijedtek s figyelni kezdtek.

— Csendesen, csendesen, — kérlelte a tanító. Ilona nem vette észre a figyelmeztetést:

— Nagyszerű, nagyszerű, a varróleány most meg fogja szúrni a kezét.

— Gyermekek, tíz perc szünet, — nyögte Kuntz.

A gyermekek szétzúdultak. Ilona hazacipelte Kuntzot. Az eső nagy lapokban hullott fedetlen fejére, a sár a tarkójáig csapott fel. Nem érzett semmit, élvezte jóllakó körmei vad részegségét. Hazaérve, lelkendezve kezdte beszélni:

— Képzeld, valaki kopog az osztály ajtaján. Kimegyek, a Farcádyék Katija áll ott kisírt szemekkel. Akkor frissen csapta el a pap. Ki sem fizették egészen, a piszkosok és Jenő még azt mondta neki, hogy ha még egyszer beteszi a lábát, hát kirúgja. A Milla, aki cvikipuszis barátnője volt eddig, veszett össze vele. Pofont ígért neki, de Kati azt mondta, hogy úgy üssön meg a tiszteletes asszony, hogy visszakapja. A varróleány akkor felheccelte az urát, hogy menjen neki a szegény leánynak. Kati rögtön hozzám

jött. Képzeld, saját szemeivel látta, hogy az utóbbi időben Farcády az Egyház pénzét költi. Egészen bizonyos, hogy nem téved. Az Egyház pénztára az iroda szekrényében van. Onnan szedegette el a drága tiszteletes úr. Kati látta, hogy most már nincs benne egy krajcár sem.

— Szerencsétlen ember, az ő baja. Nekünk semmi közünk hozzá. Csak a szegény gyermeket sajnálom.

— Szerencsétlen ember! Neked az én ellenségeim mind sajnálatraméltó, szerencsétlen emberek. Az ő gyermekeit sajnálod, de ha engem halálra gyötörnek, a saját gyermekeid nem sajnálod. Kuntz, te egy hálátlan, büdös dög vagy. Ezért áldoztam neked az életemet, ezért húztalak ki a sárból, hogy mindenkinek pártját fogod, aki engem gyűlöl.

— Ugyan, Ilona, ne légy olyan gyermek. Én nem fogom senkinek sem a pártját, de nem tagadhatod, hogy kár ezért az emberért.

— Kár! Miért kár? Mert részeges disznó, mert adós minden ajtófélfának. Talán a drágalátos verseiért kár, amiknél én is szebbet írok, vagy az kár, hogy évek óta még a katedrára sem megy fel. Hát pap az ilyen ember? Pusztuljon el a kedves Millájával, a kis varróleány szentjével, törje őket a nyavalya, hogy lássa az a fehérszemély, hogy Kovács Ilona, amiért nem tiszteletes asszony, börtönbe tudja juttatni őket. Ebéd után Kati el-

jön az apjával, te meg fogod írni a feljelentést és velük is aláiratjuk.

Ez olyan ökölcsapás volt, hogy az eltemetett, eldugott, szétmálló jó ember feltántorgott Kuntzban. Mély undorodás csuklott fel benne, mely félig már bátorság volt.

— Ezt nem, Ilona, ezt nem, ha megpukkadsz, akkor sem. Én egy szerencsétlen családapát nem teszek tönkre. Még ha a legutolsó ember volna, akkor sem. De Jenő nagytehetségű ember, a szerencsétlen flótás.

— Kuntz, ezt meg fogod tenni! Ők rég megfojtottak volna engem egy kanál vízben. Én képes leszek felakasztani magam, ha meg nem teszed. Érted, megteszed, te gyáva, gyáva, gyáva!

Kuntz vállat vont és visszament az iskolába. És amint ott a gyermekek előtt a pódiumon ült, belenézett a tintatartóba. — Milyen kár, hogy ebbe nem ugorhatom bele, — mondta magában. Azután éneklő-búsan, mint egy elítélt imáját diktálta a gyermekek elé: — Mily hír! Tini mit sír? Mimi rí. — Oh, csak bátor tudjak maradni! — könyörgött magában.

Ilona még ebéd előtt átrohant a jegyzőékhez s ott egy szájnyitással kizuhintotta az egész dolgot, a Kati tragédiáját, a Farcádyét s a férje hallatlan lázadását. Domokos ravasz és óvatos volt:

— Természetes, Ilona, hogy én mindenben magával vagyok, hiszen tudja, hogy Farcády mennyi borsot tört az orrom alá. Ha majd vizsgálat lesz ellene, ott leszek a fúróval. De ez mégis olyan dolog, hogy ha én is beleelegyedném, hajszának látszana. Maga különben elég okos, hogy Kuntzzal veszély nélkül intéztesse el a dolgot. Mert az ilyen feljelentés nagy felelősséggel járhat. Természetes, írassa alá a cseléddel s az apjával is, mint tanukkal.

— De mit szól ehhez a Kuntzhoz, ehhez a rongyhoz, akit én a sárból húztam ki és most nemet mer mondani!

Domokosból kimosolygott a közigazgatásból beléjecsordult diplomácia: — Próbálja borral. Csodálom, hogy ezt nem találta ki magától.

Az ebédnél Ilona két üveg eldugott ó-bort hozott elő. Két karjával felemelte, Imre felé csillogtatta és borzadalmasan kedves volt:

— Imruka, Imrici, Ilona hoz neked valamit, Ilona jó Imrukához. Jó öreg celnai bor, amilyent a nagytiszteletű úrnál ittunk.

Imre szemeire kinyálazott a vágy:

— Látod, te vagy, Iluci, a legdrágább feleség a világon, Helénkám, szép Helénám. Bontsd fel az egyiket, jó lesz egy pohárka leves előtt.

— De Imruka aláírja a feljelentést Ilucinak?

Kuntzcal nagyot forgott a világ. Mintha az egész égbolt egy mérhetetlen butélia lett volna s lecsattant volna a földre. Éles cserepei bevájtak a szívébe, a húsába.

— Nem, nem, azt nem lehet, — fuldokolta.

— Nem? Hát akkor nincs bor. Rongyos, piszkos, tetves! — És elzárta a bort egy üveges szekrénybe.

Az ebéd borzasztó volt. Mikor Kati jött apjával, Ilona kisietett eléjük. Nem akarta hatalmának ezt az egyetlen vereségét elárulni előttük. Nyájasra torzította az arcát:

— A tanító úr alszik, rosszul érzi magát. Jöjjenek Ábris bácsi holnap reggel.

A délután égő pokol volt, melyben Kuntz megbűnhödte az összes elképzelhető Kuntz bűneit. Ilona könyörgött, toporzékolt, zokogott, rosszul lett, meggyógyult. Mint egy ítéletes hófuvás növekedett, távolodott, fütyölt, üvöltött. Kuntz a diványra feküdt, lelkét Istennek ajánlotta s hallgatott. Végre Ilona bevonult a hálószobába, behívta a cselédet, ápoltatta magát és úgy haldokolt, hogy künn az udvaron a kutya vonítani kezdett. Néha mondatokat krákogott ki magából:

— Pedig őt is hányszor gúnyolta ki Farcády. Pipogya papucshősnek festette, adomákat mondott róla és én most őt akarom megbosszulni. És a hálátlan engem rugdos.

A cseléd kijött a konyhába, meggyujtotta a lámpát. A vacsorát a tűzhöz tette —

déli sült- és főzelékmaradék. A fövő étel szaga, mint Noé galambja repült bele az Imre elkeseredésébe. A lámpa fénye, mintha a fény keresné rokonát, a bort, rácsillogott a szekrény üvegjén át a két palack borra. Benn nyögött az asszony.

Imre egy kétségbeesett kinyúlás volt a két üveg felé. Kimenekülni ebből a borzasztó életből, érezni szájában a baráti cseppeket, végigforrósodni a bor vigasztalásában, belesülyedni abba a fényes ködbe, ahol ő is férfi, úr, ahol elfelejti megcsúfolt életét. — Istenem, ne engedd, hogy engedjek! — nyögte magában.

De már akkor kezdett okokat keresgélni. Farcády tényleg mindig gúnyolta, adomákat csinált papucskodásáról, meg aztán úgyis Ilona lesz erősebb. Minek egy nappal több pokol? Egyenesre ült, nézte a bort, de mélyedés mélyén két gyenge kéz rimánkodott fel, hogy ne bukjék a visszahozhatatlanba.

— Ilona — dadogta nehéz frázzal —, felbontod az üveget?

— Tudod, mit mondtam, — és az asszony hangjában már benne volt a nyert csata. A szerencsétlen ember igent nyögött.

Mikor aztán vacsora után már benne volt az egyik üveg, feketét rendelt, egy poharat a földhöz vágott és összeszajházta a feleségét. Majd megmutatja ő, hogy ő az úr a háznál s kirúg mindenkit, aki neki nem engedelmes-

kedik. Ilona most az egyszer nyugodtan tűrte. Ő tudta a holnapot.

Reggel kezesbárány volt, mint egy megvert gyermek. De a Kati apja tökéletlenkedett. Ő egyszerű székely ember, nem szállhat szembe olyan hatalmas úrral, mint a tiszteletes úr. Neki abból nincs semmi haszna. Ilona öt koronát s egy pakk dohányt adott neki. A feljelentést Ilona fogalmazta meg, az eladott paraszt, az elkergetett cseléd s a ronggyá bukott, nyomorult férj aláírták. A három elveszett bárány beárulta megtévedt pásztorát.

IV. JUDIT

1.

Judit egy elsőosztályú kocsiban utazott. Ez az előkelőség és az ötezer korona, ami rengeteg pénz volt előtte, gőggel duzzasztotta fel kis mellét. Behúzódott a kupé egyik sarkába, de szépsége, mint egy kibontott csodálatos haj, rápatakzott az egész kocsira. Férfiak, nők bámulták, aki a kocsi folyosóján átment, megütve állott meg s a kalauz kezéből majd kihullott a bélyegző, amint beledöbbent ez a csodálatos lány. Az állomásokon is látta, az arcok feléjerángó megvillanásán, hogy szépsége üt, mint egy villanyos üteg. Tövisnél egy főhadnagy szállt be a kocsiba és amint őt meglátta, bajuszpödörgetve, hetyke mozdulatokkal igyekezett minél szebb férfiúvá nyujtózkodni. Mint egy bódult kakas, le s fel kóválygott a folyosón, szemei majd belehullottak a kocsiba. — Ostoba! — motyogta magában Judit s elfordította fejét az ablakhoz, a rohanó mezők felé.

Eleinte csend és üresség volt benne. Kép, gondolat nem hullott tudatába. De mikor a

levegő szürkült s a dolgokból kiütött a beléjük dermedt szorongás, a vonat elé rohanó éjszaka rázuhant az ő lelkére is. Oh, mégis óriási ez a nagy, fekete, hideg világ, amelybe ő most olyan veszett rohanással rohan. Mi lesz vele, mi vár ott rája, ki lesz valakije minden tántorgásában? És egy percre — ott a borzasztó otthonban — elhagyott, únott kis szobája mégis úgy tünt fel, mint egy megvilágított boldog sziget, ahol pihenni és álmodni lehet.

Kolozsvárott kiszállott egy pár percre s megivott egy csésze forró rumos teát. A forró ital szétugrált testében s felkiabálta minden fiatalságát. Mikor visszászállt a vonatra, már királynő volt, aki büszkén húzta szépsége palástját maga után. Az embereknek elszakadt lélekzetük, amikor átment szemükben az életnek ez a királyi ajándéka. Visszaülve helyére, szaggatottan, nagy fénylapokban nagyszerű képek villantak át rajta. A kaméliás hölgyet játszotta nagy zokogások és zúgó tapsok között s még neki is úgy fájt a művészete, mint egy élt fájdalom. Fényes szalonban ült, előkelő diplomaták, katonatisztek, híres művészek vették körül. Párisban volt s a nép ujjongott felvirágzott kocsija körül. Azután a vonat egy fényes semmibe rohant, zakatolása távolról duruzsolt, mint egy csendes malomé. Judit aludott.

Reggel, mikor a bérkocsi átdöcögött vele a Rákóczi uccán, nagy szomorúság lepett rá. Hát ez Pest, ezek a csúf füstös, otromba kőszörnyetegek, ezek a mezei poloskaszerű hordárok, ez a csúf nép, mely végigcsorog a piszkos kövezeten? Ez a szomorúság már olyan nyugtalanság is volt, mint egy elveszett csata. Mintha valami megígért, fényes nagy fogadtatás maradt volna el.

A Fehérlóba szállott, a volt Nemzeti Színház mellett. Sokat hallotta emlegetni ezt a szállodát az erdélyi uraktól. És mikor szép uccai szobát nyitottak neki, a szoba mutatós eleganciája, az alkalmazottak hajlongásai megint a vagyon, az uralkodás örömét lobogtatták fel benne. Megmosdott, átöltözött, odaállott a tükör elé. És szépsége mint egy nagy ígéret, mint egy győzelemre hívó kürt szava, jött onnan vissza. Kéjesen mosolygott magának, mintha önmagát akarná elcsábítani.

Lenn aztán az uccák rohanása, az összefutó zaj, az életébe bezáporzó emberarcok eddig nem érzett mámort égettek beléje. Mintha fülledt szerelem lett volna a levegő, mintha millió ölelés forrósította volna testét, odavert pezsgősüvegek cserepei csattognának az aszfalton, guruló aranyok csengése énekelne fülébe. Mintha az egész életet tépő vad város egy részeg karnevál őrült forgataga volna, mely az ő szépsége körül örvénylik bódult keringéssel és ő volna a királynője, a má-

mora, a halála ennek a toporzékoló életnek. És tényleg, emberek döbbentek rá szépségére, égő szavak szöktek ki belőlük, felriasztott vágyak parazsa sziporkázott utána. A Belvárosi Kávéházba ment be reggelizni.

Már jóeleve elhatározta magában, hogy elfogulatlan, könnyed és nagyvárosias lesz. De amint az óriási kávéházban minden szem feléje csillant s öreg hivatalnokokból, reggelijüket robotoló vén élet-igásokból felszikrázott a rég penzionált férfi, mégis elfulladva tipegett egy ablak melletti asztalhoz és nagyon a könyökében érezte a szívét. Az öreg pincért majdnem bácsi lelkemnek szólította. Az odahozott ujságokat olyan becsületes szemmeresztéssel nézte végig, — látásnélküli nézéssel — mintha valamilyen tanító bácsi feladatát végezte volna.

Azután, ahogy félelme elült, élvezve a nagy kényelem uraságát, meggondolta programmját. Sarkadit és Miklóst csak akkor fogja felkeresni, mikor már valami eredmény győzelmét dicsekedheti el nekik. Nem akarja befolyásoltatni magát a kezdésben. Ma még szabadságot ad magának, lapozgatni fogja Pestet, de holnap jelentkezik a színiiskolában. És azután nagyon kápráztató dolgok fognak jönni.

Judit künn volt s a kirakatokat utánakapós gyermekbámulással nyeldeste. Szeretett volna mindent megvenni. El is vásárolta

volna minden pénzét, de valami kínzó szemérem elijesztette a belépéstől, meg attól is irtózott, hogy esetleg pakkot nyomjanak a kezébe. Egyik csemegeüzletbe mégis bement, vett egy csomó finom prálinest és a Dunaparton, mely nagy öröm volt neki, lassanként szopogatta.

De ebéd felé már nagyon a torkára gyűlt az egyedüllét. A dunaparti nagy ebédlők előtt többször elsétált, a benn étkezők kibámultak rá, ő növekvő lázas félénkséget érzett és nem mert bemenni. Igy ment vendéglőről vendéglőre. Előre elpróbálta magában, hogy milyen hangon és miket fog kérni. De mikor az ajtóhoz ért, beléfagyott minden betanult színészete s megint tovább ment. Egyszerre az a bolond rögeszme szúrt tudatába, hátha — látva sok pénzét — tolvajnak fogják hinni és letartóztatják. Ez a gondolat annyira megrémítette, hogy bement egy női water-closetbe, ott pénzét — egy húszkoronás kivételével — kivette bugyillárisából, bekötötte az ingébe, hogy folyton dörzsölje a testét s érezze, hogy ott van. Sok pénze mellett majdnem ebéd nélkül maradt, míg végre a Szabadság tér mellett egy nagyon kis vendéglőbe bebátorkodott és evett étvágy nélkül, örömtelenül, szegényesen.

Ebéd után vissza akart menni a szállójába, de végképen eltévedt. Makacsul és valami titkos félénkséggel nem akart kérdezni senkitől semmit. Minden házról azt hitte, hogy látta már s hogy a visszavezető úthoz jelöl.

Fáradt volt és nagyon egyedülvaló, mikor délután három óra tájt megint a Dunapartra vetődött vissza. Megállott és nézte az őszi napban ellebegő hajókat. Langyos, szétoldó, végtelen szomorúság ömlött el rajta. Szétszállani finom köddé, mely megüli a fényes habokat, szétoszlani a bágyadt, beteg, szép világban!

Valaki közvetlen mellette ment el, még hozzáhorzsolt a teste melegségével. Egy fiatal jogászka volt, visszafordult s amint Judit szépsége arcba találta, kiszökött belőle a kiáltás: — Jaj! — Azután megállott, bámulni kezdte Juditot, mint egy éhes gyermek a cukrászkirakatot.

A jogász oly harmatos, fiatal, szép, tejjel aláfutott arcán olyan sodró, majdnem felsíró gyermekies vágy volt és Judit olyan kétségbeesetten egyedül volt, hogy rámosolygott: — Mit bámul?

A nagy gyermekszépség részegen dadogta: — Milyen szép, milyen szép!

Judit most már bátor volt, kacagott:

— Akkor elkísérhetne. Idegen vagyok a városban, nem ismerem.

Mikor a lehellt napban Judit maga mellett érezte ezt a fiatal életet, akiből testvért, szeretőt, rabszolgát csinálhat királyi hatalmával, egyszerre fellobbant élete, beszélt, kacagott, kötekedett. Eddigi életének minden lefojtott vágya feltáncolt s egy pokoli balletet járt benne. Most volt Farcády, az ősi vér halá-

los szép virága, aki kacagva, gyermekujjongással pazarolja szét magát. A Margithídon már tegeződtek. A jogászka bemutatta magát, valami Török Zoltán volt, ő is erdélyi gyerek, kolozsvári, otthon nagyon jó mamája és két testvérkéje volt s most az első alapvizsgára készül. A zsebe tele volt komoly jegyzetekkel, de ez az eléjebukkant szépség magával ragadta, mint egy tavaszi zuhatag.

Beszaladgálták a Margitszigetet s mikor elmaradtak a járt utaktól, a nagy közönségtől, a nagy hallgató napos fák között eltikkadtak a feltámadó vágy hidegrázós félelmétől. A fiatalember remegett, de amint Judit végignézte és kacagott, átölelte és belehabzsolt mint egy egyetlen, megígért varázsgyümölcsbe.

A nagyvendéglő elé érve, Judit látta az elegáns közönséget, a fehér asztalokat, a szaladgáló frakkos pincéreket. Nagybüszkén mondta:

— Gyere be, uzsonnáljunk.

A jogász megvert gyermekké szontyolodott: — Nincs pénzem, — lihegte haldokolva.

— Van nekem, amennyi kell, — mondta hencegve Judit. Leültek egy asztalhoz.

Judit rendelt. Rendelt haboskávét, vajaskenyeret, tésztákat, sonkát. Boldog falánksággal ettek. — Jaj, de a húsz korona nem lesz elég, elő kell venni a többit is, — jutott eszébe Juditnak.

— Hol van? — kérdezte a jogász.

— Majd te fogod elővenni, — kacagott hamisan Judit.

Félrementek, mintha csak a ruháját akarta volna megigazítani testvérkéjének. A jogász sápadtan, bódultan jött vissza. A pénzt elejtette, Juditnak kellett felvennie.

Csevegtek. Élvezték a gazdagságukat, a körülfolyó életet, a nagy, zengő fiatalságukat. Egyszerre Judit nagyon elszomorodott, a szavak lehervadtak ajkáról. Eszébe jutott, hogy ő most milyen gazdag, milyen előkelő helyen milyen jó dolgokat élvez. És otthon mennyi gond, mennyi nyomorúság van. Befelé hulló sirás fakadt fel benne.

Levélpapírt, tintát, tollat kért a pincértől s levelet írt:

— Édes apa, édes jó apuka, ne haragudj a lányodra, ő csak végzetének engedelmeskedett. Majd ha a magyar színművészet büszkesége leszek, meg fogsz bocsátani és belátod, hogy igaza volt a lányodnak. Nagyon jól van dolgom és nagyon boldog vagyok, csak ha rátok gondolok, vagyok szomorú. Jelentkeztem a színiiskolában és az első próba olyan jól sikerült, hogy rögtön ezer korona ösztöndíjat kaptam. De nekem ennyire nincs szükségem, mert az akadémia mindennel ellát. Azért ötszáz koronát nektek küldök, fogadjátok el, apuka, a lányotok első művészi honoráriumát a Palkó és a Sárika számára. Ne haragudj, édes apuka,

a tehetségem még neked sem áldozhattam fel. Sárit, Magdát, Palkót, Mamát ölelem, csókolom, téged ezerszer csókol nagyon, nagyon szerető lányod, Judit.

A levél végén ő maga is hitte az egész levél tartalmát. Nagyon elérzékenyült, hogy milyen jó leány és sürgette a jogászt, hogy rögtön menjenek a legközelebbi postához, mert nagyon sürgős feladnivalója van. Fizettek, elrepültek. Mikor a postáról kijött, olyan boldog arccal tette el a vevényt, mint egy bűnbocsátó cédulát.

Egész napjuk boldog nász volt. Moziba mentek s egymáshoz tapadó testtel rémültek, kacagtak, érzékenykedtek. Azután fényes vacsorát ettek a gellérthegyi villában. Amint felgyúlt előttük Budapest, az égő város átrikol tozott s a Duna visszarengte, Judit odatapsolt: — Be szép, be szép!

Este tíz után a jogász hazakísérte Juditot szállójáig. Mikor majd kizokogó nehéz elválással elfordult, Judit megfogta a kabátja ujját: — Hol lakol?

A gyermekemberrel nagy-fényeset fordult a világ és hideglelősen vacogta: — Itt közel, a Sándor uccában.

Éjfél után kettőkor Judit felébredt az egyszerű bútorozott szobában. Mellette végtelen boldog elnyúlásban a fiatalember aludt, homlokára hulló fürtökkel, mint egy fáradt arkangyal. Judit sírni kezdett. Nagyon romlott-

nak, elátkozottnak, nagyon kaméliás hölgynek érezte magát s mintha a szelíd szoba, künn a villanyfényes ucca és a fekete város egy előre elrendelt nagy tragédia lett volna.

2.

Napról napra halasztotta Judit a színiiskolát. Élte új barátjával a korlátlan szabadság mézeshetét. A jogász segített neki a pazarlásban. Hajókáztak, kirándultak Visegrádra, jártak az Angolparkba, színházakba, megsétáltatták fiatalságukat mindenütt. Az emberek mosolyogtak utánuk, ez a két ragyogó élet friss lélekzés és vigasztaló visszaemlékezés volt számukra. Judit szórta a pénzt, királyi borravalókat adott, autóztak, kocsiztak. De mikor egy este az Operaházban a Traviatát énekelték, a felszálló hang nyomán újból felrészegült minden vágya a dicsőség, a fényes, nagy pálya után. Azon az estén nagyon megvetette a kis jogászt, szeszélyes és kegyetlen volt iránta s egyedül ment aludni szállójába. Másnap tíz óra tájt elment felkeresni a színiiskolát.

Mikor odaért, az épületből éppen növendékek: fiatalemberek s lányok jöttek ki. Judit megállt és nézte őket. Karonfogva, zajos vidámsággal, csinált bohémséggel s a még nem művészek kikészített egyénkedésével lejtettek tova. Szójátékokat csináltak, pesti zsargont köpdöstek, nevettek, dúdolgattak eleven

mozdulatokkal. Az egyik fiatalember, egy dúshajú, most még zseni, Juditra mutatott: — Nézzétek, gyermekek, milyen felséges ez a kis ijedt tyúk.

Judit roppant szorongást érzett, a lábai majd kireszkettek alóla. Milyen falusi liba ő ezekhez. Nem, ma még nem megy be, ma nagyon ügyetlen lenne, még örökre elrontaná a pályáját. Kedvetlenül ődöngött vissza.

Aznap este nagyon szilaj volt. A jogászkával vad mulatságot rendeztek az egyik éjjeli kávéházban. Pezsgőztek, húzatták, a cigányoknak is vacsorát fizettek és csordultig töltötték őket pezsgővel. Mikor hajnal felé a fiatalember hazavitte szobájába, Judit keservesen zokogni kezdett. Hogy ő milyen átkozott, elhagyta a szelíd atyai házat, megrepeszti édes szülei szívét, elpazarolja szép tehetségét egy kárhozatos, halálos életben. De azért csak éljenek, csókolózzanak mindhalálig. Legalább szépen, fiatalon fognak elégni. Azután nagyon rosszul lett. Reggel halálos undorral ébredt önmaga és mindenki iránt.

Négy hétig tartott ez az élet. A színiiskolára már nem is gondolt. A pénz repült. Arca megsápadt, szemei aláárnyalódtak, de szépsége így még végzetesebb volt. A kis jogászt már halálosan únta.

Egy este gyalázatos komiszsággal kergette el magától a sírvafakadó fiút s egyedül ment lakására aludni. Alig volt kilenc óra,

mikor lefeküdt. Tíz óra tájban felébredt s olyan borzalmasan fázott át rajta egyedülléte, mint egy megmozdult, szörnyű lelkiismeret, hogy felkelt, felöltözött, hogy elmenjen Török Zoltánhoz.

Amikor a Sándor főherceg uccára bekanyarodott, egy alacsony földszintes ház előtt — ittfelejtett kövei a régi Pestnek — a lámpa fényes körében egy borzasztó nő járt le s fel. Kis, zömök, ruharepedésein kicsurgó testét vadul riszálta, haja magasra volt felgöndörítve, mintha az örök borzalom előtt riadt volna fel, szemeit forgatta, mint egy únt gépezetet, arcán egyenlőtlen volt a festék. Egy elmenő férfinak rekedt hangon, mintha torka ki volna sebezve, odaajánlkozott: — Gyere be, kis szőke, én tudok úgy, ahogy akarod.

Judit egy pillanatra megállott. Éjjeli sétáik alkalmával sokszor látott már ilyen nőt, de meglátni — élete gyökeréig nyillalón — csak most látta meg. Mintha egy vadul megkondított vészharang ütötte volna szíven, majd elbukott az aszfalton. Azután visszafordult, futott, futott vissza a szállóba, fel a szobájába, letépte a ruháit magáról, bebújt az ágyba, magára rántotta a paplant, még az ágytakarót is. Nem sírt, de a hideg kilelte.

Másnap délelőtt felkereste Miklóst. Miklós még aludt s felrángatva, nagyot káprázott szeme a Judit láttára. — Mi az, hát nem vagyok Pesten? Te vagy az, Jutka?

Judit ráomlott a Miklós ágyára és egész élete fekete zokogásba hullott. Elmondott mindent, mindent, külső és belső csalódásait. A megijedéseket, a felgyúlásokat, az undort, a kétségbeesést, a folytonos vereséget. Miklós felült ágyában és cirógatta:

— Menj haza, Judit, belőled sohasem fog nagy művésznő lenni, ezzel a szépséggel pedig második szerepet nem játszhatsz. Én mindent elfogadnék, még azt is, hogy egy nagyszabású kokott légy, aki nagy diadalokkal és halálos undorokkal éli életét. De te nem vagy való erre sem, te olcsón, potyán tékozolnád el a szépségedet s azután szörnyű napok jönnének. Szegény Judit, te igazán az én testvérem vagy. Az én zsenim és a te szépséged hiábavaló luxusok, arra épen jók, hogy nagyon szomorúan pusztuljunk el. Haza kell menned, Jutka, haza kell menned.

Egész nap együtt voltak. Délután Miklós elvitte a kávéházba és mint rokonát mutatta be Juditot. Az írókat lábujjhegyre állította ez a rendkívüli szépség. Juditnak nagy kárpótlás volt e sok kikiáltott ember elragadtatása.

Este Miklóssal ment haza. De Miklós fáradt, kedvetlen, morcos volt. Hamar lefeküdt és nehéz lélekzettel horkolt. Judit ébren virrasztott és úgy érezte, hogy egész életét, ezt az egyetlenül csodás virágot, bedobta egy szennyesen tovaomló folyóba.

3.

A papi lak csendes volt. Judit tegnapelőtt tünt el s helye még frissebb volt, hogysem új kedv mert volna helyébe lépni. Azonkívül nehéz gondok jártak erre. Téli beszerzés, gyermekeknek ruha, ordító hitelezők. Jenő, végignyúlva a díványon — kép- és gondolatnélküli eltompulásba sülyedt. Néha heteken át így töltötte a nappalokat s csak este, lámpagyújtás után ocsúdott élővé. Egyszerre csak Milla ijedtség-rekedten rohant be:

— Jenő, az istenért, kolozsvári urak jönnek, köztük van Mihályfi Károly is.

Jenő felugrott, merev egyenesre, mint egy vízfenékről felbukó hulla. Az arca zöld lett, nyomorult gyermekarcán egy mérhetetlen, eldöbbentő rémület volt. Egy mondat, egy mentőszó nem villant be az életébe.

Az urak beléptek. Milla kigyötrődte: — Isten hozta az urakat. — Jenő mozdulatlan volt. Milla székeket kínált.

Három kolozsvári magasabb állású egyházi férfi volt. Vezetőjük, Mihályfi Károly, osztálytársa és vetélytársa volt valaha Farcádynak. A nagyravágyó, féktelen akaratú emberben még most is ott volt azoknak a vereségeknek a salakja, amelyekben Farcády szónoklatával, stílusával leöklözte. Kis spanyol jezsuita-alakja csupa kegyes méltóság és jóakarat volt. De fekete kecskeszakállán s

nagy, sötét örmény szemeiben ki-kivillogott az ördög foga: megeszlek. Igen kíméletesen és tapintatosan szólt:

— Jenő barátom, valamit szeretnénk veled megbeszélni, ami a tiszteletes asszonyt nem érdekelné.

— Oh, csak beszéljenek előttem akármit, én mindent hallhatok, ami Jenőt érinti. Ugy-e, Jenő? — buzgólkodott Milla.

Farcády nem felelt. Szája tűrhetetlenül száraz volt. Egy nagyot nyelt, melyet minmindenki hallott. A melle felzihált.

— Nagyságos asszonyom, mi hivatalos járatban vagyunk, nekünk külön kell a tiszteletes úrral beszélnünk.

És ekkor ez a nyomorult, szétfolyó, akarattalan asszony élete tetőpontjára hágott s felnyílt benne az igazi asszony, a mentő, a mártír:

— Az már más. Az urak bizonyára egyházvizsgálni jöttek. Jenő, elmegyek az egyház pénzéért. Tetszik tudni, Böjthééknél tartjuk, mert itt nálunk nincs megbízható zár.

Szegény Farcády úgy nézett az asszonyra, mint a hidegről behívott kutya. Egész elfuccsolt, félrebukott életéért, minden megvert álmáért, lelki csődjéért feloldás volt e tekintet. Milla kisietett.

— Tiszteletes testvérem, előre kell bocsátanom, hogy bennünk most is mindenekelőtt a barátot nézd. De kötelességünk, bármily fáj-

dalmas, teljesítenünk kell, bár teljesen hiszszük, hogy az a te igazolásodra vezet. Három atyánkfia aláírásával, akiket felesleges megnevezni, feljelentés jött ellened. Kérlek, add elé az egyházi számadásokat s a pénztárt, hogy vizsgáljuk meg. Mégegyszer kijelentem, hogy rendületlenül hiszem, hogy minden rendben van.

Jenő felszínén elcsendesült, de mélyén egy nagy suhintás hallszott. A becsület nála nemcsak megismételt szavallás volt, hanem a vérrel örökölt rajongás. És most mélyén, hol gondolat és akarat nem torzítja a külön emberré szakadt ős életet, nagy kivégzés volt. Vörös hóhér fekete ravatalon sujtott le valakit örökre. De családja, nyomorult, belőle hasadt szomorú végzetek, most felfájt egész életébe s ezekért a végsőig erős akart lenni.

— A könyvek az irodában vannak, bizony nem a legrendesebben vezetem őket. Tudják az urak, az efféle nem poétaembernek való. A pénzt Böjthééknél tartjuk, mingyárt hozza a feleségem.

Mihályfi megcsóválta a fejét: — Ez nem rendén való, Jenő.

Egy negyedóra telt. A férfiak a számadásokat végezték. Mihályfi sürű fekete szemöldökét mindegyre összezordította, rövid köhögéseket dobott ki magából s néha a balhüvelykjét rágdosta. Jenő az ablakhoz állott. A szobában halott csend volt. Künn a kony-

hában a cseléd énekelt: — Ha tudtad, hogy nem szerettél... — Ebben a negyedórában, a végtelen térré lett időben, Jenőre rázuhant egész élete, vérének sok százéves tragédiája és mindent megbünhődött. Milla ziháló alakja feltünt az uccán.

Hat darab százkoronást hozott. Letette az asztalra. Senki sem nyúlt hozzá, senki sem szólt. Mintha az első kiszökő szó, mint felhasadó sugár, odarémítené a valóságot, a vissza nem ijeszthető valóságot.

Jó félóra múlva Mihályfi Farcádyhoz fordult:

— Lesztek szívesek egy pár percre magunkra hagyni?

A kiűzött pár kiment a konyhára. Milla a tűz elé ült. A sírás most tört ki belőle, didergő rázásokban. Jenő leült, a feje hátrahullott: — Ó Istenem, Istenem! — Az új cseléd nagy szemeket meresztett rájuk. A kis Palkó befutott: — Anyuka, adj szilvaízes kenyeret. — Jenő magához kapta a kis fiút, beszorította a testébe és melle meg-megrázkódott.

— Jenő, kérlek, fáradj be, — hallatszott Mihályfi hangja.

— Vigyázz, Jenő, az Istenre kérlek — hörögte Milla.

Mihályfi méltóságos, kegyesen szigorú, jóakaratú és leereszkedő volt. Minden hangjából kiéreztette, hogy mindennel tisztában van.

— Tiszteletes testvérem, kedves barátom! Mi azzal az elhatározással és kötelességérzéssel jöttünk ide, én és nagytiszteletű testvéreim, hogy mindent elkövetünk, hogy sem az igazság, sem a keresztyén szeretet csorbát ne szenvedjen. A számadásokat kétségtelenül rendetlenül vezettettek s így történhetett meg, hogy a pénztári álladék gyanánt átadott összeg valószínűleg negyven-ötven koronával több, mint amit a könyvek után várni lehetne. Mint az anyaszentegyház hű sáfárai és esküinkhöz való kötelességünk szerint is, az egyházi pénzkezelést felsőbb intézkedésig kivesszük kezedből és Domokos Áron jegyző atyánkfiát kérjük fel vezetésére. Az ügyet különben az igazság szeretetével s irántad való teljes jóakarattal a felsőbbség elé terjesszük és hisszük, hogy most első esetben nem lesznek olyan súlyos következményei, mintha már ismételt ténnyel állanánk szemben. Rajta leszünk, hogy ne felejtessék el, hogy az egyház egy tehetséges papjával és öt gyermek apjával állunk szemben.

— Csak a becsületem... csak a becsületem... — akart beszélni Farcády, de síró vonaglásokba torzult az arca.

Kívülről földindító lépések és beszéd zaja horzsolt be. Ilona, mikor látta a bizottságot, melyet napok óta étlen-szomjan, a mánia szívós feszültségével lesett, sorrajárta a falusi házakat s ahol csak tudta, hogy valakinek va-

lami tövise lehet a pap ellen, rábeszéléssel, könyörgéssel, fenyegetéssel, dohány, viselt ruha, cukor, kávé, befőtt, pénzigéretekkel rávette, hogy menjen panaszra a vizsgálóbizottság elé. Össze is tudott szedni vagy tíztizenöt embert. Kis Sándornéból kitépte, hogy a pap tartozik neki kétnapi krumplikapálás napszámával. Keresztes Daniból, a fuvarosból, hogy a pap egyszer, mert a lovak nem mentek elég gyorsan, olyan káromkodást hallatott, mely szodomaságra vall. Benedek Istvánnét egyenesen az Isten lovába küldte, Bodola Péter gyermekét részegen keresztelte, Bodor Samunak, akire megharagudott, mert nem adott hitelbe húst, azt mondta, hogy ha az Urasztalához meri hozni a pofáját, úgy a fejéhez vágja az Ur kelyhét, hogy menten felfordul stb. stb. A szörnyű asszony, mint egy őrült tyúk a szemétdombon, feltoporzékolta a szíveket, hogy szemetet, szemetet kaparjon a gyűlölt család arcába. — Na, majd ájuldozni fog a varróleány, — mondta hazamenet. Elszontyolodott férjének odarikácsolt hullarágó, sakál jókedvvel: — Ma este megiszunk egy üveg jó bort, Imruka. — Azután a tornácra ment s a hideg levegőben feszült nyakkal meredt a papilak felé. Belső ujjongásából már felmerült az akasztófa, amelyen papja lógott, alatta a zokogó varróleánnyal.

A bizottság undorodással hallgatta a meglökött parasztokat, amint előböfögték, néha

több évről visszakérőzött sérelmeiket. Mihályfi mélyen sóhajtott. Milla a konyhában dühösen sírta: — Az aljasok, az aljasok! — Az új cseléd is pityergett: Szegény tiszteletes úr, jaj, szegény tiszteletes úr!

A falun átszörnyűködték a vizsgálat hírét, az Ilona toborzásait, a panaszra menő parasztokat. A falu nagyobb része mégis szerette a papját, mert mégis egy magasabb élet, nyitott ablak, nagy lelki borzongások s tisztító sírás volt számukra ez az ember, akinek hibái olyan ők-fajta emberi hibák voltak. Beütött a szivükbe a szerencsétlen ember tragikus sorsa, akit a tanítóné és a jegyző áldozatának tartottak. A sok felgerjedt szív testvérré tette az embereket, szíverősítő szavakat kiabáltak egymásnak s a falu megindult a papilak felé. A tanító-lak előtt a rettenetes asszony képe mint égő parázs hullt a tömegbe. Egy percre elnémultak, de némelyik morgott, mint a megrúgott kutya, egy székely pedig megállott s teletorokkal kiáltotta oda: — Az Isten úgy áldja meg, tanítóné asszony, ahogy a tiszteletes úr javát akarja! — Ilona szeretett volna nekifutni a tömegnek, széttiporni őket, mint egy útbanálló gyomot. Gőgösen köpte maga elé: — Piszkos paraszt!

A tömeg elérte a papilakot. A bizottság kényszerült kijönni, hogy meghallgassa kívánságukat. Kijött velük a papi család is s

amint a nép meglátta Farcádyt, az asszonyok sírni kezdtek, körülvették, kezeit csókolták. — Nem hagyjuk a papunkat, nem hagyjuk a tiszteletes urat. — Mindenki egyszere beszélt. A meszelő Anna a Palkót ölelte fel s nagy tüsszentősöket zokogott. Mihályfi megnyugtatta keresztyén atyafiait, hogy a tiszteletes urat megvédi példás és feddhetetlen élete s nem kell őt félteni semmitől és senkitől. A nép tovább nyugtalankodott. Farcádyba átvonaglott ez a nagy szeretet és mikor eléjük állott, igazán pap volt, a megtöretett test, a kiöntetett vér papja. Hangja mélyből reszketett elé:

— Nagytiszteletű bizottság, kedves atyámfiai! Mint két családnak apja teszek vallomást az Ur színe előtt, hitem és lelkiismeretem szerint. Mint két családnak apja: az egyik a nagy család, az anyaszentegyház, a ti lelketek nyája, melynek én vagyok méltatlan pásztora. A másik az én szegény családom, kis gyermekeim. És én ime most vallomást teszek, hogy az egyik apa vétett a másik ellen. Nehéz anyagi küzdelmemben megtántorodtam. Az anyaszentegyház pénzéből ötszáznegyven koronát elköltöttem, mert családom van, mert jött a tél. A pénzt már vissza is fizettem, de a ti nagy jóságtok előtt nem maradhattam elrejtőzve. Teljesedjék meg az igazság. Én eltántorodtam az igaz úttól, ítéljetek és ítéljenek felettem az

anyaszentegyház hívatott sáfárai. Egyet kérek, hogy mikor ítéltek, ne feledkezzetek meg, hogy egy szegény család apja vagyok s mérjetek olyan mértékkel nekem, amilyent ti Istentől vártok magatok számára. Én meghajtom fejemet. Legyen igazság!

Halálos csend lett. A férfiak is sírtak. Milla megtalált régi szerelmével szenvedélyesen dobta magát a pap mellére: — Óh, Jenő, drága Jenő, mit tettél! — És az emberi töredelem csodálatos nagy tisztítással tette emberré a falu szívét.

4.

Politika, pezsgő, kártya, drága fehérnép szétrágták a Zágoni megtatarozott jóllétét. Most már egyetlen mandátuma lógott még a boltjában, hát ezen adott túl. Báró Fogarasi F. Adolfnak, a zsidó milliomos gyárosnak mandátumra volt szüksége, találkozott az ősszékely rabonbánnal s a két ember csakhamar megegyezett. Zágoni lemond és áttereli a szavazó barmokat az új pásztorhoz.

A lemondás meg is történt. Automobilok hozták be az urakat a faluba, ahol Deák Ádám, a Zágoni rendes kortese, megyehíres ravasz székely, már beharangozta a falut egy megható búcsúzóra. Jól kiesztergált mondatok szálltak lelkekből lelkekbe. Hogy a szegény méltóságos úr minden vagyonát a haza

oltárára áldozta, hogy nem bírja tovább az áldozatokat, de talált egy méltó utódot, akinek kezében szeplőtlen maradhat a fenntartott zászló. És mindenik ideális mondatnak meg volt a maga gyakorlati értelme is. Hogy az új báró kicsit zsidó, de annyi milliója van, mint a szegény embernek tetve. Hogy lesz lakodalom, evés, ivás, pénz, amennyi tetszik. És protekció is, mert az urak mind a zsebében vannak s ha akarná, főhercegek kapcsolnák be a szíjat a nadrágján. A mondatokból kiáradó pálinka- és pecsenyeszag szétterjedt, a faluból ki az erdőbe, hol az elszéledt falusiak téli párbajukat vívták a vaddal és az óriási fákkal. És az alkohol öröme kicsillant az éhes szemekre, az átfázott testet megcsiklandozta a zabálás öröme s mint felgerjedt farkasok kullogtak vissza a falu felé.

Vasárnap délutánra tűzték ki a Zágoni búcsúzóját és az új honmentő programmbeszédét. Az öreg Schönbergerhez már napokkal azelőtt nagy hordó pálinkák érkeztek. Deák Ádám már szombat este meghívta egy kis kóstolóra a főbb kolomposokat. Vasárnap délelőtt, templom előtt és templom után nagymértékben nyelték a potya ihletet. A gyűlés délután kettőre a Zágoni nagy csűrébe volt összehíva, melyet e célra szalmával hintettek be, hogy a voks-barmok patái el ne fagyjanak a szavazás előtt. A nép betorlott a félsötét csűrbe, melyet a nemerés hideg idő-

ben is izzasztóvá fűtöttek az egymáshoz tapadó testek és a pálinka. Elől egy pódiumféle volt rögtönözve, rajta egy kis asztal és egy pár szék. Parasztok jöttek a kerület szomszéd faluiból is.

Bejött Zágoni és Fogarasi báró. Deák Ádám elordított egy hatporciós éljent, az összezsúfolt testek utánabődültek. A vérré kergetett pálinka hálája szinte szívet melegített az ordításba. A parasztok közt ítéletek jártak:

— Milyen hitványka, pedig ehetik eleget.

— Annál kövérebb a bugyellárisa. — De meglátszik az ábrázatján az ószövetség!

Zágoni beszélt. Végigtekintett multján. Egész életét a hazának szentelte. Vagyonát elvitte a korrupció. Megváltó erejét megrágta a romlott középosztály és műveletlen közvélemény. — Hangjában a tiszta erkölcs ítélettrombitája harsogott a rothadt, korrupt Magyarország felett, szemeiben könnyek rezegtek. — Most ő kidől, de átadja a zászlót lelkeszerinti barátjának. Ennek a zászlónak meg kell érnie a nagy győzelmet, a jövő mégis csak a küzdő magyarságé lesz. És akkor majd ő, a félredobott, elaggott bajnok azzal az öntudattal fogja fáradt fejét az anyarögre hajtani, hogy ebben a győzelemben — bármily szerény — de neki is része van. Most nem is kellett Deák Ádámnak hangolnia, a székelyek utánabőgtek ennek az embernek,

aki minden hibáival nagyon az ő húsukból való hús volt. A csűr körül az asszonytömeg könnyezett. Farcády is arra sétált s a szép mondatok mint egy vágyott föld galambjai szálltak át rajta. Máskor ilyenkor ő volt a nagy lelki mozdító, a hátratartott lélegzettel várt szónok. Lelke tengelyéig rázta a vágy, hogy bem^njen, már megsokasodott mondatok tolultak a szájára, többször a csűr felé lépett, de visszatért. Nem, nem, neki most nem szabad kezébe venni a zászlót. Ő most fegyelmi alatt van, félrelépett, az ő makulás kezeit ne lássák ott a zászló nyelén. Majd ha jön a feloldás, az expiáció, akkor újból kibonthatja lelkéből a visszagyömöszölt zászlót. És tovább sétált vágyódó, rövid, lélegzetes léptekkel, mint ahogy egy aggódó férj jár a szülő asszony szobája előtt.

Fogarasi báró éktelen becsületességgel rótta le politikai pályája első kötelességét. Végtelen beszédet mondott, melyben, hogy senkit ne hagyjon éhesnek, megígérte minden párt legjobb igéreteit. Általános, egyenlő, titkos és soviniszta nemzetiségi politikát, szeszadó eltörlését, független Magyarországot, szabad dohánytermelést, katonai szolgálat leszállítását, gyáripart, kereskedelmet s minden agrárboldogságot. Vékonyka hangjából úgy dűlt a meggazdagodott világtörténelem a bepálinkázott parasztokba, mint a felhőszakadás. A parasztok állottak, hallgattak,

fényes szemekkel szájat tátottak, mint megannyi puszta ház, melynek elhagyott útait befutotta a pálinka s kitette ablakaiba az égő mécsest. Este nagy tokány-soirée volt Schönbergernél, báróval, tósztokkal és pálinkával s Fogarasi a teljes biztonság reményével utazhatott el.

Egy pár nap mulva a jegyzőhöz távirat érkezett, hogy izgasson a kormány jelöltje: Ijjász Ferenc érdekében. Az öreg jó Ijjász bácsinak — mióta kibukott a Házból — nagyon érezték a hiányát a pártklub híres tarokkpartijánál s felesége most már nem engedte fel a könnyen megkopasztható öreg dzsentrit a fővárosba. A párt elhatározta, hogy okvetlenül visszacibálják az öreget az alkotmányba s az öreg beteg volt a megszokott játék, megszokott emberek és megszokott pletykák után. Összes politikai termése egyetlen hiányos bővített mondatba tömörült bele, melyet oda-odaismételgetett a politika kakasainak: „Csak simán, csak simán". — Ezért igen higgadt, bölcs, Deák Ferenc-szagú embernek tartották és több bizottságba beválasztották. Domokos jegyző a táviratra rögtön magához hívatta Szonda Gergelyt.

A negyvenöt év körüli Szonda régi székely nemesi család züllött sarja volt. Kétszer volt elzárva bankóhamisításért. Ravasz, erőszakos, szájas, kártyás, iszákos volt, de elsőrangú kortes. Rábeszélni, rémíteni, száz lélek-

ben ezer szájjal ordítani, mindenütt lenni, mindenkivel enni-inni, hazudni, voks-barmokat átlopni, kijátszani senki sem tudott úgy, mint ő. Valóságos klasszikus keresztmetszete volt a népképviseletnek, szemléltető ábrája a szabadverseny politikai eszközeinek. Szonda még aznap munkába fogott s másnap már három bevert fej és ötven Ijjász-párti volt a faluban.

Ilona a következő levelet írta Zágoninak:

— Méltóságos Uram, még most is remegünk attól az örömtől, hogy Méltóságodat házunknál tisztelhettük. De Méltóságodhoz, ki elveinek oly törhetetlen harcosa volt, lennénk méltatlanok, ha nem küzdenénk amellett a zászló mellett, amelyre lelkünk felesküdött. Én és a férjem mindig a kiegyezés mellett voltunk, a történelem nagy viharában Magyarország nem állhat meg egyedül. Méltóságod nagylelkűsége meg fogja bocsátani, ha a kisember is kitart a lelkiismerete mellett. Méltóságod hálás, csodáló tisztelője: Kuntz Imréné Kovács Ilona.

Este az ablaknál ült Ilona, be-bezörgette az elmenőket:

— Hát kire szavaz, János bá'?

— Én, arra a báróra, amit a Deák Ádám árul.

— Arra a zsidóra, akinek a Zágoni méltóságos úr úgy eladta magukat, mint a barmokat. A méltóságos úr elkártyázta a vagyonát

s mert vénségére még szép személyekre dobja a pénzt, az első zsidónak eladja magukat. Lássa, az Ijjász nagyságos úr régi magyar nemes s ő sem kívánja ingyen az emberek szavát.

A nagy küzdelem megkezdődött. A munka, a szokott élet minden mozgása megszünt. A mesék ős igérete, a nép húsában szendergő örök vágy, az eldorádó: a potyaevés és ivás boldog élete elkövetkezett. Esténként — korcsmában vagy magánházakban — mindkét párt reggelbe nyúló zabálásos összejövetelekben töltötte a parasztba az ételt-italt, a kongó nagy szavakat, a hazugságot és gyűlöletet. A két párt küzdelme úgy kiéleződött, az összecsapás oly hevesnek igérkezett, hogy Kun Ernő — Pestről nézve a dolgokat — azt gondolta, hogy a két marakodó elül el lehetne ragadni a mandátumot a haladópárt számára. Rávette Földes Aladárt, a megmilliomosodott lapszerkesztőt — lap, mely eleinte revolver-újság volt s azután komoly politikai tényezővé pénzesedett —, hogy próbáljon a zavarosban halászni. Így egy harmadik párt frazeológiája, pörköltje és pálinkája is beleszakadt a nagy szó-, pörkölt- és pálinkazuhatagba, mely végigcsapott a falun. Az öreg Barabás odavitte töprengő becsületességét János elé:

— János úrfi, ha ezeket hallja az ember, mindenkinek igaza van és akkor egyiknek

sincs igaza. Mit tanácsol, úrfi, kire szavazzak?

János mosolyogva felelt, de a hangjában volt valami lekötött indulat:

— Tudja mit, öreg, vágja meg mind a hármat, amennyire csak tudja. Amit úgy kap tőlük, az a maga csalhatatlan alkotmányos haszna. Aztán a választás napján szökjön meg, vagy legyen halálos beteg, hadd üssék az urak egymást. Ez az egyetlen mód, hogy maga csapja be őket.

Szücs Daninak, a forradalmi tiszteletesnek megérlelő nap és ígért szüret volt a Földes fellépése. Ingyenprófétává szegődött az új megváltó mellé s mint roppant napraforgó nyilt ki belőle a demokrácia s szó-szirmaival telehullatta a falut. Im elérkezett a nagy nivellálás ideje, korgó gyomrokban és lázadt szivekben zúg a félrevert harang a kiváltságos világ agóniája felett. Itt vajúdik, riad az új világ a parasztokban, a senkikben, a megrabolt milliókban s a szavazat, mely mint egy dugott bomba van a lelkekben, meglöki a világot az egyenlőség, a demokrácia felé. Aki emberi méltósággal született, aki jogot, igazságot és kenyeret akar, az Földes Aladárra fog szavazni s a szolgabírák, feudális zsarnokok, rabló csuhások romjain odaviszi követ az új Magyarországhoz. Ez a tábor volt a legkevesebb számú a faluban, de leginkább ököl

volt az öklük és legtöbb láng volt a szavukban.

Itt novemberben már tél van s hó és hallgató házak felett vad Nemere nyargalta a falut. A falut, honnan most a munka elment, mint egy elkergetett lelkiismeret s az ima eltünt, mint riadt galamb. Sötét, földszagú szobákban, kormos lámpa tragikus fényénél, a gyilkos üveg mellett, egymáshoz hajló parasztok meg nem értett, hosszú szavakban téptek ölő gyűlöletet magukból, gyűlöletet egymás ellen, hogy — ha már tépi őket vénült föld és rohanó idő s az ezerkezű állam — a folyó történelem is hazugság, alkohol, gyűlölet és öngyilkosság legyen nekik.

A Földes kortese Firtos Mózsi volt: hatalmas, fenyőszálnak termett, rajongásokra született székely. Mintha óriásokat teremtő öreg Jókai szabta volna oda álmából tépett népkolosszusnak a kis faluba. Legénykorában, valami vasárnapi véres marcangolás után, nyugtalan vére kivitte Amerikába, keresni egy termetéhez való sorsot. Ott kapott is gigászi nyomorúságot, herkulesi robotot, nehéz, sötét munkát. Évek múlva visszajött egy pár száz dollárral, egy pár száz angol szóval s világot szülő mondatok tört darabjaival. A dollárokkal visszavásárolta kis telkét, az angol szavakat elfelejtette, a mondatok elszunyadtak benne, mint a kazal mögé kergetett szelindekek. De mikor megjelent

Szücs Dani s a demokrácia üvöltött a tárt lelkekbe, az alvó mondatok új életre riadtak, az elpihent gép lökött erővel kezdte zúgni kedvenc robotját. Nagy szürke, beteg kék szemeiben, melyekben összes őseinek éhsége tágult, mint két kétségbeesett száj, fellobogott a döbbentő fény, a minden mámornál mámorabb prófétaláz s a felheccelt mondatok kiugattak belőle, csattogó foggal, véresen, hogy átvigye másokba a benne feldübörgő minden megrúgott apja, minden nyomorgó őse bosszúját. Ennek nem kellett a pénz, a zsíros falat. Az ital is csak belső, izzó valótlanságának valóvá hihetője volt. Neki minden atómja felfakadt száj volt, hogy érezze, hogy ő a megkondított harang, a felrázott ököl, az odadörgött állj-meg. Szelíd, sápadt kis penészasszony felesége otthon rácsimpaszkodva Istennel s nőstényszerelme minden kapaszkodó szavával, könyörögve húzta vissza a békébe, a családba, a munka biztos védelmébe, de a rettentő meggyőződés, mint vágóhídra hajszoló hentes, korbácsolta ki a zivatarba a vörös szavakba riadt bikát. Fia, húszéves, birkózásra, ölelkezésre, hejehujára fakadt legény, szilaj felkacagása a megtépett fajnak, vére sodró árjával szakadt az apja zúgó szavai után. Ezt már nem a világmegváltás bántotta, fütyült ő nyomorúságra s minden tagadó fejrázására az életnek, de kellett valami, amiért verje a mellét, felhúzza

a vállát s odakiáltsa a ki a legényt, hogy izmai felkukorékoljanak tudatába, mint napnak ágaskodó kakasok. Késő éjjel hazatérve — az öreg földrengető léptekkel, a legény léptei új termés harsonái voltak —, felhevülve a pálinkától, az otthoni üveg mellett az öreg még órákig golyváskodott fiának a megváltandó világról, mélyről szakított szavakkal töltötte bele a parazsat, hogy az is dühös mellett feszítsen a világnak. Az asszony pedig, a nyomorult, beteg nőstény rabszolga, behúzódva az ágy vackába, odatapadva a falhoz, Istenhez könyörgött összes előzője imádságával, hogy óvja meg ezt a két, falnakrohanó lelket a törvénytől, a rendtől, az uraktól, a nagy misztikus világ kiötlő szörnyűségeitől.

A civódások mind gyakoribbak lettek és mindtöbbször kellett csendőrnek jönnie a faluba. Véres fenyegetések és bosszú ülte meg a lelkeket. A három úrijelölt közül hol egyik, hol a másik rándult le s nyomukba új tajtékzással viharzott fel a nép-pocsolya. Szonda Gergelynek nagyon a begyében volt Firtos, ez az áradó próféta, aki égő szavaival még az ő ravasz körmei közül is ki tudott tépni egy-egy voks-barmot. És akkor arra a pompás ötletre jött, hogy titkon elhiresztelte, belopta a fülekbe, hogy Firtos Mózsi az ő embere, hogy ők fizetik azért, hogy más szavakkal is dézsmálja a Fogarasi-párt nyáját.

De a pálinka, a pénz tőlük jön, a Földes nagyságos úr is csak az ő kedvükért handabandázik, az utolsó percben majd lemond és odacsapja embereit az ők sátorához, az egész külső ellenségeskedés csak móka. A Deák Ádám emberei éktelen dühbe jöttek erre a hírre, ez már nem becsületes játék s titkos suttogásokban a népharag rozsdás, gyilkos szögeivel verték ki a Firtos Mózsi nevét. Az esti órákban már csak csapatosan, bottal mertek járni az emberek s a szegény felrázott falu minden őrültje féltette fejét minden másik őrülttől.

A szavazás előtti hét szombatján mindenik párt a végső sarkantyúdöfésekkel igyekezett rohanásba hozni a megeredt barmokat. A Schönberger-korcsma a Deák Ádám embereié volt, mert mégis ők voltak a legszámosabban. Deák Ádám, aki leginkább a Firtos-lobogó fanatizmusától féltette embereit és mert gyűlölte is ezt a mélyszemű próféta-buriánt, akinél a kortesség nem üzlet volt, lefogott, de gyűlölettől izzó hangon, ravasz csavarodásokkal, de annál érthetőbben beszélt az árulóról, a Judásról, aki nem becsületes eszközökkel, hazug kolomppal csalja a népet az ellenség aklába. Az öklök összeszorultak, a pálinkától csorduló szájakban megcsikorogtak a fogak, a szemekből kikönyöklött a vérre tátott gyűlölet. Kóré Zsiga, a volt kurátor fia, vérmes, iszákos, legénykedő legény, sze-

meivel mint két éhes gyermekszájjal tapadt Deák Ádámra és szívta belőle a gyűlöletet. Szívta és felduzzadt vérében vad rohamok keletkeztek, ingó, rendezetlen gyermekagyában szaggatott képek rohantak át, bravúrokra, balladákra éhes izmai régi vágyaikhoz új célt kaptak: megszabadítani a falut az árulótól, kinyargalni izmai feltorlott erejét, csodált hős lenni. A fényes kép, amint izmos karjával letaglózza az árulót és körötte ránéz a falu, álmélkodó leányszemek tapadnak bőrére s az ő élete szörnyülködésben, megdobogott szivekben magasra lobog, ez a kép pohárról pohárra mindjobban átszőtte vérét, izomjai rostját, idegei titkos csalitját, míg végre egy nekirohanó akarattá lett, vért szagolt veszett bikává, mely törvényt rúg és Istent öklel. Pelyhes, csókraálló szájából a felhúzott gép egyhangú zörejével ismételgette: — Majd máskép lesz, majd másképp lesz. — És késő éjjel, mikor visszatért alvó, összegyűrt vén anyja mellé, a hitvány ágyon, a mély álomba süppedt ember véres vizióiból fel-felhörgött a nekilökött vak akarat: — Majd másképp lesz, majd másképp lesz.

Másnap az istentisztelet negyedórával később kezdődött, a juhok alig tudtak elválni az alkotmány vályúi mellől. De azért ma zsúfolásig volt tele a templom s kivörösödött, elfordult szemű arcok torzultak egymásra, a sápadt Krisztus kifakult a bestiává vissza-

lökött népből. Eljött mindenki, hogy dacát, mint egy palástot panyókára vesse az Ur színe előtt, eljött mindenik, hogy gyűlölete agyara odadöbbenjen az ellenfél szemébe s a nők mint megriadt, félénk tyúkok lapultak a megvadult hímek között. És míg a szegény bukott pap szokott szavai aláhullottak: megváltásról, keresztről, szeretetről s a hímzett takaró fedte a titokzatos kenyeret és az örök élet borát: a demokrácia, a népfenség, a szabadság, a testvériség, a hisztérikus, szörnyű Rousseau mint égő számum sivították át a felheccelt vérebet: ölj! ölj! ölj!

Istentisztelet után a templom előtt rendesen csoportos beszélgetések szoktak lenni. Most ebben az ottmaradásban dac és kihívás volt. Mindeniknek odafeszülő izma mondta: — Látod, azért is itt vagyok, élet a te életed előtt, az én igazam az igazi igazság, mert ezé az agyonütőbb ököl, a harapósabb fog. — Firtos vad gesztusokkal beszélt híveinek s éppen a Krisztus népmozdító szavait szikrázta beléjük, mikor a Kóré Zsiga eléje dobbant:

— A Judások ne beszéljenek az Ur Jézusról, mert a torkukra forrassza valaki.

Firtos öles válla magasságáról megvetőleg nézett erre a meglódult vad csikóra, de a fia elébeugrott:

— Az apámnak mondod ezt?

— Annak hát!

— Mondd mégegyszer!

Az apját védő fiú oly felegyenesedő tilalom volt, szemeiből olyan sionhegyi láng csapott ki, hogy a bomlott bika némán torpant előtte. Deák Ádám gúnyosan kiáltotta neki:

— No Zsiga, hát megakadt a merszed?

A napok óta felhúzott gép nekilódult. A Kóré Zsiga keze lecsapott, de már kés volt benne. A vérében előre felajzott csapás, az apának szánt büntetés a fiút érte. A Firtosgyerek elbukott, mellényén kibuggyant a vér, kalimpált egyet a lábaival s aztán elnyúlt a földön, a kenyéradón, a megnyugtatón, az Ur háza s a csendes fejfák előtt. A holt falu új rekrutát kapott.

Egyetlen szörnyülködő jaj szakadt ki a jelenlevőkből. És az egymás ellen harapó emberek most olyan egy arccal néztek az egyetlen halálra. Kóré Zsigát már két csendőr közrefogta. Az örsvezető lehajolt a kidöntött fiatal élet felé, hallgatózott a félig nyilt ajkaknál, tapogatta a megontott mellet. Azután felemelkedett. — Meghalt, — szólt súlyosan, egyszerűen. Firtos mereven állt, nagy, ijesztőre tágult szemei dermedt szúrással néztek messzire, mintha túl minden jelenlevő látszatokon, az okok mélyén, az egyetlen nagy ellenséget hívná halálos párbajra. Firtosné, a nyomorult, félénk, vézna asszony most lobogva, mint egy felgyujtott ház s mintha a bosszúálló Isten rettentő. leveléből olvasná,

két kezét az égnek rázva, odaüvöltözte a Deák Ádám fakó arcába: — Megkeserülöd! Megkeserülöd!

Az emberek szétkullogtak, némán, orravérzősen. A csendőrök elvezették Kóré Zsigát. A halottat is elszállították. A hazavánszorgó asszony ki-kiordította zokogásából a visszafizetés irtózatos vágyát: — Megkeserülöd! Megkeserülöd!

És mindnyájan: gyilkosok és gyilkolt, bújt ravaszság és bosszútkérő anya, csendőrök és mind az elbódultak: fájdalmasan, végzetesen, örök ítélettel nép voltak.

5.

Juditnak már égő szenvedés és lázas hallucináció volt Pest, de azért mégis új meg új hetet maradt ott. Gyűlölte a roppant város valóságát, mely nem az ő valósága volt, mely megcsalta őt, kitépte belőle az egyetlen álmot, melyért élet volt fiatal élete. Faja káprázott szemével az egyszer elejtett életet képtelen volt újra felvenni. Óriási halálrohamok jöttek rá s néha órákig elsétált a Duna mellett. Belevetni magát ebbe a nagy tovazúgásba, elsodródni, meghalni! Hogy amikor majd testét kifogják, döbbenjen meg ez a könyörtelenül élő város, hogy itt járt a szépség királynője s csak most veszik észre, amikor már halott. De eszébe ju-

tott egy képes napilap képe, hogy a víz milyen rémítővé puffasztja a halottakat. Irtózni kezdett a Dunaparttól.

Elkezdett regényeket vásárolni, beléjükdobta magát a megígézett gyermek lélegzettelen bújásával, napokig nem mozdult ki szobájából. Minden hősnővel együtt halt, minden tragédiával vele zuhant. Foglalkozott a tervvel, hogy elfut az élettől, elhagyja apái vallását, apáca lesz. Milyen szép fehérarcú apáca lenne. És egy sápadt, tragikus arcú papot képzelt, egy fiatal Dante-arcú Claude Frollót, aki mély, hulló elkárhozással nézi a templom szögletéből.

Miklós ebben az időben ideges, fáradt, kedvetlen volt és sokszor nagyon komiszul bánt vele. Ostoba libának nevezte, akit a könyvek elbolondítottak s aki idejön és megijed, mert az élet olyan, amilyen. Judit sokat sírt, de jól is esett neki, hogy mártir és szenved.

Az egyetlen, akinek közelében Judit újra a régivé elevenedett: szeszélyes, kegyetlen, gonosz nő-macskává, Sarkadi volt. Az óvatos, bölcs srófokra járó fiatalember igyekezett minél kevesebb felelősséget cipelni a Judit kalandjából. Judit utána ment, órákon át kísértette magát vele, csipkedte, gúnyolta, felvitte szobájába, ott felvillantotta rejtett szépségeit s mikor a szegény Sarkadi kiizzadott az óvatosságból és könyörögni kezdett,

nagyokat kacagott. Nem, nem, csak egyszer volt Budán Judit-vásár. Egyetlen vad élvezete ez a szádizmus volt.

Mikor aztán a karácsony közeledett, a gyámoltalan, kényeztetett, családba mártott gyermek egészen elöntötte Juditot. Kétségbeesett könnyes levelet írt haza, hogy tévedett tehetségében, álmaiban, hogy érzi, hogy a művészet sohasem tudná fenntartani, az irigyek intrikáival nem tudna küzdeni, hogy ő az apja fehér, álmodó lelkével mindig hátraszorulna. És hogy hull hazafelé, veszett hullással, ott van az ő helye az apja mellett, vigasztalni, Antigonéja lenni. Jenő válasza ennyi volt: — Gyere.

A viszontlátás bő volt könnyekben. Judit csordultig telt a viszontlátott faluval, a régi benyomásokkal, melyekből gyermeksége előépült és zokogása mély volt, egész életéből jövő. Milla és a gyermekek bőgtek és csordultak, mint az őszi eső. Jenő, az összetört, félretaposott, szerencsétlen ember hagyta magát csókolni — sápadtan, mozdulatlanul — de belsejében nagy robbanás volt e csodálatos szépség felé, aki az ő leánya, egyetlen diadala életének. Eleinte komoly, rövid kérdéseket tett: — Nem fáztál meg az úton? Fűtve volt a vonat? — És ezek a mondatok már ráhajlás és cirógatás voltak. Az este aztán a tragikus családban mégis ünneppé boldogodott. Eleinte Milla és a gyermekek. később velük sodródott Jenő is.

apró, ezer részletes kérdést tettek a pesti életre, amit sohasem láttak s csak az ujságból ismertek. Faggatták a színiakadémiáról, a színházakról, a nagy emberekről. Naiv kérdéseikből kilátszott a hit, hogy aki Pestre megy, ott mint egy kirakatban meglátja az egész modern magyar életet. Judit az ős talajon felbátorodva, visszatalált gyökerein kinyílott, mint egy naprahozott virág, színes, vérből szökött szavak zuhataga jött ki belőle, mint vérvörös virágok egy gazdag ázáleából. Minden szava egy kis dráma volt, melynek utána játszott hangjával, mozdulataival, arcának felséges mozgó életével. Amint szavai elragadták, a feltolult élet mámorával oly részletes, mozgó képét adta sohasem látott, soha meg nem történt dolgoknak, hogy pesti élete mint egy nyüzsgő, élő dombormű vonaglott a család felfényesedett szeme elé. Meséjének kilencven percentje hazugság volt, de a színész igazsága, mely az agyban, vérben, a lelki zápor bonyolult hullámaiban éppen olyan élt valóság, mint a körülhorzsoló élet. És ez a lány, aki akarattalan, szétfolyt lélekkel ténfergett Pesten, mint egy szétoszló köd, aki gyáván visszaszeppent a küszöbnél, melyen át az álmodott pályához juthatott volna, most csodálatos következetességgel, biztonsággal s az élet szuggeráló elhitetésével játszott el nekik egy soha meg nem élt életet. Különös részletesen terjedt ki arra, hogy mit szavalt, mit énekelt a fel-

vevő bizottság előtt, mit mondanak tanárai, hogy voltak elragadtatva, hogy irigykedtek társai. Szavakat, eseteket idézett s egyeseket leírt a mindennap beégő valóság perzselő élességével.

— Láttad-e Ivánfy Jenőt? — kérdezte Farcády, ki még Kolozsvárt csodálta ennek zengő pátoszát.

— Láttam az Ember tragédiájában. Ha hallottad volna, mikor azt szavalta, hogy:

Im, nagy Isten, tekints le és pirulj,
mi nyomorult,
Akit remeknek alkotál, az ember.

Jenőnek könny szökött szemébe. A rég elboltozott, eltemetett álom: ünnepelt tragikus színész lenni, átsüvíteni a tömegek gerincén a tragikus pátoszt, melyet belélüktet a zuhanó világ, utóljára, fájdalmas hívással elevenült eléje. Az álmodott babér, a zúgó taps, a kocsiból kifogott lovak, a fáklyás zene pompás halottasmenetben mentek el előtte s a fáklyaláng gyászpompáját ráborította a sötét papi lakra, ahol egy elbukott pap él nyomorult családjával. A szomorú, életvert ember egy kitépett sóhajtásban hajolt önmaga hullája felé.

Másnap, mikor Judit végigment a falun, hogy meglátogassa Böjthééket, megsápadt szépségét, melyen most egy új, hideg méltóság

ült, úgy bámulták, mint egy még soha nem látott csodát és ezer kérdésre kellett felelnie. Nyomán felhemzsegett a legenda. Hogy Pesten egy főherceg szeretett beléje s az udvar parancsából kellett visszajönnie. Hogy az Operában fellépett és óriási sikere volt. Egy párizsi igazgató szerződtetni akarta, de az ő szíve visszavágyott a faluba. De Ilona naturalisztikusabb irányt igyekezett adni a meséknek. Olyan nehéz lett a kisasszonynak a leánysága, hogy alig tudott Pestre futni, hogy az útban el ne szottyantsa. Hogy már itthon cégérül viselte magát s a szemeiben szétvetette a lábait, ha Farkas Miklósra nézett. Miklósnak jó dolga lehetett Pesten. Most aztán bizonyára az a bolond, mert bolond és nem zseni, jóllakott vele s amilyen komisz, visszaküldte mint egy elhasznált ruhát.

Böjthéék nagyon apás-anyásan fogadták. A János elbeszélésén át a Judit pesti kirándulását nagyon ideális tiszta valaminek látták. Judit a két öreg társaságában — vérének akaratlan színjátszásával — szűzies, ártatlan, szerény, odasimuló kis leány volt. Az öreg Böjthe nagyon szerette s nem egyszer villant meg benne, hogy ilyen menye legyen. János jó vidámsággal mondta:

— Most, hogy belekóstolt Pestbe, talán jobban meg fog becsülni minket.

Mikor hazakísérte, mégegyszer megkérdezte:

— És ha most megismétlem a kérésem, mit felel?

— Ha maga tudná a pesti életem történetét, nem ismételné meg a kérését.

— Nézze, Jutka, én most is éppen oly derült, egészséges és erős vagyok, mint a multkor és éppen úgy kívánom és szeretem magát. És ez a fő, nem az, hogy maga mi volt Pesten.

A lány elgondolkozott:

— Lássa, János, már csak azért sem mernék magához menni, mert magát nem értem. Minden férfit felszimatolok egy pár perc alatt, még Miklóst is egészen látom, pedig ő minden negyedórában más, és így tudok valamilyen lenni mindenikkel szemben. Magából egy kukkot sem értek. Ha magához mennék, mindig megkötve érezném magam, még meg sem merném csalni, úgy nem volnék tájékozódva. Hogy tudnék megcsalni egy férfit, akin nem látok át, akit nem ismerek. Ez nagyon ingerelne s egyszer csak meggyűlölném magát.

Két-három napig nagyon élvezte Judit a falut, a családot, a hóval borított, nagy hallgatású roppant telet. Kis testvéreivel játszott eleven, veszett gyermekséggel, babusgatta, falta őket. Anyjának új, pesti nótákat tanított, úgyhogy a könnyen vigasztalható asszony visszatért egykori felhőtlen boldogságához. Még a cselédet is megajándékozta. De legodaadóbb volt a szerencsétlen apa iránt.

aki egész tragédiájával szerette ezt az örökre gondolt szépséget, egyetlen viszonyát a halhatatlansághoz. Fájdalmas szeretetét mindegyre rácirógatta lányára: — Úgy-e, mégis legjobb itt, édes lányom, a te rossz apádnál, a te szerencsétlen apádnál?

De csakhamar Judit mindennel tele lett s mind nagyobb szomorúság dűlt rá. Mind többet menekült a szobájába s külső tétlenségében odadobta magát a belsejéből visszaszakadó emlékeknek. Égő valósággal — minden logikus kapocs nélkül — képek hullottak eléje pesti életéből s testére újra felforrósították az élet ottani lázát. A legkülönösebb volt, hogy legtöbbször olyan benyomások éledtek újra, amelyeket ott észre sem vett és most énjének sötétjéből éles bántással hasadtak tudatába. Mikor egy este Miklóssal a Mátyás-pincébe ment, egy öregasszony a bejáratnál hisztérikus, gúnyos kacagást kanyarított. Ez most felborzadt a gerincére. Minek kacagott, mit látott ki belőle? Egyszer pedig, mikor az Erzsébet-hídon átment, túl, messze a parton, öt ember ügyesbajoskodott valamivel. Mit csináltak azok ott? Most élesen látta, hogy egy püffedt, lesimított hajú, rengeteg hasú holttestet akartak kihúzni. Egy elhangzott szó, átvillant arc visszavonaglott tudatába és felkarmolta nyugalmát.

Egy éjjel két óra tájt rémült felszökésben riadt fel. Mi kiáltotta fel? Az óriási, le-

súlyosodó, döbbent csend, mely mintha egy végtelen szorongás dobogása lett volna. Künn a sápadt hó világított, mint egy halott arca és mintha csendes léptek jártak volna a havon, melyek belerengtek a szíve rezdülésébe.

És ekkor az a kétségbeesett bizonyosság állította meg vérét, hogy ő most vén, hogy arcát borzasztó barázdák torzítják, haja megritkult, bőre festetten lötyög és kivigyorog a halotti koponya belőle. Oda egyetlen élete s a megállíthatatlan szépség! Remegve gyujtott gyertyát s kis kézitükrét elővette, ráült az ágy szélére. Eltelt két perc, amíg bele mert nézni. Szép volt, félelmes, végzetes, halálos szépséggel.

És amint ott mélyen nézte magát, kétségbeesett, halál előtti, kapaszkodó szerelemmel, egy mondat esett ki belőle: — Gyere be, kis szőke, én tudok úgy, ahogy akarod.

Mintha döglött egér hullott volna az ölébe, majd felsikoltott. Honnan való ez a mondat, mely fagyasztó undorodással döbbenti életét? És látta a fényes kört, látta részletesen a piszkos aszfaltot, egy köpést és két cigarettavéget. És a szörnyű, elítélt nőt, amint a borzasztó kört járja. Rekedt hangjának érdessége horzsolta fülét.

Halálos rémületben, ingben, dideregve ment a hálószoba felé, hogy felkiáltsa övéit, hogy meleg emberi életükkel körültapassza halálos agoniáját. Benyitott a szobába. Far-

cády mély, nehéz lélegzéssel aludt, Milla rövid, gyors horkolással, a három kis gyermek mint három fáradt madár pihegett. Olyan végtelen vigasztalanság, olyan egyedülvalóság volt e fekete hálószobában az alvó lelkek felett, hogy Judit megértette, hogy hiába volna a segélykiáltó szó, hiába a kapaszkodó karok.

Visszament. Egy darabig ágya szélén ténfergett, határozatlan remegésben. Azután lefeküdt, magára húzta a paplant, egészen a fejére és sírni kezdett, átrontó, megvert sírással. Majd láz jött reája s úgy riadt bele egy álomvizióba, mint egy szörnyű felébredésbe.

V. A VILÁGTALAN FALU

1.

Újból vetettek, a téli vackaiból kibujt nép újból földnek hajolt. A vetés újra kinőtt s újból remegtek, imádkoztak, káromkodtak érte, hogy az előbomló kalászok adjanak össze annyi kenyeret, amivel el lehet vergődni egy új kenyérért. S a mag újból kalászba szökött, a nap végezte munkáját és újból fenték a sarlót.

Ebben az évben július végére maradt az aratás. Mert közben nehéz idők jártak. A haragos hegyek jeget és viharos esőt fújtak a növekedő ígéretre és hosszú sávokban fektették sárba a feltörő életet. Néhol a búzatáblák sűrűjében. Egyszerre csak ritkás helyek támadtak, sápadt, csenevész, magtalan kalászokkal. De amelyik helyen a szerencse megóvta a gabonát, soha gazdagabb kalász nem volt, mint az idén.

János reggel három órakor kelt fel. A sápadó csillagok még forogtak az ég mélyén

s a levegő erős volt, mint egy harsány biztatás. A mosdóvizet vidáman csapkodta kacagó izmaihoz, mint egy fürdésbe részegedett gyermek. És vércsepp a vércseppel, izom az izommal, az atómok egész vidám rohanó hadserege, melyek kitették ezt a hatalmas szép életet, vidám énekbe zengtek össze. Milyen jó felébredni, élni, erős és fiatal lenni, munkába menni, elfáradni, enni, ölelkezni, aludni. Egy mély, tiszta hősköltéménynek érezte magát, mely a földből indul ki s a földbe tér vissza. S melyben nincs kiontott vér, csak munka, áldás és győzelmes elnyújtózások.

Az emberek már összegyülekeztek az udvaron, a ház cselédjei és a kalákások. Mindenki vidám volt, mert sötét napok és vénítő földtépés után ez mégis győzelem és oromra tűzött zászló. A fiatal lányok vígan évődtek a legényekkel. János egy pohár pálinkát adott mindenkinek, hogy meleget vigyen beléjük a hűvös reggelen.

Mikor aztán künn sorbaálltak, elhúzódva az egész gabonatábla széltében, mely egy kissé dűlőnek ment, a nap feljött velük szemben, a kalászok erdején át hosszú sávokban világította meg őket. És az izmok egyszerre megelevenedtek s úgy hasadt ki belőlük az ének, mint a bimbó a duzzadó bokorból. Tudatlan mélyükben, az élet összefutó gyökereinél, hol az élet és a halál birkózása folyik,

úgy hogy néha rettentő szorongással döng fel a tudott világba, most mint egy végtelen gyermekkacagás, egy forró élő ima terjedt szét az élet igazolása.

Egész napon folyt a munka s az emberek boldogok voltak a megtárult föld szerelmében. Mikor este hazakészültek, egy óriási szekeret megtöltöttek új kalangyákkal, a lányokat megkoszorúzták kalászokkal s úgy ültették fel őket a szekérre rakott áldásra. Közbül ült a legszebb, az öreg Barabás lánya, Mária. És Jánosnak, ki azóta állandó viszonyt folytatott a lánnyal, új felfedezéssel merült a szemeibe ez a termésre termett gyönyörű emberi valóság, melynek látása olyan valószínűtlenné tette a halált.

A szekerek megindultak, békés ökrök húzták, mint valami boldog antik nászmenetet. A lányok, sarlójukkal a kezükben, énekelni kezdtek. A férfiak gyalog követték a szekereket, sarlóval kezükben, vagy kaszával a vállukon. Az öregek hátramaradtak, csendesen öreg szavakat hullattak. A fiatalok vele énekeltek a lányokkal. A mező meggyűlt melege a leszálló szürkületben kéjesen, hizelegve dörzsölődött hozzájuk, mint egy óriási pelyhes macska.

Benn a faluban a már beérkezett, vagy otthonmaradt fiatalok az uccák szegletén ősi szokás szerint vízzel telt kártyusokkal és kannákkal várták a hazatérőket. A szekeren

ülő lányokra, a fiatal legényekre innen is, onnan is hullott a zápor. Nagy herce-hurca keletkezett s a sötétbe süllyedő uccákról meleg kacagásokat csörgettek a derült ég felé. Azután szerteszét — jó éjszakát, — csendes jó éjszakát — szállottak a levegőben s egy félóra mulva hallgatott a falu a nyugvó munka szent hallgatásával.

Másnap délben, mikor a félig learatott izzó gabonatábla közepén ebédelni leültek, Barabás Mária előlépett János felé s szégyenkezés és félelem nélkül, mosolyogva és mégis komolyan, mintha a föld ős szeretete, a termő Gaea nyúlt volna gyermeke felé az áldás és termés boldog mozdulatával, egy pirosra sült fehércipót nyújtott át a fiatal gazdának. Ez már az új termés volt, a drága új kenyér, a gyötrődő örökös új megáldozása. János bort is hozatott ki erre a napra, a család hagyományos ünnepére. A férfiak körülállották, ő vette a kenyeret, áldást kívánt a földre, a családokra és megtörte, mindeniknek adott egy darabkát. Azután a kulacs járt kézről kézre s új meg új áldás nőtt az ajkakon, mint kalász a megfrissített barázdán.

János ekkor észrevette, hogy Deák Ádám és Firtos Mózes lehetőleg távol állanak egymástól s hogy a fiatal hulla még köztük fekszik és sötét még a gyűlölet bennük. Odahívta őket maga mellé, az egyiket jobbra állította, a másikat balra. Azután felemelve kulacsát,

egy nagy lendítéssel az égő mezők felé mutatott s felhajtott egy kortyot: — Az Isten áldja meg kenteket, hogy most itt az új áldás előtt megbocsátanak egymásnak. Székelyek vagyunk, egy sors árvái, ne gyűlöljük egymást. Ki fog szeretni minket, ha mi is ellenségei vagyunk egymásnak?

A két emberben szétjárt a kenyér, a bor lelke, mint tavaszi friss sugarak a kihalt házban. Mondták nekik a közös izzadást, a megosztott szorongást. Az évezredes egység, a nagy nemzet: a kenyér örök végzetét mondták nekik. Mondták a mámor testvérítő ős vigasztalását. Az a fiatal hulla lecsúszott a Firtos bá' lelkéről az elszakadó időbe, a makacs gőg leolvadt Deák Ádámról, a két, földből nőtt ember megértette a föld nagy tanítását. Az öklök kiengedtek, a karok egymás felé lódultak s az izzó déli napban, a megterített Urasztalán két férfi fogott kezet. Firtos szemeiből kicsordult egy könny — de ez már megbocsátás és megnyugvás volt —, odafordult János felé s mély hangon, melyben egy ember lett emberré, mondta: — Az Isten áldja meg János úrfit.

Egy kerek hétig folyt az aratás a Jánosék földjén. Az utolsó estére — szombat este — János bundát, bort, eleséget vitt ki s az öreg kutyát, Vitézt, hogy künn töltse az éjszakát, hogy beigya magába a megterített föld szerel-

mét, hogy fiatal életét, mint egy ünnepi sátrat, kifeszítse a föld jósága felé.

Az aratók, a szekerek bementek, amint a szürkület beállott. A távozóktól még egy-egy hang hasadott errefelé. János egyedül maradt.

A fehér hold már sötét rézszínűvé tömörült az éjszaka feltámasztott falán. A nagy, kitárt mezőn csendes, sárga fénnyel nevettek a kalangyák. A csend mint egy ringó tenger foglalta egységbe a világot, a megterített földet, a sötét vizet, a fényes füzeseket és a keringő világokat. A megtárult ég roppant öléből lassú permeteléssel, mint fényes langyos eső, béke és jóakarat hullott a földre.

János elvégezte vacsoráját, a tűz összébb hullott, Vitéz melléje húzódva nézett bele az éjszakába. És ő is nézte a megvilágított háromszéki síkot, a beárnyékolt hegyeket.

Tudatába képek és hangok jöttek vissza a tovafolyt napból. Az ujságokban, mint felheccelt szelindekek, véres mondatok ugattak a meggyilkolt trónörökösért, bosszúért, rettentő, példás büntetésért. A magyar miniszterelnök a parlamentben bejelentette, hogy a világtörténelem szele zúg s ez a szél kiborsózott az emberek hátára. A világ mint egy megrázott borzasztó habarcs, fortyogni kezdett s a tajték végigcsurgott a lelkeken. És János úgy érezte, hogy a mély csendben, a kenyért tartó roppant mezőben, a halkan daloló világosság mögött sötéten jár a mérhe-

tetlen óriás, hogy közeledő léptei messze szívekbe döngenek s hogy a horizont alján, fenn az éjbe bukott hegyek mögött, meg- ' megvillan kezében a kasza.

És akkor úgy érezte, mintha eggyé lenne az egész földdel, melybe magot vetett s melyből kenyeret kapott. Hogy az egész háromszéki sík az ő melle, benne vannak az alásüllyedt holtak, a szétszórt falvak, a fakunyhók, a kis emberek s hogy óriási szorongás tölti el ezt az egész beléjezsúfolt világot. Mintha a szétlökött hegyek között vad hordák rohannának be, mintha gyilkos szavak és gyilkos fegyverek ordítása tépne bele a csendbe, mintha a holdból vér, vér folyna, befolyná az egész székely medencét s a kalászok, az ember szent diadala, megcsúfolva, megpiszkolva úsznának a vértengeren. Megrázkódott és belekiáltott a csendes éjszakába: — Hahó, hahó, hahó! — A hang tovább ment a fényes mezőkön s hosszú gurulással veszett be a hegyek közé.

És ez a hang meleggé lökte megborzadt vérét, odaszólt az izmoknak s egyszerre egy nagy nyugodtság hullott belé, mint egy lehajított pohár jó bor. Akármi jöjjön, az ő erős lába elébedobban a végzetnek, az ő hatalmas keze megfogja a sors kerekét, tenni, teremni, védni született. Nagy, erős testét végignyujtotta, fejét a drága kalászokra fektette, elaludt. A nagy, keringő mezőn az

éjszaka ezüstlábon járta puha táncát. Mint ékes Heródiás táncolt az örökkévaló mezőn, meg-meglebbent kezében a fényes tál és megvillant rajta a véres emberfő. Kinek a fejét tartotta Heródes felé?

Az éj nyugodt volt és mégis mintha valahol egy nagy félelem bújt volna meg. Csak a kutya őrizte a fáradt nagy ember álmát. Egyszerre felugrott s hosszú panasszal szűkölt kelet felé.

2.

Sarkadi, az okos és gyakorlati Sarkadi szerette írói tehetségét jóbarátságokkal toldani meg. Folytonos szivességeket tett a hír trombitásainak, körülbarátkozta a kikiáltott neveket, vacsorákat adott, kölcsönökre volt kapható. És ez mind nem egy megkergült fiatal agy bolond pazarlásai voltak, hanem okos befektetés messzi célok érdekében. Most írótársait, akik úgy vadászták a benyomásokat, mint viszkető koldus a balhát, meghívta az aratásra falujába. Lesz pompás fatányéros, jó bor, nagyszerű vidék, nép, etnográfiai különlegességek és a témák ott úgy hevernek, mint a fókák a sarkitenger partján.

Miklóst nem lehetett felvadászni, azt sem tudták róla, hogy Pesten van-e, vagy külföldre rándult. Szokása volt az ilyen eltűnés, szüksége volt pihenésre az emberekbe fáradt embernek. De Sziklai, Záhodnik, Havas és a

mindent utánajátszó jó Lipták Margit örömmel kaptak a dolgon. Hátha éppen ott rejtőzik az a téma, az az egyetlen, mindig várt, mely a halhatatlan lökést adja meg a léleknek, mely egyszerre megszerez mindent.

Erdély nagyrészét az étkezőkocsiban rohanták át. A vonat mellett futott a vidék, a könnynek és vérnek híres helyei s a nem felejthető szépségek. Ők nem láttak semmit belőle. Felvillanyozva a változástól, a reggelitől s a kitünő likőröktől, élénk beszélgetésbe lobogtak össze. Záhodnik elmondta Verlaine-nek egy vonaton írt versét. Sziklai bizonyítgatta, hogy Goetheben minden lehető emberi benyomás kifejezésre jutott. Havas a külföldi luxusvonatok belsejéből mondott el érdekes eseteket. Sarkadi a külpolitikai helyzetet s a háború eshetőségeit szálazgatta. És Lipták Margit, a jó Margit, az ős visszhangnak születetett jó rabszolganő, velevéleményezett a véleményekkel, finomkodott a finomságokkal s talánykodott a problémákkal. A segesvári állomáson megvett egy rikítóan székely szövetet, hogy legyen székely etnografiai szöglet is a szobájában.

A sepsiszentgyörgyi állomáson Böjthe János és az öreg Schönberger várták őket kocsikkal. A juliusi boldog nap, a széles levegő, a falu, a mosolygó kicsinységek körülmelegítették a nagy város elsodortjait s mindenik belső termése szerint bimbózott bele a paran-

csoló nyárba. Sziklai paradoxonokat termelt, fejtegette, hogy a legjobb ember a legrosszabb ember, mert minden percben halálos rettegéssel fogja le gonosz önmagát. Záhodnik kicitálta a fényes levegőbe az egész európai modern költészetet. Lipták Margit burkolt nevekkel egyetlen egy ujpesti szerelmét kotolta oda Sarkadinak a visszaérzés boldog elúszásával. Havasban felébredt az ős zsidó szatócs és gyakorlati üzleti kérdésekről tárgyalt az öreg Schönbergerrel. Azután közösen megállapították a falunak szánt három nap programmját. Az első napon egészen a Schönbergeréké lesznek. Második nap Böjthéék fogják vendégül látni őket. A harmadik napra János hozott nekik meghívót, Zágoni nevében, akinél most vendégül voltak a Fogarasi báró és egy-két pesti politikus. Kvártélyt Schönbergerék rendeztek be.

Az ebéd Schönbergeréknél hosszasan tartott s utána jó fekete és likőrök mellett olyan jó volt eldiskurálni, hogy már délután öt óra volt s még nem mozdultak ki az óhajtott etnográfiába. Végre Lipták Margit, akit hamar elbágyasztott az ital, javasolta a friss levegőt. Sziklai únottan állt fel, mi a fenének az egész strapa, mikor olyan jól érzik ebben a szobában magukat. A falun keresztülmenve, a jóllakottság lázában, a társalgás lustán sántikált. Igyekeztek túlzott kiáltásokban érdeklődést vergődni ki magukból, hogy ne

búsítsák Jánost és hogy lássák, hogy a nagy írók most benyomásokból fogamzanak.

— Milyen érdekes színes kapu— kiáltotta Margit.

— A Kunst április elseji számában szakasztott ilyent hozott — jegyezte meg Záhodnik. — Nem, mégis a februáriusi számban volt, amelyik cikket hozott Corotról.

Fel-felkunkorodott egy-egy megjegyzés:

— Nézd ezt az öreg parasztot, nem jobb volna Tiborcnak, mint a Feri?

— Ez a szöglet egészen Millet-hangulat, csak zöldessárga tónusban.

Mikor kiértek a Schönbergerék földjéhez, Margit valami nagy melegséget érzett: — Mennyi szín, mennyi szín! Kár, hogy nem hoztuk le a Kuti Ervint, egy egész tárlatot festhetne itt.

Elvegyültek az aratók közé s látszott rajtuk annak a méltósága, hogy ők most témáktól terhesednek. A nagy égő mező, ezek az emberek: időtlen tragédia kibomló gombolyagjai, az egész mérhetetlen valóságos élet kis halastó volt számukra, melyekből ők irodalmat pécéztek. Záhodnik ritmust és alliteraciót keresett. Kissé népszínműi hangon kérdezte egy pompás lánytól:

— Mondja, szentem, tud maga még ilyenféle mondást: szegény ember szándékát boldog Isten bírja?

A lány óriási szemeket tátott, a többiekről is lehullott az ének, odafigyeltek.

Záhodnik részletesebb lett:

— Olyan mondást értek, ahol minden szó ugyanazzal a betűvel kezdődik, mint ebben, — és újból megismételte a közmondást.

A lány pukkanásra vörösödött, azután elkezdett kacagni zivataros, kinyujtózkodó kacagással. A többi lány utána kacagott s rengő testüktől rengett a kalász. Záhodnik elbátortalankodva húzódott vissza Sarkadi mellé s valamit magyarázni kezdett neki.

Margit egy csinos parasztlegényt faggatott a szerelem felől. Magával hozott egy régóta főzött szerelmi históriát s szerette volna valamelyik nyakába varrni, hogy mint megélt történetet és néprajzi pikantériát adhassa elő. Kérdezte, hogy hányszor volt szerelmes, kit szeret most, mit érez ilyenkor. A legény egy nagyot lendített a levegőbe: — Bolondság az egész, instálom.

Mindenik egy magában hozott kész formára, irodalmi érdekességre, lélektani sablonra keresett nyers életet s kedvetlenek lettek, hogy a dolog nem sikerült. Ezek az emberek, akik született súlyuk büszke tudatával olyan szórakozott bátorsággal és önérzettel jártak minden társaságban, grófnék és nagy politikusok között tüntetően otthonosak és fesztelenek voltak, most esetlenül, fáradtan és sután ténferegtek a rög emberei között. Egyszerű, dráma nél-

küli szavakat hallották s mögötte nem látták a népet. Semmi kiötlőn jellegzetes, semmi végzetesen drámai nem lüktetett beléjük. Egy kissé furcsán beszélnek, aratnak és durva ruhájuk van, ennyi az egész. Az aratók, az első megbámulás után, gondtalanul folytatták munkájukat, nem állt bennük tótágast a tisztelet, még csak meg sem látszott, hogy valami nagyon imponálnának nekik ezek az urak. Mint egy nagy kábulást, egy nagy csalódást találtak az ajándékozó nyári mezőn. Csak az elpusztíthatatlan Havas beszélgetett kedélyesen tovább az öreg Schönbergerrel és gúnyosan szólt Sziklaihoz, aki egy idősebb székellyel izzadozott valami érdes beszélgetésben:

— Csak tanulmányozzatok, meglátjuk mennyire mentek. Én vigyázok magamra, hogy meg ne lássam őket. Mert ha véletlenül így szőröstől-bőröstől a színre vinném ezeket, mindenki ordítana, hogy fogalmam sincs a népről. Nekem a nép úgy kell, ahogy a pesti ízlés elképzeli magának. Ahhoz persze én jobban értek, mint ezek az atyafiak.

Nagy megkönnyebbülés volt, mikor visszafelé tértek. A nyári este mint egy aranyhajú, csodálkozó királyleány hajolt az árva falu felé. Hegyek, erdők, kiterített mezők megtárt ős pompájukat ontották. Nem látták. A hazatérő állatok meghajlásában a föld hívása volt a béke és a pihenés felé. Nem hallották. A falu kis házai, megbújt gyepes gödrök s a komoly

erdő úgy lehelték fel az estét, mint egy finom füstöt, nem látták. A falu fájdalmasan, megnyugtatón, tisztán, jóságosan, hívón falu volt Nem érezték.

Az újból megterített asztal előtt, az elhatárolt szobában fellélekzettek. Hogy elvesztett, egy percre elficamodott önmagukat visszatalálják, élénk beszélgetés és szikrázó témák fakadtak belőlük. Mintha csak a Dunaparton, rendes kávéházukban lettek volna. Borozgatva elbeszélgettek egészen hajnalig.

Másnap majdnem délig aludtak s csak annyi idejük volt, hogy felöltözzenek és Böjthéékhez menjenek. Ez a nap már hosszabban telt s a szó vontatottabban jött. Valami hiányzott nekik. Mintha itt, a falu nagy őszintesége előtt, üresnek, értelmetlennek látták volna magukat.

A következő napon aztán, Zágoninál, újból maguk alatt érezték talajukat, mely szót, ötletet és önbizalmat hajtott beléjük. Fogarasi báró nagyon kultúrember és modern volt s régóta ismerték Pestről. Vele volt Kun Ernő, híres szociológus barátjuk és az öreg Koltay gróf, egy régi arisztokrata család tagja, aki roppant vagyona únottságában egy szélsőségesen ellenzéki politika sportját űzte. Az írók elővették zsenijük királyi palástját s hangsúlyozottan könnyed otthonossággal mozogtak, bár nagyon hízelgett nekik az előkelő társaság. Az urak pedig elegánsan szerények, nyo-

matékosan tiszteletteljesek voltak, bár mélyükön lenézték e betűhisztriókat.

Mikor ebéd után a nagy szalon meleg ölelésében elhelyezkedtek, egy székely legény behozta a postát. A társaság nagy mohón kapkodta a lapokat. A lapok már, mint jóllakott piócák, vérrel voltak tele. A Monarchia tovább nem tűrhet, a gyilkosság szálai Szerbiába vezetnek, az egész világ megdöbbent. Anglia intrikál, a francia kakas revancheot kukorékol, az orosz medve törli rettentő száját, Németország rendületlenül mellettünk van. A tizenkettedik óra ütött, a Monarchia becsülete halasztást nem tűr, etc., etc. Vajjon ha e könnyen kijött mondatokból kijött volna mindaz a hulla, mely már bennük volt és rágurult volna a cselekvők lelkiismeretére, vajjon megtörtént volna a közös bűn?

Havas szólt:

— Megint addig csattogtatják egymásra a fogukat, amíg megijednek egymástól. Lesz egy csomó részletes mozgósítás, zsúfolt vonat, berugott katona, egy kis drukk, aztán egy pár új frázis, meg egy csomó millió költség s rendben lesz minden. Ki a fene akar ma háborút?

Zágoni, akinek éles szeme nem volt könynyen becsapható, óvatosan jegyezte meg:

— Na, most talán valamivel több is lehet a dologból. A kelés rég forr, ki kell fakadnia.

Fogarasi báró bárósan raccsolta:

— Hát tegyük fel, hogy egymásnak mennek. A mai modern technika vívmányai mellett a háború egy hó alatt megemészti magát. Annyit fognak lőni, hogy egy hónap mulva nem lesz, hogy ki lőjjön és kit. Meg aztán a megakasztott gazdasági élettől is megfulladna a világ. Egy rövid kis érvágás, mint utolsó lecke, nem árt.

— A háború meglesz, mert nem akarja senki, — bóherkedett közbe Sziklai. — Már tíz éve, hogy rámutattam erre egy cikkemben. Ez a nemakarás oly őrült fegyverkezési félelembe kergette a népeket, hogy végre egy végleges mérkőzésbe kell kirobbannia.

Záhodnik tájékozott volt, mint egy doktori értekezés:

— A külföldi irodalomból már rég lehetett látni ezt a háborút. A Mercure de France majdnem minden számában ismertetett idevágó munkákat. Az English Review és a Nuova Antologia is sok érdekes előjelét hozták.

— Én nem látom át a háború értelmét, — mondta nyugodt csodálkozással Koltay gróf. — Párisban és Londonban a klubokban éveket töltöttem együtt francia, angol, orosz arisztokratákkal. Igen kedves, előzékeny emberek, egészen olyanok, mint mi. Különben is, Németország agyonpártfogol bennünket. Az egésznek az lesz a vége, hogy minket jól elpáholnak s ha a húst lerágják rólunk, Német-

ország a csontjainkból cukorgyárat fog alapítani.

Kun Ernő komolyan mondta:

— Hát inkább tartozzunk Németországhoz, mintsem ilyen állapotok közt éljünk tovább. A Monarchiát a nemzetiségi politikája eszi meg. Ha én ma szabadságot, autonómiát adhatnék az oláhnak, a szerbnek, a szásznak, azok holnap beveretnék a fejüket azért a földért, hol jól érzik magukat. De mi termesztünk ellenséget idehaza, mi, a vad magyar dzsentri s a korlátolt bürokrácia.

— Bármint legyen a dolog, a magyar nép megfogja védeni a Monarchiát, — állapította meg Zágoni. — Ide negyvennyolc, oda negyvennyolc, a nép érzi, hogy a nagy szláv-germán tengerben szükségünk van a koszos Ausztriára. És a nép a végsőkig meg fogja tenni a magáét.

Kun hevesen vágott vissza:

— A nép demokráciát és jogegyenlőséget, szabad fejlődést akar. Szép kedve lesz harcolni a népnek egy olyan államért, mely egy degenerált kizsákmányoló kaszt pumpgépje.

Lipták Margit ebédutáni elgyöngüléssel volt naiv és modern:

— És hogyan harcoljon a nép Ausztriáért és a németekért, mikor inkább szimpátirozik a franciákkal. Ahogy Münchentől Páris felé közeledik az ember, mind jobban feltűnik az óriási különbség. Mindnyájan franciák va-

gyunk annyiban, amennyiben esztétikai életet élünk. Különben a háború hatalmas témákat, nagyszerű megéléseket fog adni.

A nép, a nép, a nép! Ez a szó mind sűrűbben jött az ajkakról s mindig azt jelentette: — én így akarom, én így látom. — S a nép, a népi nép, künn a nagy horizont biztatásában igát húzott, kalászt aratott, földet tépett: kenyért birkózott azoknak, kik a gyűlöletet és a vért csinálják. És minden egyes szép szóért, mely felcsuklik urai szájára, ő fizet, nemzedékeket rontó nagy fizetéssel.

A közeledő nagy események izgalma alatt hosszasan volt együtt a társaság. Később beszéltek irodalomról, szinházról, külföldről, képekről. A feljött mámor nyomán aztán össze is tegeződtek. A házigazda kellemes szavakkal tudta kavargatni a jövő nagy embereit, a nép reményeit. Késő éjjel, megelégedésig kibeszélve magukat, mentek pihenni.

Másnap a két társaság — Sarkadi kivételével — együtt utazott Pestre. Politikusok és írók egyaránt a hír forrásainál akartak lenni e nagy pillanatokban. És mikor a kocsik hátat fordítottak a falunak és elvitték azokat, akik politikában és irodalomban a nép fároszai, nem volt egy fej sem, mely visszahajlott volna, egy szív sem, mely hátra dobbant volna egyet. A táj nem volt szemükben, a természet nem beszélt nekik. A falu nem maradt szivükben, a nép idegen maradt előttük. Csak ön-

magukat kapták itt is, elhagyhatatlan gépezetüket. És ezek, akiknek mint kilobogó fáklyáknak kellett volna világítniok a vak gyermek elé, vakon néztek az ismeretlen nép felé, mint ahogy eltaposott fáklyák fekete füstje száll a fekete éjszakába.

3.

Az aratás és cséplés folyt tovább. A napok mint duzzadt tömlők öntötték a kenyér aranyát. A lapok növekvő üvöltései, a Nap kitátott szájú betűi, az Est vészharangjának zúgása nem lökte ki vágásából az örök munkát. A falusiak olvasták a híreket, meg is beszélték az eseményeket a pihenés óráiban, de hozzá voltak szokva, hogy ami a nyomtatott betűkben történik, az olyan távoli, olyan valótlanul való és nem robog a kis falu felé. Éppen csak annyira visszhangoztak a felvert aggodalmaknak, hogy jóhiszeműen lehessen szavakat hullatni róla. Mert az új téma jó a falun is, s az új beszélgetés új barátságot melegít a beszélők közé. És a tudatlan nagy gyermek keze megint szétrévedezett a vak zongorán, a természeten s titkos hangjaiból riadozták a jövőt. Vén asszonyok, öreg emberek, akik már csak a rémületben tudták élővé élvezni magukat, sötét jeleket betűztek ki. Véres jelek a tejben, a csillagokban, a kiszáradt horizont beteg megvillanásai, éji kutya felüvöltése: minden

a megdöbbent természet gyötrődése volt, melyekben kihörögte a készülő nagy emberi tragédiát. Ital mellett vagy a munkás vér feltólulásában, különösen a fiatalok ajkáról, véres, csattogófogú szavak szállottak a kutya szerbre, a buta muszka ellen. De fenyegetés, rémület, vad felagyarkodások — tudatuk legmélyén — csak olyan játszott szörnyűségek voltak, vérmozdító változás az egyhangú munkában.

A jegyző az egymásután érkező rendeletekből valami nagyon komoly dolgot olvashatott ki és súlyos lakat alatt beszélhetett róla Kuntznénak, mert Ilonában a gondoskodás lábújjhegyre állott. Mindennap fogadott fuvarral ment be Szentgyörgyre: kávét, zsírt, cukrot, fűszert vásárolt be évekre számító mennyiségben. Pincéje, konyhája úgy nézett ki, mint egy ostromra készült árosé. Lisztet is a rendes évi mennyiség ötszörösét szerezte be a faluban.

Sarkadi is nagyon komoly tanácsokat adhatott apjának. Az öreg megsokszorozta magát, az elébe villanó káprázatos jövő visszafiatalította kezdő erejéhez. Szétjárt a faluban és a szomszéd községekben, magasabb áron vásárolt össze minden gabonát, pénzével kibeszélte a paraszt ágya alól, kamrájából a babot, lencsét, borsót, előre foglalót adott a krumplira, zabra, őszi takarmányra. Háza egy népvándorlás közepe lett, egész nap nyikorogtak

feléje a székely szekerek. Az öregen kivöröslött a munka, a vállalkozás, a megnyert jövő boldogsága, mint egy visszajött vörös nap, mindenkire rásugárzott, mindenütt ott volt, kezelt, áldásokat mondott, viccelt, veszekedett, alkudott s mindenkit legalább egy ráadás pohár pálinkával örvendeztetett meg. És mert nagyobb árat adott, a föld termése mindenünnen dült hozzá, a magára hagyott gyermek, az örök Ézsau hordta mindenünnen örökét az okos Jákobnak.

Egy napon Ilona délutánra is benmaradt Szentgyörgyön. Vásárlásai végeztével bement a két fiúhoz a kollégiumba, hogy egyetlenül nagyszerű anyaságát megsétáltassa a tanárok előtt s a városon át. Kikérte a két diákot, elvitte a cukrászdába őket. Közben Dezsőnek kommissziókat adott, hogy a másiknak, a belőle való fiúnak, egyetlen folytatásának több jusson, mert ebben a többen érezte önzése anyaságát. Azután sétálni mentek s egy odavetődött vándorcirkusz — a Béla kérése nyomán — este feléig ott tartotta őket.

Kuntznak otthon kenyeret és szalonnát hagyott ebédre. Kuntz fogta az egyszerű ebédet, egy sótartót, a pipáját, dohányt és bement a kertbe. Ilona erősen rá szokott parancsolni, hogy ne hagyja el a házat s ő nem tudta megtagadni magától legalább ennyi dac élvezetét. A kertben szép nagy vörös nyári retkek voltak, miket Ilona ünnepélyes alkalmakra tar-

togatott. Kuntz nem igen szerette a retket, de ez is dac volt, visszaegyenesedett férfiúság. Kiásott öt nagy kövéret, felét megette, felét szétfarigcsálta. Azután kinyujtózkodott s belenézett a lankadt kertbe.

A hőség roppant izzó lapokban hullott alá. A horizont szélén sárgás beteg köd tehénkedett, mintha a felperzselt mezők meggyült füstje lett volna, szinte érezni lehetett a szagát. A nap, mint egy megszakítatlan túlordítás, átrontott minden érzékbe, hallani, tapintani, szagolni lehetett s a fák, mint bódult barmok guggoltak a föld felé. Kuntz tanító úr egy óriásit ásított.

Oh, hogy benne volt ebben az ásításban egész élete! Egész letaposott, mártir élete, melyet napról-napra adott fel, mint egy többövű várat. Hogy mondott le élvezeteiről, barátairól, szabadsága minden mozdulatáról, férfiasságáról, míg végre intelligenciáját is levetette, mint egy hiábavaló ruhát, mely csak fájni tud. Hogy eladta mindig a holnapot a ma békéjéért s azután mindig, mindig csak holnap volt. És még alig negyvennyolc éves, öreg már a visszahozhatatlanra, fiatal még a végső elfásulásra. Jött, hogy végtelen elnyúlással elnyújtózzék az égő sugárba, bele az őszbe rohanó dolgokba, hogy szétoszolják, elmuljék egy tartalmatlan pihenésbe.

Elővette a Pesti Hirlapot, olvasni kezdte. A kiáltó hírek, a rengő világ lökései valami

mély, részletes izgalmat vittek bele, mely az egyetlen nagy forradalomba hajtotta: dacba a felesége ellen. — Azért is kimegyek a tagra, Böjthe Jancsihoz, mondotta magában.

Bezárta az ajtókat s gyors, kecskelépésekkel, nehogy útközben elszottyanjon a bátorsága, kiment a mezőre. Jánoséknál nagyban folyt a cséplés. János maga hatalmas öl búzával etette a gépet. A nagyszerű bronz Herkules ragyogott a napban.

— Micsoda újság! A tanító úr kijött segíteni.

— Xantippé a városban van, kijöttem megnézni, mit csinál Jancsika, — így szólította, mert régi tanítványa volt, — fene meleg van.

— Nagyszerű ez a meleg. Ha lustálkodik az ember, elviselhetetlen, ha dolgozik és mozog, olyan, mint egy erőfürdő.

Beszélgettek. Kuntz megúnta a dolgot. Mind izgatottabb lett, mint akit egyetlen gondolat meredt szeme szuggerál. Végre félénken, reménykedően szólt:

— Mindjárt három óra, milyen jó volna egy kis behűtött sör, Xantippé minden krajcárt eldug előlem.

János ránézett a tanítóra. A megbarázdásodott, megsárgult emberen úgy ült megfeszülve, kinyújtott nyakkal a vágy, mint egy epedő gólya a megrongált fészken. És János látta, hogy ez a vágy egész életének utolsó fe-

szengése, végső kapaszkodása elsülyedt énjének. Elmosolyodott és odaszólt az öreg Barabásnak:

— Áron bá', ügyeljen egy kicsit helyettem. Benézek egy pohár sörre a tanító úrral.

Kuntz tanító úr mint egy megcirógatott kutya lihegett János mellé. Megindultak a faluba. Kuntz tanítóból új megfiatalosodással zuhogott ki a líra:

— Olyan jó ilyenkor a kánikulában hűvös korcsmaszobában behűtött sört inni. A parasztszobában üljünk le, ott hűvösebb van. Emlékszem, ezelőtt két évvel, mikor tanítógyűlésen voltunk Kovásznán, elmaradtam Ilonától s Pákén éppen ilyen korcsmaszobában ittam kitünő Dréher-sört a Sipossal.

A híd mellett találkoztak Farcádyval és Judittal. Nem birták a hőséget, — mondták — keresnek valami hűst a folyó mentén. Apán és lányon látszott, hogy külön-külön szomorúságban úsznak. Judit megfogyott és nagyon sápadt volt. Kuntz most már az invitálásig bátorodott:

— Gyere, Jenő, Jancsika téged is meghí egy pohár sörre. Rám csak nem haragszol, tudod, hogy Ilona hozzám sem jobb. Kitünő behűtött Dréher-sör van Schönbergeréknél.

Farcádynak kiült szemeiben a vágy, a hiányzó emberi ölelkezés szomorúsága. Utóbbi időben az italt is meg kellett tagadnia magától és nagyon egyedül volt. Fegyelmije még

mindig késett s ilyen állapotban nem vitte senkihez a tragédiáját. Most, hogy előtte állott, hogy emberekkel beszélhessen, hogy szavakban nyújtózzék emberi lelkekbe, hogy végtelen szomjúságára — az igazság, az elitélt élet megtorlásának szomja — vigasztaló italt küldjön, kérő, beteg-gyermek nézéssel nézett Juditra: — Nincs túlmeleg most sétálni, kis szentem?

A pesti szenvedés nagyon sok új húrt tett fel Juditra s megértette ezt a rokonul gyötrött lelket. — Menjen csak, apám, — szólt szelíden, — én úgyis meg akarok fürödni valahol. — Azután tréfásan szólt Jánoshoz: — Ha maga is leissza magát, csókot kap.

A három férfi bement a korcsmába, Kuntz kivánsága szerint a parasztszobában telepedtek le. A sötét szoba hűvös volt, földje fel volt öntözve, a hosszú asztalok és lócák hallgattak, egy-két bódult légy keresgélve döngött. — Sört, sört, Schönberger bácsi! — kiáltott Kuntz és gyermeköröm reszketett a hangjában. És mikor az öreg szolgáló — a gazdának most egyéb dolga volt — behozott három butéliát, úgy tépte fel azokat, mint egy szűzlány tisztaságát.

Az első mohó lenyelések, jóleső csettintések után megeredt a beszélgetés. Kuntz tanító úr jókedvvel ismételgette:

— Ilona meg fog pukkadni. Ilona meg fog pukkadni.

Farcády tiszteletesben a tragikus színész újra egész hosszában kiegyenesedett. A zengő próféta, akit az élet úgy megdögönyözött, félrelökött, most újra kibontotta szárnyait. Széles gesztusokkal, szavalva mondta:

— Hanem, gyerekek, micsoda klasszikusok Az Est mostani vezércikkei! Sokszor mintha Kossuth zúgna ki belőlük. Hát ez mégis disznóság, hogy minden töredék náció szemébe merjen köpni a magyarnak. Meglátjátok, hogyha kenyértörésre kerül a sor, a magyar egy öklecsapásával lezúzza a rá agyarkodó fogakat. Erdélyt akarják, a Bánátot akarják, hát jőjjenek érte, ha akarják. Nem lesz övék egy talpalatnyi föld sem. Ehhez a földhöz minden szenvedésünk, vérünk, munkánk jogaival gyökerezünk. Ha nem lesz elég az élő megvédeni a szent örökséget, a megbontott föld ki fogja adni halottait és csontjaik fogják torkukra forrasztani rabló ordításukat. Erdély magyar, ha van Isten, ha van emberiesség.

Kuntz nagyon boldog volt, mint egy tanítóját csúfoló gyermek:

— Odaadjuk nekik Ilonát, hihihi, odaadjuk nekik Ilonát.

Azután, két hatalmas pohár lehajtása után, a letaposott férfi, megduzzadva, mint egy jóllakott hörcsög, gőgösködött:

— Adnák Erdélyt az én kezem alá egy évre, én, én, Kuntz Imre, rendet csinálnék.

Felállítanék százezer akasztófát, értitek, pont százezeret. Adnék mindenkinek kenyeret, bort bőven, magyar bort és magyar kenyeret. Egyék, igyék, amennyit akar, de legyen magyarrá tőlük. Aki nem lenne, azt felköttetném.

János tréfásan szólt: — Hát Ilona asszony?

— Ilona! Ki az az Ilona? Eddig tűrtem a gyermekekért. Ezután másként lesz, ezután én leszek az úr a háznál. Ha nem tetszik neki, elkergetem, érted, elkergetem. Usdri! és künn van az ajtón!

Az üvegek felcsoportosultak. Kuntzból folyt a líra:

— Tegeződjünk össze, Jancsika. Emlékszel, hogy egyszer hogy meghúztam a füledet? Szervusz, Jancsika. Csak ne házasodjál meg. Én nem értem, hogy lehet, hogy van őrült, aki még házasodik, pedig látja, hogy nekem Ilona a feleségem. Ha már valaki házasodik, kezdje az öngyilkossággal. Ilona meg fog pukkadni, direkt meg fog pukkadni.

Farcády elrévedezett:

— Szegény kis Juditom olyan kedvetlen mostanában. Úgy megsápadt a szép kis arca és ő, aki egész nap csicsergett, most olyan szótalan. Ha a végzet sújt, elégedne meg velem, legalább őt hagyná boldognak. Én hajótörött vagyok, én elbuktam a küzdelemben, de legalább ő, az ő élete legyen megváltva. Ha mi

egy nagy városban laknánk, milyen szerencsét csinálhatna, de így! Ki fogja elvenni egy félredobott költő-pap leányát?

Kuntz ivott. Elkomolyodott. Megtágult, kikönnyesedő szemmel nézte a papot. Azután reszketve nyujtotta a poharát Jenő felé s mintha kissé visszajózanodott volna:

— Bocsáss meg, Jenő, édes Jenő, bocsáss meg.

Jenő szelíd tréfával mondta:

— Ugyan, mi az ördögöt bocsássak meg neked? Bocsásson meg neked Ilona, de ő aligha lesz erre kapható.

— Ne beszélj arról a szörnyetegről. Te bocsáss meg nekem. Én nagyon hitvány lettem. Tudod, ha te mindennap Ilonával volnál, te is az lennél, még te is, Jancsi, pedig te Herkules vagy. Aki gyáva, az nem lehet becsületes ember. Ő akarta, én nem akartam, de nem bírtam tovább. Azt a piszkos feljelentést én írtam.

A papnak most kellett a jóság, a kicsinység és gonoszság fölé emelkedés, mely mégis győzelem az életen, talán az egyedüli, az egyetlenül emberi.

— Szegény Imre, — mondotta és odakoccintotta a poharát.

Azután az először tisztán feltoluló érzés már színpadi hangulat lett, melyet tovább játszott, hogy önmagát tapsolhassa:

— Én Ilonára sem haragszom. Legyenek neki megbocsátva az ő sáfárkodásai. Az én mesterem mondta: áldjátok azokat, akik titeket átkoznak.

János jó hallgatással bábáskodott a két beteg lélek kiömlésének. Hat óra tájt a Kuntzék cselédje megjelent, mint végzetes hírnök egy antik tragédiában: — Tanító úr, a tanítóné asszony azt izeni, hogy rögtön jőjjön haza.

— Pukkadjon meg, mondd meg, Biri, hogy pukkadjon meg. Kuntz tanító úr azt izeni, hogy pukkadjon meg.

Három perc múlva ott volt Ilona. A sovány testben lappangó csontváz majd kitáncolt a rajta átsivító dühtől, szemei sárgák lettek, mint tüzes szegeket köpte ki a két szót:

— Te Kuntz!

— Pukkadj meg, pukkadj meg. Én akarom, pukkadj meg.

Ilona Böjthe János felé fordult: Érezni lehetett, hogy a szavak véresre horzsolják a torkát: — Magán, magán csodálkozom, Jancsi, a tiszteletes urat értem; az nem tűr józan embert maga mellett. De maga, maga is tönkre akarja tenni más családját?

János jót kacagott: — Ugyan, üljön le inkább közénk. Ma nagyon meleg volt, jól esett egy kis hideg sör. Mi baj van ebben?

Ilona egész dühét kidobbantotta a földbe:

— Imre, rögtön gyere!

A szó olyan erős volt, hogy Kuntzban meglódította a beidegzett rabgépezetet. Azért nagyon gőgösen tartotta magát, végignézte az asszonyt, ő is dobbantott:

— De azért pukkadj meg, pukkadj meg.

Elmentek. Farcády is hazament. Jánost ez a délután valahogy élénkké tette s az ő tudatában is ott villóztak a jövendő események. Nem volt kedve hazamenni. Kószált a faluban, beszélgetett a hazatért emberekkel. A Barabás-ház előtt megállott.

A nyitott tűznél együtt volt az egész család. Barabásné, hatalmas életű öregasszony, egy nagy vasfazékból párolgó puliszkát borított ki a tálba. Mária egy lábas berbécstokányt osztott szét tányérokba. Az öreg Barabás egy háromlábú széken ült. Ingujjban, katonasipkával a fején, Marci, a Mária egyetlen bátyja, beszélt valamit élénken.

— Nini, hát te itt vagy, Marci! — kiáltott be János.

— Három napi szabadságot kaptam, instálom, — csengett ki a fiatal hang.

— Jőjjön be nálunk, Jancsi úrfi, — hívta az öregasszony.

Bement. Az étel szétszállt szagában annyi család, olyan otthon volt az összeült fészek, hogy a nagy kínálgatást mingyárt elfogadta. Leült közéjük, ettek.

Marci vitte a szót. A székely született drámai elevenségével mondta el a városi híreket. Valami nagy dolog történhetett. Az ezredes folyton táviratokat kap. A tisztek már készülnek a háborúba. Azt mondják, hogy az általános mozgósítás már csak napok kérdése. Az egész város késő éjjelig talpon van. Most, aki kért, kapott háromnapi szabadságot, hogy még egyszer láthassa az övéit.

János nézte ezt a beszélő fiút, akinek arca még szűz frissességgel őrizte meg a tejszopó gyermeket. Világoskék szemei olyan kislányszemek voltak, fényes szőke haján még az első cirógatások simasága, nedves vörös ajka mintha még anyamellet keresne. Jó dolog lehet-e az, amiért egy ilyen életet le szabad törni?

Barabás nyugodtan szólt:

— Úgy lesz, ahogy a jó Isten akarja!

Barabásné feljajgatott:

— Hogy az Isten pusztítsa el a fene szerbjét! Nem tudnak a fenekükön ülni, muszáj, hogy bántsák az embert? Szegény Marci, szegény Marcikám, mi lesz belőled?

János magyarázgatta az öregasszonynak, hogy a háború még egyáltalán nem bizonyos. Másodszor, nem olyan halálos veszedelem, mint amilyennek írják, ki lehet belőle állani ötöt is. A csatában a katonák fele ijedtében nem lő. A másik fele nem oda lő, ahova céloz

s ahova lő, ott sem talál és ha talál, az nem életveszélyes, hanem csak ürügy arra, hogy jó kosztot kapjon az ember egy pár hétig valamelyik kórházban. Az öregasszony megnyugodott, mert meg akart nyugodni, mert az este olyan volt, mint egy szelíd védelem s a csendes udvart és a házat nagy, meleg béke ülte meg. Mária nem igen beszélt, tett-vett s hogy a vacsora nyomait eltüntette, leült és úgy nézett Jánosra, hogy mozdulatlanságában is feléje hulló ölelkezés volt. János néha ránézett a leányra, kinek felséges testét annyi ölelésben ismerte s akinek talán nem volt lelke, hanem ez a diadalmas, gazdag test volt jósága, szeretete, egész élete. Most itt, az ősi tűzhely mellett, az öreg székelyházban, az eltemetett ősparaszt felébredt Jánosban s mintha nem különszakadva élné életét, hanem az eggyé lett időben az egész faja élete lenne s ő az őscsalád ősapja volna. Mintha az egész erős, munkáscsalád az ő élő testéből mozdult volna ki az életbe, a halhatatlan munkába. Most először mozdult fel benne a gondolat:

— Ha én elvenném feleségül Máriát?

Ez a gondolat olyan jólesett, mint egy nagy elnyujtózás, mosolygott is rajta. Azután önmagának felelt:

— Böjthe tata káromkodnék egy jó pár hétig.

Beszélgettek mindenről, a termésről, a

csépléséről, az őszi vetésről. Életük mint nagy pelyhű hó csendes hullása pergett az egyféle időbe. Kilenc óra tájt valahol a faluban egy kutya elvonította magát s mintha a békés levegőben, a felriadt sötétség háta mögé egyszerre egy nagy tragédia állott volna. Rögtön utána elkezdték rángatni a harangot s az átjajgatta a falut. Felugrottak, kifutottak. A falu keleti vége felvörösödött.

Mikor odaértek a tűzhöz, már hat telken táncolt a láng. Köztük volt a Deák Ádámé is. A szerencsétlen ember három napig hordta be minden termését. A csűr zsúfolva volt új gabonával, az udvaron szalma- és szénakazalok s egy csomó tűzifa. A tűz a negyedik házban tört ki, de a szél erre hozta. A székely jól számít, ha haragszik.

A tűz, mint egy mérhetetlen őrült hisztérika, sikongva, röhögve, hejehujásan, jajgatva és ezer hangon ropta táncát. Néha meg-megrázkódott s ilyenkor vad öleléssel szorította magához a gyötrött emberi munkát. Belekapott saját lobogó hajába s égő hajtűket dobált szét a faluba, mint egy részeg színésznő. Kacérkodott, lehajolt, végignyalta a földet s azután, mint egy mérhetetlen vitorla, nekilobogot a sápadt égnek. A sötét uccákból, az egész felriadt faluból segítő emberek torlottak össze. A bennrekedt barmok bőgtek, a lovak nyerítve rohantak a szikrák közt a sötét me-

zők hűs megnyugtatásába. Meggajdult baromfiak sután, rikoltva szökdöstek a lehulló égő zsarátnokok közt. Az egyik égő ház előtt egy asszony, kiriasztva ágyából, egy szál ingben, megbontott hajjal, mint egy homlokon ütött barom bőgte az éjbe: — Jaj Istenem! Jaj Istenem!

A pap is megérkezett a tűzhöz s amint az egybeverődött, tétlen, jajgató asszonytömeg meglátta, Isten, ima és segítő csoda nyilalott át rajtuk s őrült könyörgéssel vetették magukat feléje: — Tiszteletes úr, jaj, kedves tiszteletes úr, segítsen, édes tiszteletes úr! — Mintha ennek a szegény kerék-tiport embernek egy szavára csoda lenne s a vad szörnyeteg elijedne az emberi lakásról.

A pap egy percre megdöbbenve egyenesedett ki a láng szörnyű kermesze előtt. Azután, amint látta, hogy az egyik égő s egy még érintetlen ház között egy deszkakerítés lángbaborul, nekirohant, rúgta, tépte, pozdorjává szakította a lángoló deszkafalat, rá-rátiport a kölyöklángok felsziszegő fejére. És amint ez a bukott ember, arcán az örökös tragikus vizióval, puszta kézzel birokra kelt az embertelen óriással, mégis titán volt, népmozdító, lobogó emberi lélek. Az emberek, mint nekidobott kövek, ordítva rohantak a tűznek, tépték, rúgták, az asszonyok a folyóról nagy edény vizeket hoztak s dobták rá a táncoló

őrültre. Jánost valami fel nem mérhető düh, ős férfidac fogta el erre a látványra s mintha személyes ügye volna a lángoló elemmel, mintha kettős párviadalra hívná, nekirohant egy égő csűrnek, hatalmas ökleivel gerendákat szakított szét, fedeleket ütött le, lába egy-egy dobbanásával égő lángokat hallgattatott el s egy percre úgy látszott, mintha a meghőkölt láng a roppant fekete éjszakában most csak vele birkóznék, ezzel a szilaj emberóriással s tüszkölve, tátogatva, visítva veti rá magát, hogy ő legyen felül, neki legyen igaza.

A nagy istálló kitárt kapuval égett, mint egy sárkány megnyilt torka, ebből az állatok kimentek. De az egyik odorból borzasztó bőgés hallszott ki. Deák Ádámból, ki őrülten szaladt ide-oda, egyszerre előhasadt az ordítás: — A tehenem, a Bimbó tehenem! — Az egyik borjas tehenet ide zárta külön s az most végső agóniáját bődülte.

Ez az ordítás s a borjú átszakító, könyörgő hangja belement a János húsába, mint egy beléje tört kés. Otthagyta a csűrt, egy rúgással beszakította az égő odor oldalát s vad, megtorlott erővel cipelte ki a bőgő barmot, melynek szőre rettentő szaggal füstölgött. A szerencsétlen állat kihozva, vakon előrevágódott, majd még egy kétségbeesett rántással próbált visszamenni, hol borja már a végső elterpeszkedésben elhallgatott. Visszavágódott a földre, két meghasadozott, drága

emlőjéből vér folyt. Felette mint egy nagy, kacagó ünnep, mint egy pazar királyi ajándék, mint meseáldás: égő kalászok arany zápora hullott.

A hat telek menthetetlen volt, itt minden leégett: ház, bútor, kert, csűr, istálló, betakarított áldás. De a tűz továbbterjedését sikerült megakadályozni. A legyűrt, korom és hamu alá tiprott szörnyeteg őrzésére és öntözésére embereket rendeltek ki. Éjfél már elmult. A kormos üszkök, füstölgő gerendák, a perjék fekete zápora: mintha egy roppant, tragikus áldozat lett volna.

Deák Ádám megkövülten, villámütötten ült volt háza kövén. Az apai ház, hol apáinak hosszú sora robotolta életét, idejöttek a végtelenből s innen mentek az örök faluba a templom mellé: égő üszök. Az öreg bútorok, melyekben mint egy beszívott levegő apáinak élete, saját gyermekévei voltak: odavannak. A drága kert, ahol nehéz gyümölcs várta a teljesítő őszt: fekete vázakká dermedt ítéletes rémkép. És a kalász, a szent kalász, az édes jó föld hálája, az arany nap ajándékos nevetése: perje, fekete perje. S a kis fia tehene, emberi nevéről nevezett borja: véres üszök. És mind ezt egy felkarmolt lélek tehette, egy bosszúba lökött ember, a kiirthatatlan ős gyűlölet. A Firtosné rettenetes mondása: — Megkeserűlöd! megkeserűlöd! — mint részeg harang kongott bódult tudatában. És Jánoson, mikor

látta ezt az összezuhant sötét embert, egy rettentő vizió rohant át. A borzalmas, emberevő állam, amint súlyos kerekeivel végigzuhan az embereken és hulla után hulla gördül alája és hulla marad a lelkekben is.

Holtra fáradva, több helyen könnyen megégve, reggelfelé ment János haza. A falu, mint egy nagy halottégető kemence, panaszos füsttel volt tele. Úgy ruhásan nyúlt el az ágyán s fiatal teste mégis jólesés és megnyert csata volt.

4.

A cséplőgép egész szürkületig zakatolt s a gabonával telt zsákok garmadában állottak a szekereken és megindultak a falu felé. — Még ránk esteledik, — mondta János és kiadta a parancsot a készülődésre. Az emberek összeszedték elszórt ruháikat, ételtartóikat és testükbe felmosolygott a pihenő vacsora.

János Barabásnéval elegyedett szóba. Egyszerre a szentgyörgyi úton valami forgó port látott közeledni. Valaki futva jött a tag felé. János jó erős szeme kivetkőztette a porköpenyegből:

— Nézze csak, néni, nem a Vitálisék Gábrisa jön?

— Pedig a', istenugyse, hogy a', — felelte az öreg asszony, — úgyláiszik, megkergették őkemét a városban.

A porforgatag lassanként közeledett s hegyes tölcsérével felfúrt a kékülő levegőbe. Még jó messze volt, mikor egy hang, melyben egy összerázott lélek remegett, kiordított belőle:

— Kitört a háború! Kitört a háború!

Az emberekbe beledobbant a kiáltás. Vitális Gábor katonaviselt komoly fiatalember volt, nem szokott tréfálni. Azután ez a kiáltás úgy tele volt a remegő emberi hússal, hogy mindenki a saját megborzongásában érezte, hogy a hír igaz.

A legény odaért s akkor már a szomszéd tagokról odagyültek a hazakészülő emberek. Vitális Gáborból tagolatlan egy szakadásban szakadt ki:

— Kitört a háború, Szentgyörgyre megjött a távirat a királytól, hogy a háború kitört. A Vilmos mellettünk van s már neki is ment az orosznak. A városban mindenki az uccán van, énekelnek, éljenzik őfelségét és Vilmost, processziót járnak nagy zászlókkal, a főispán és még három úr szépen szavazott. A katonák a Kossuth-nótát fujták. Mindenkit, férfit, be fognak hívni, mert Vilmos azt mondta, hogy szüretig le kell vágni az ellenséget, hogy az újborból meglehessen inni az áldomást. Az országban kémek járnak és hatvanmillió aranyat akarnak átlopni az orosznak, most üldözik őket. A szerb király ijedtében felakasztotta magát. Az öreg Málikné, a vén korcsmárosné megmondta ezelőtt három

évvel, hogy amikor ő meghal, nagy világfelfordulás lesz és tegnap este az utcán felfordult. A törökök is velünk jönnek s a japán császár levelet írt Ferenc Jóskának, hogy csak szóljon, ha szorítja a muszka, mert majd alányalnak ők neki. Este a városban nagy illumináció lesz.

Az egész síkság elhagyott lett, mindenki ott volt abban az embergomolyagban, mely a lihegő ember köré szorult. Mindenki egyszerre kérdezett, beszélt, mert a kibeszélt hang még mindig valami bátorítás volt. — Majd a jegyző úr benn megmondja, hogy áll a dolog, — csitította őket Barabás.

A faluban a nagy hídnál még nagyobb csődülettel találkoztak. Ezek már zajosabbak voltak: leginkább asszonyokból és gyermekekből állottak. A postás Rózsi most jött meg a levelekkel Szentgyörgyről — megkésve a nagy világfelfordulásban — s ugyanazokat a híreket mondta el a tömeg közepén, mint Vitális Gábor, de lefordítva asszonyra, jajgató, megriadt asszonyi húsra. A két tömeg összefolyt, postás Rózsi újból kezdte az előadást, növekedett rémülettel, mert most már a saját rémhíreitől is megrémült. A szorongás, mint egy nehéz, fojtó füst töltötte meg a lelkeket, a Szabó Ferencné, öreg özvegyasszony, hozzá támaszkodott a híd karfájához, befordult a sötétedő víz felé és mint egy beteg tehén, éktelen hosszúszálú jajgatásban tört ki, odaismétel-

getve a zokogásdarabok közé: — Jaj a Laji, jaj a Laji, jaj a Lajika! — Ez a Laji huszonkétéves egyetlen katonafia volt s az öregasszony víziójában az egész meglódult falu, minden leendő hulla, vesztett csata, felégetett élet, az egész lezuhant kozmikus tragédia ebben a hirtelenszőke, félénkvállú gyermek-fiúban személyesedett meg. Mintha az egész megőrült óriási világ csak azért agyarkodna feléje roppant markaival, hogy kitépje vén, beteg, rozoga anyai húsából ezt a belőle szakadt drága életet. Ennek a főbe bunkózott öregasszonynak bódult jajgatása meglökte a nőkben az anyát, a testvért, a szeretőt s úgy csapott fel a sírás, mint valami sötét víz a belevágott kőre. A férfiak komoran hallgattak s nézték a földet, a kenyéradót, a jót, az örök pihentetőt, melybe most újra gyilkos csizmákkal fognak rúgni. A fiatal legények közül próbált egykettő hetyke vállat rántani, de párolgó ételen, párolgó asszonyi testen, az egyetlen élet minden drágaságán túl dalos életük elé dobbant a halál. A gyermekek jajgattak az asszonyok után s kis, elsodort sírások követték a nagy fekete zokogásokat, mint sötét hollókat a visító verebek. A nagyobbak rikoltoztak, abcugolták a szerbet, a muszkát, kis testükre visszadühösödött az ős kannibál és nagyoktól tanult véres szavakat mondtak. A Péter Sándor fia — tajtékosan, részegen a maga ordításától — jól orrba verte a kis Málnási Jancsit: — Nesze

kutya szerb, én magyar vagyok! — Az öreg férfiak, a higgadtak, még próbáltak nyugodt szavakkal enyhítést hozni: — Hátha nem úgy lesz. Hátha csak bolond hűhó volt a városban, — s a reménység, mint egy elkergetett szolgáló még kuncogva didergett a lelkek küszöbén. Már sötét volt a falu s csak az augusztusi éj pompája forgott a fekete tömeg felett. Érezték, hogy most kell valaki, aki messze lát, vezető és szavaiban ezrek erőssége lehet. A tömeg folyton nőve a sötét uccákon, jajgatva, siránkozva vonaglott a Zágoni udvarháza felé. A gyermekek rikoltva követték s a bődült kavarodásból ki-kiüvöltött a Szabó Ferencné refrénje: — Jaj a Laji, jaj a Laji! — Mintha ő összegezné az egész megrázott, felborzolt nép riadalmait.

Bezárva, sötéten állott a Zágoni-ház, mint egy idegen lélek. Egy hang elvakkantotta: — Menjünk a jegyző úrhoz! — S a tömeg, megtüremlett sodrával, mint egy reszkető gyermek szepegett a Domokos-ház felé.

Domokoséknál nagy összejövetel volt s hatalmas huszonegy járta. Az irodában, a nagy asztal körül, borospalackok közt, előrehajolva, dermedten, mint akik a sorsot hívják, sötét férfiak hajoltak előre s nagy bankók hevertek az asztalon. A bankban jókora összeg volt, mikor a zaj nekizuhogott a háznak, mint valami elszakadt víz sodra. A cseléd bejött és odasúgta a jegyzőnek, hogy a falusiak künn

várnak, szeretnék, hogy a jegyző úr mondjon nekik valamit, hogy állunk a háborúval. Domokos éppen óneászt kapott a bankártól s ötven koronája függött a következő kártyától. Dühösen fakadt ki:

— Menjenek az anyjukba! Ha kimegyek, mindeniket s...be rugom. Hallottatok ilyen marhákat! Engem akarnak hallani a háborúról? Hát mi vagyok én, hogy többet tudjak a külügyminiszternél!

A cseléd egy perc mulva megint bejött. Az egész falu megint itt áll. Csak egy percre kivánják látni a tekintetes urat. Domokos, aki éppen elvesztette az ötven koronát, lecsapta a befuccsolt kártyákat s dühösen rohant ki. A tömeg csendes lett, mint a megállott szív.

— Nem szégyellik magukat? Hát ilyen magyarok maguk? Hátha háború van, azért az embert ki kell húzni a vendégei közül? Ha háború lesz, háború lesz. Aki el fog esni, annak nem kell több fogorvos. Most jó lesz, ha hazamennek s nem kódorognak ilyen késően.

A nép, az elvert, megszégyenített kutya, lesunyított fővel terjengett tovább. De a fekete csendből s a lehalkult léptek közül ki-kizakatolt, mint egy végtelenbe guruló gépezet: — Jaj a Laji! jaj a Laji! — S nyomán megint felloccsant a sírás, a jajveszékelés.

Mikor aztán megint a nagy hídhoz értek, érezték, hogy lehetetlen így hazamenni. Senki sem mert elválni, külön lenni, kiszakadni a

sokaság egységéből, melynek rémülete, bizonytalansága mégis közös volt s társat melengített a szorongó lélekre. Szavak kellettek, csitító, bátorító szavak, melyek mint egy jó ringatás, nyugodalmat adjanak a szörnyű éjszakára. Az egyik vén asszony félénken zokogta:
— Talán a tiszteletes úr tud valami biztosat.

A pap lakásán sötét volt, csak az egyik ablakból jött ki egy beteg sárga fény. Milla a gyermekekkel elment az öreg Böjthéékhez. A cseléd a szomszéd faluba karucázott a szeretőjéhez. A kurátor bement, hogy kihívja a tiszteletes urat.

Az ajtó nyitva volt. A kurátor átment a sötét szobákon, melyeket fülledt, fáradt levegő töltött meg. A hálószoba félig nyitott ajtaján gyertyafény jött ki. A hálószobában egy éjjeliszekrényen egy leégett gyertya lobogott, haláltáncot járva, mint egy ravatali fáklya. A tiszteletes halálos elnyúlásban, ruhásan az ágyon, holtrészegen hortyogott. A kurátor félénken hívta:

— Tiszteletes úr! Tiszteletes úr!

A pap tovább hortyogott, lökött egyet magán, a másik felére fordult s tagolatlan szavak nyálasodtak ki a száján. A kurátor közelebb ment, meghúzta lelógó atilláját s olyan hangon, melybe beledobogott a szíve. a künnállók minden szíve, hívta:

— Tiszteletes úr! Tiszteletes úr!

A pap felriadt. A gyertya lángja, mintha lobogó lánggal szeretne rátáncolni az egész házra, nagy tüszköléssel rázta fel magát, visszaverődött a pap eltorzult, halotti zöld arcáról s elkápráztatta szemeit. A szoba halállal volt tele. A pap hallotta a tömeg zaját, a nehéz asszonyi sírást, mely mint fekete lomb verte az ablakokat, látta könyörgő állásában ezt a paraszti alakot. Azt hitte mámorában, hogy egy óriási színpadon van s a magyar faj nagy tragédiáját, Bánk bánt játssza, hogy ő Bánk s a könyörgő Tiborc van mellette. Meglökött gépezetéből kijöttek a sokat szavalt szavak:

. . . Ezen setétben bujdosók
Volnának, akik engemet bolond
Álmomban szánva háborítani
Igyekszenek s a végveszélybe forgó
Becsületem felett rikoltanák:
„Bánk ébredezz; mert meglopattatik Bánk!“

Azután visszavágódott és újból hortyogni kezdett. Visszahulló mozdulatára a láng még egyet szökött, utolsó életdaccal, aztán kialudt s fojtó füstje megülte a borleheletű szobát. A kurátor értett mindent. Kiment a szobából.

— A tiszteletes úr nagyon beteg, — mondta.

Mindenki értette ezt a mondatot, de most nem jutott ítélet a megfacsart lelkekből. Egy

nagy csend hullott a tömegre. A vak éjszakában egyedül állott a szerencsétlen gyermek, mely csak teremni s vért adni tud.

A szó lefagyott az ajkakról. Szétoszoltak. Még a jóéjszakát is elmaradt. Kinek lesz most jó éjszakája? Az elhagyott nép vackaiba vonult, hogy a világtalan éjszakában, csillag és gyertya nélkül, szembenézzen a szorongásával, mint egy kiterített halottal. Csak a Szabó Ferencné üvöltözte az éjszakától megriadt kanca nyerítésével: — Jaj, a Laji! Jaj, a Laji!

Künn az elnyúlt mezőkön, mint szelíd csókok, mint alvó szűzlány lehelt szerelmi szava, sápadt fény hullott a szelíd csillagokból a sárga kalászokra, az álmodó tarlóra, a sötét füzesekre. — Jöjjetek élni! — énekelték a lefeküdt kalászok s a barna rögök új vágyódással énekelték tovább: — jöjjetek élni! — Felszökő csirák, rejtett bogár és virrasztó madár adta tovább az éneket. A nagy, megterített asztalon halk de profundis reszketett az Úr megtöretett teste felé. S a mérhetetlenség tágabb ölében a roppant forgó világok s a tejút lobogó ezüstje tovább keringtek az elfeketült földdel, mint egy fiatal Isten zengő nászdala az élet felé.

Szabó, Dezsö
Az elsodort falu ⌜2. kiad.⌝